

Afanasiev A., Gilev G., Ivankov C.T., Rodina N., Terekhova S.I. et al.

**INTELLEKTUELLES KAPITAL - DIE GRUNDLAGE
FÜR INNOVATIVE ENTWICKLUNG**

**PÄDAGOGIK, SPORTUNTERRICHT, PSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE,
PHILOSOPHIE, PHILOLOGIE**

***INTELLECTUAL CAPITAL IS THE FOUNDATION OF
INNOVATIVE DEVELOPMENT***

*EDUCATION, PHYSICAL EDUCATION, PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY, PHILOSOPHY,
PHILOLOGY*

Monographic series «European Science»

Book 6. Part 6.

*In internationalen wissenschaftlich-geometrischen Datenbanken enthalten
Included in International scientometric databases*

MONOGRAPHIE
MONOGRAPH

ISSN 2709-2313

Monographic series «European Science»

Authors:

Afanasiev A. (10), Atashkadeh R. (9), Chernov Y.I. (6), Fokin A. (7), Gilev G. (6), Ievtushenko O. (5), Ivankov C.T. (6), Karas O.D. (4), Kovalenko O.V. (2), Litichenko O.D. (2), Martyniuk T. (1), Mehem O. (3), Nosachenko T. (1), Pleshakov A.A. (6), Rodina N. (7), Ryzhak L.V. (8), Sopova D.O. (2), Terekhova S.I. (11), Vasilenko I. (10), Volkova N. (3)

Reviewers:

Kim Tatyna Konstatinovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor – (6)

Intellektuelles Kapital - die Grundlage für innovative Entwicklung: Pädagogik, Sportunterricht, Psychologie und Soziologie, Philosophie, Philologie. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 6. Teil 6. 2021.

Intellectual capital is the foundation of innovative development: education, physical education, psychology and sociology, philosophy, philology. Monographic series «European Science». Book 6. Part 6. 2021.

ISBN 978-3-949059-34-6

DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06

Published by:

ScientificWorld-NetAkhatAV

Lußstr. 13

76227 Karlsruhe, Germany

in conjunction with Institute «SEIE»

e-mail: orgcom@sworld.education

site: www.sworld.education

Copyright © Authors, 2021

Copyright © Drawing up & Design. ScientificWorld-NetAkhatAV, 2021

ÜBER DIE AUTOREN / ABOUT THE AUTHORS

1. *Afanasiev Aleksandr*, State University "Odessa Polytechnic", Ukraine, doctor of philosophical science, Professor - *Chapter 10 (co-authored)*
2. *Atashkadeh Ruslana*, State University of Telecommunications, Ukraine, PhD in Philosophy - *Chapter 9*
3. *Chernov Yuri Igorevich*, Moscow Polytechnic University, Russia, PhD in pedagogical sciences, assistant professor - *Chapter 6 (co-authored)*
4. *Fokin Artem*, Odessa National University named after I.I. Mechnikov, Ukraine - *Chapter 7 (co-authored)*
5. *Gilev Gennadiy*, Moscow Pedagogical University; Moscow Polytechnic University, Russia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor - *Chapter 6 (co-authored)*
6. *Ievtushenko Oleksandr*, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky, Ukraine, graduate student - *Chapter 5*
7. *Ivankov Chingiz Tagirovich*, Moscow Pedagogical University, Russia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor - *Chapter 6 (co-authored)*
8. *Karas Olena Dmytrivna*, Glukhov National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko, Ukraine, graduate student - *Chapter 4*
9. *Kovalenko Olena Volodymyrivna*, Boris Grinchenko Kyiv University, Ukraine, PhD in pedagogical sciences, assistant professor - *Chapter 2 (co-authored)*
10. *Litichenko Olena Dmytrivna*, Boris Grinchenko Kyiv University, Ukraine, PhD in pedagogical sciences, assistant professor - *Chapter 2 (co-authored)*
11. *Martyniuk Tetyana*, University of Grigory Skovoroda in Pereyaslav, Ukraine, Ph.D. in History of Arts, Professor - *Chapter 1 (co-authored)*
12. *Mehem Olesya*, Glukhov National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko, Ukraine, PhD in pedagogical sciences, assistant professor - *Chapter 3 (co-authored)*
13. *Nosachenko Tetyana*, University of Grigory Skovoroda in Pereyaslav, Ukraine, PhD in pedagogical sciences, assistant professor - *Chapter 1 (co-authored)*
14. *Pleshakov Alexander Alexandrovich*, Moscow Polytechnic University, Russia - *Chapter 6 (co-authored)*
15. *Rodina Nataliia*, Odessa National University named after I.I. Mechnikov, Ukraine, Doctor of Psychology, Professor - *Chapter 7 (co-authored)*
16. *Ryzhak Lyudmyla Vitaliivna*, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, PhD in Philosophy, assistant professor - *Chapter 8*
17. *Sopova Dana Olehivna*, Boris Grinchenko Kyiv University, Ukraine, PhD in pedagogical sciences, assistant professor - *Chapter 2 (co-authored)*

18. *Terekhova Svitlana Ivanivna*, Kiev National Linguistic University, Ukraine, Doctor of Philology, Professor - *Chapter 11*
19. *Vasilenko Irina*, State University of Intelligent Technologies and Communications, Ukraine, PhD in Philosophy, assistant professor - *Chapter 10 (co-authored)*
20. *Volkova Natalia*, Glukhov National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko, Ukraine, student - *Chapter 3 (co-authored)*

Inhalt / Content

CHAPTER 1	METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF MORAL VALUES IN FUTURE TEACHERS OF ART.....	8
------------------	--	----------

CHAPTER 2	ICT TECHNOLOGIES IN COOPERATION WITH PARENTS OF CHILDREN IN THE FIRST LINK OF THE EDUCATION SYSTEM: INTERACTION FOR THE SAKE OF THE CHILD	
------------------	--	--

Introduction		24
2.1. Analysis of recent research and publications.....		24
2.2. The practice of using ICT as a tool to improve the quality of cooperation with parents.....		27
2.3. The system of work on the use of ICT as a tool to increase the level of cooperation with parents		32
Conclusions		36

CHAPTER 3	PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF PRESERVING THE REPRODUCTIVE HEALTH OF ADOLESCENTS	
------------------	--	--

Introduction		38
3.1. Preserving the reproductive health of adolescents as a socio-pedagogical problem.....		39
3.2. Ways to preserve the reproductive health of adolescents		47
Conclusions		50

CHAPTER 4	STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF FORMING THE SPEECH CULTURE OF THE FUTURE BACHELORS OF VOCATIONAL EDUCATION IN DOCUMENTATION	
------------------	---	--

Introduction		52
4.1. Methodological and target block of the structural-functional model of formation of speech culture of future bachelors of professional training in document science.....		55
4.2. Organizational and semantic block of the structural-functional model of formation of speech culture of future bachelors of professional training in document science.....		56
4.3. Diagnostic-effective block of structural-functional model of formation of speech culture of future bachelors of professional training in document science.....		62
Conclusions		64

CHAPTER 5

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF IMPROVING THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION IN UKRAINE...65

CHAPTER 6

THE USE OF MODULE-SITUATIONAL TECHNOLOGY IN THE PERCEPTION AND UNDERSTANDING OF THE COMPETITIVE ACTIVITY OF YOUNG MALE WRESTLERS.....72

CHAPTER 7

THE IMPACT OF SUBJECTIVE FEELING OF SAFETY ON COPING-STRATEGIES OF PERSONALITY

Introduction	91
7.1. Subjective feeling of safety and coping-strategy of personality.....	91
7.2. Materials and methods	93
7.2.1. <i>Sample</i>	93
7.2.2. <i>Research methods</i>	93
7.2.3. <i>Statistical data analysis</i>	94
7.3. Research results.....	94
7.3.1. <i>Factors influencing individual feeling of safety</i>	94
7.3.2. <i>The relationship between feeling of safety and coping-behavior</i>	96
Conclusions	100

CHAPTER 8

STUDENTS' CREATIVE POTENTIAL: COMMUNICATIVE DIMENSION

Introduction	101
8.1. High-technological society: the request for creative human.....	102
8.2. Creative potential: its essence in the horizon of the future.....	107
8.3. Virtual communication environment of the development creative potential	111
Conclusions	113

CHAPTER 9

TRADITION AS A SUBJECT OF SOCIO-PHILOSOPHICAL RESEARCH

Introduction	115
9.1. Classical approaches to the definition of tradition.....	116
9.2. Modern interpretation of the concept of "tradition"	119
Conclusions	126

CHAPTER 10
THE GLOBAL CRISIS AND THE HUMANITIES

Introduction 128
 10.1. Scientific, not quite scientific and extra-scientific humanitarian
 knowledge 129
 10.2. Reserves of scientific character of humanitarian knowledge 131
Conclusions 135

CHAPTER 11
**MULTI-PARADIGMAL INVESTIGATIONS OF TERM SYSTEMS (BASED
ON THE GERMANIC, ROMANCE AND SLAVIC)**

Introduction 136
 11.1. Multi-paradigmal method in frames of terms system studies 137
 11.2. Modern terms systems at a light of multi-paradigmal analyses:
 functioning, tendencies, specifics 140
Conclusions 143

References 145

KAPITEL 1 / CHAPTER 1**METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF FORMATION OF MORAL VALUES IN FUTURE TEACHERS OF ART****МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МИСТЕЦТВА****DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-006**

Постановка проблеми. Євроінтеграційні тенденції сучасної педагогічної освіти України актуалізують завдання розвитку моральної сфери майбутніх учителів як еталону для наслідування підростаючим поколінням. Про це свідчать ідеї досліджень І. Беха, С. Горбенка, О. Сухомлинської, Л. Хоружої, О. Щолокової та ін. Пріоритетним завданням сучасної вищої педагогічної освіти в Україні, в умовах здійснення переоцінки соціокультурних орієнтирів, є зміна її світоглядної місії від науково-інформаційної до культурно-духовної. Майбутні учителі мистецтва мають стати для школярів прикладом слідування етичним настановленням та моральної поведінки, що передбачає необхідність забезпечення їхньої готовності до систематичної роботи над удосконаленням власної моральної сфери, зокрема формування моральних цінностей.

Аналіз актуальних наукових досліджень та публікацій. Науковий дискурс з проблеми моральнісної культури, духовно-етичних цінностей, як соціокультурних феноменів, представлений у дослідженнях Т. Аболіної, В. Заболотної, Н. Муляр, О. Цимбал та ін., однак специфіки впливу художнього матеріалу різних видів мистецтв на формування моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва науковцями не висвітлено. Останніми роками актуалізувалася проблематика аксіологізації процесів навчання і виховання, що відображено в аспектах виховання гуманістичних цінностей, ціннісних орієнтацій, цінності самореалізації у майбутніх учителів (Ю. Гришко, В. Денисенко, В. Кузнецова, Д. Мацько, В. Ципко, Н. Шемигон); ціннісних орієнтацій; гуманістичних, духовних цінностей у школярів і студентів (В. Долженко, О. Каташова, О. Лавроненко, І. Матвієнко, О. Хорошайло), однак ця тенденція не розглянута стосовно навчально-виховного процесу з інтегрованого курсу «Мистецтво». Зазначимо й актуальність сьогодні морально орієнтованого навчання і виховання фахівців, висвітлених в контекстах духовно-моральних цінностей майбутніх учителів (Є. Костик, О. Панасюк), їх підготовки до формування моральних якостей школярів і майбутніх фахівців (С. Ігнатенко, А. Светова), морального виховання на традиціях українського народу (Л. Драчук) та ін., що вимагає наукового осмислення методичних основ формування моральних цінностей у майбутніх учителів мистецтва. Вище

зазначене вирізняє коло актуальних питань та спонукає до наукового дискурсу також у зв'язку з урахуванням відносно невеликого наукового досвіду усвідомлення педагогічного потенціалу міжвидового мистецького змісту підготовки вчителів мистецтва та його продуктивності у сфері моральності фахівців.

Метою розвідки є презентація методичних основ формування моральних цінностей у майбутніх учителів мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Поширена точка зору про роль учителя у націєтворенні до сьогодні залишається актуальною, адже суспільство у своєму розвитку залежить від освіти. Вважається, що освіта є основою демократії, засобом виховання особистості в дусі поваги до людської гідності, її прав, свобод тощо. На жаль, в умовах складного економічного стану в Україні, соціальної та національної напруженості, корупції в державі, війни та пандемії відбувається розлад духовних і моральних цінностей людини, що призводить до глибоких змін у ціннісних орієнтаціях молоді. Трансформація усталених ціннісних принципів, розгубленість, втрата ідеалів, глибока духовна і моральна деформація суспільства, вузька світоглядна спрямованість особистості тощо сьогодні пов'язані із засиллям матеріально-прагматичних цінностей, егоїзму, насильства, надмірного раціоналізму, що є ознаками бездуховності.

Вихід із цієї ситуації науковці вбачають у кардинальній перебудові теорії і практики системи навчання і виховання, зокрема, зміні освітньої парадигми від раціоналізації – до духовності [10]. Є. Костик наголошує, що проблема духовності особистості завжди цікавила філософів, психологів, теологів, педагогів. «Кожна історична епоха формувала свій образ людини, складовою якої були духовно-моральні цінності особистості» [4, с. 5]. Отже, духовність вважається загальнокультурним феноменом, що базується на цінностях добра, совісті, істинності, краси тощо, які в особистості є виразниками її морально-етичної культури.

Морально-етична культура, як сукупність принципів, правил, норм, дій, пов'язаних з особистісним та професійним розвитком майбутніх учителів мистецтва, є мірилом їх здатності до виховання морально та естетично багатого покоління учнів. Досліджуючи моральну культуру особистості майбутніх учителів, Л. Москальова визначає це поняття як ціннісне явище, що ґрунтується на фундаментальному філософському підґрунті (цінності педагогічної професії), має особливі ознаки діяльності (нормативність, комплексність, динамічність, результативність, системність) та здійснює виховний вплив на світогляд, емоції і спосіб життя як окремої особистості, так і усього суспільства

[8, с. 21]. Формування моральної культури, як загальнолюдської цінності, базується на загальних моральних принципах, переконаннях, культурі етичного мислення й моральних судженнях. Моральні цінності спрямовують думки, почуття та вчинки особистості; віддзеркалюють суспільний ідеал й абстрактне уявлення про норми громадського життя. Зазначимо, що формування у майбутніх учителів мистецтва моральних цінностей є актуальною проблемою сучасної мистецької педагогіки з огляду на те, що мистецтво, в його різних видах, виступає потужним засобом особистісного й професійного розвитку людини.

Цінності є джерелом мотивації для будь-якої діяльності особистості, адже кожна людина орієнтована на власні цінності в залежності від її виховання та розуміння смислу життя. У понятті моралі зафіксовано форму суспільної свідомості, систему поглядів, норм поведінки людей, структурованих у моральній діяльності, моральних відносинах та моральній свідомості. У філософських тлумаченнях моральність інтерпретується як «реально існуючі моральні відносини людей або звичаї, в яких відступи від норм і принципів моралі виступають як даність, суперечність самого буття» [2, с. 526]; сукупність цінностей і норм, що орієнтують людей діяти відповідно до прийнятих у конкретному суспільстві уявлень про добре і зло. Відповідно, моральні цінності виступають етичними зразками, виробленими культурою людства, які упродовж навчання мистецтву засвоюються особистістю. Серед найважливіших цінностей Н. Муляр називає «віру, любов, надію, добро, красу, співчуття, справедливість, істину, милосердя» [9, с. 150].

Наголошуючи на варіативності особистісних преференцій і уподобань людини, О. Сухомлинська наводить концепт узвичаєних у суспільстві антицінностей: «справедливість – несправедливість, правдивість – брехня, щирість – лукавство, вірність – зрада, довіра – недовіра, любов – ненависть, повага – зневага, милосердя – жорстокість тощо» [11, с. 17] й засвідчує поширення сучасних цінностей професійної моралі, ціннісних вимірів регіональних особливостей культури. Окрему увагу науковець приділяє категорії толерантності, як головного етичного досягнення новоєвропейської культури і мистецтва [11]. Отже, базове поняття нашої розвідки є інтеграцією понять моралі та цінностей.

Зазначимо, що уявлення про моральний ідеал особистості майбутніх учителів мистецтва корелюються з бажанням працювати над собою у сфері творчого зростання, розширення меж власної духовності й відповідно моральної сфери. Характер моральних цінностей педагога-художника,

педагога-музиканта ґрунтується на особистісних якостях відповідальності, обов'язку, честі, гідності, справедливості, любові, поваги тощо, як у професійній педагогічній, так і суто мистецькій діяльності. На діяльнісному, поведінковому рівні вони трансформуються у систему моральних цінностей майбутніх учителів.

Аналіз змісту програм інтегрованого курсу «Мистецтво» у ЗЗСО [5; 6; 7] доводить, що змістові акценти навчання і виховання школярів спрямовані на формування естетичних цінностей особистості на основі «виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвитку художніх інтересів, естетичних потреб; формування системи художніх знань, яка відображає видову специфіку і взаємодію мистецтв; розвитку умінь сприймання, інтерпретації та оцінювання творів мистецтва й художніх явищ; стимулювання здатності учнів до художньо-творчого самовираження, до діалогу; розвитку художніх здібностей, креативного мислення; формування потреби в естетизації середовища та готовності до участі в соціокультурному житті» [6, с. 4-5]. Пряму апеляцію до формування моральних цінностей школярів нами знайдено у програмі 3 класу (вивчення системи «мистецтво-люди»). У програмах 5-9 (усвідомлення загальнолюдських цінностей), 10-11 (виховання ціннісних орієнтацій щодо мистецтва та мистецької діяльності) класів звернення до моральних цінностей людства носить дещо латентний характер. У такому контексті навчальний процес викладання курсу у ЗЗСО вимагає застосування методів, творчих завдань, мистецтвознавчої та культурологічної пропедевтики, аксіологічно спрямованих на формування моральних цінностей молоді, що актуалізує підготовку майбутніх учителів мистецтва, здатних до морального розвитку школярів засобами різних видів мистецтва, до усвідомлення та адаптації морального потенціалу видів мистецтв.

Відомо, що мистецтво здійснює потужний емоційний вплив на внутрішній світ людини. Творче освоєння видів і технік образотворчого мистецтва, жанрів і стилів музичного мистецтва сприяє формуванню у студентів педагогічних ЗВО високої духовності, прагнення до морального удосконалення, впливає на розвиток морального ідеалу особистості на засадах добра, справедливості, любові, милосердя, поваги тощо. У процесі образотворчої та музичної діяльності у майбутніх учителів мистецтва розкривається внутрішній творчий потенціал, власне художнє бачення через призму ціннісних моральних орієнтацій. На цій основі розвивається індивідуальний художній почерк, виконавський стиль відбувається пролонгація моральних цінностей особистості до моральної спрямованості її професійної компетентності.

Звертаючись до питання етичного змісту мистецтва, його традиційно пов'язують з широкою інтерпретацією центрального естетичного поняття прекрасного як такого, що охоплює світ доброго та злого. Образотворче мистецтво та музика сфокусували в собі найбільш виразно загальне етичне завдання – приносити добро. В художньо-музичних творах світового значення гіперболізовано саме позитивний полюс дихотомії добре-зле, яка є головною в етичному вченні. Усі види мистецтва концентрують у собі комплекс уявлень про добро, користь, втіху, щастя, що сьогодні, у період глибокої духовної кризи людства, виявляється інструментом для духовного зцілення людей, і не тільки у площині творчого процесу, але й у сприйнятті мистецтва, застосуванні арт-терапевтичних технологій у педагогіці, як оздоровчий моральний зміст художнього матеріалу на уроках мистецтва в ЗЗСО. Отже, у процесі викладання у ЗВО дисципліни «Методика навчання інтегрованого курсу Мистецтво» педагогічне керівництво процесом творчого та художньо-педагогічного опанування різних мистецтв повинно містити відчутний ресурс формування у здобувачів здатності зберігати та примножувати моральні цінності особистості.

Не можна не звернути увагу на потужно представлені в мистецтві способи морального впливу, які реалізуються на основі естетичного емоційного співпереживання творів, що, як ідентифікація емоційного настрою, співпадає зі смисловим розгортанням твору, на кшталт співчуття – однієї з центральних категорій в етиці. Особливо важливої ролі співпереживання-співчуття набуло у духовному змісту музики Європи, що породило розвинену систему музичних засобів і способів вираження [1]. Усвідомлення систем виражальних засобів видів мистецтв, що формується у студентів у процесі спілкування з ними і опанування основних видів діяльності учнів необхідно спрямовувати на сприйняття, розуміння, аналіз, інтерпретацію палітри моральних цінностей людства, сфокусованих у художніх образах творів мистецтва. Художній зміст творів різних видів мистецтва світу, визначення їх домінантних образних сфер на уроках мистецтва профільного рівня дозволяють виховувати толерантне відношення до творів мистецтва американського, далекосхідного, індійського, арабо-мусульманського, африканського культурних світів.

Визначальний вплив на мистецтво здійснила етика християнства. Образ Христа, сонму святих, потужно втілені, як духовна історія людства, в музиці та образотворчому мистецтві найяскравіше фокусують етичний світ страждань, високої любові, подвигу тощо, що має невичерпний художньо-етичний потенціал для становлення особистості майбутнього вчителя мистецтва. Інтонації ламенто в кантатах, ораторіях, месгах, операх, інструментальних

музичних жанрах західноєвропейської традиції, сцени розп'яття, біблійні сюжети, тематика мучеництва у живописі, скульптурі передусім емоційно вражають і підносять дух особистості студентів до осмислення вічних моральних цінностей. Художній матеріал зі змістом християнської етики, що відбирається викладачами для занять з курсу «Мистецтво» на міжвидовій інтегративній основі, є надзвичайно багатим та інформативним у сфері інтерпретації сюжетів та образів, – таким, що дозволяє використовувати потенціал маловідомих у шкільній освіті шарів християнського музичного та образотворчого мистецтва. Занурення майбутніх викладачів мистецтва до художнього та музичного матеріалу, інтегрованого на основі єдності моральних цінностей, дозволяє свідчити про зворотній зв'язок: з одного боку моральні цінності особистості переломлюються як певний моральний досвід у сприйнятті художніх образів, а з іншого – художній зміст творів, сила їх емоційного різнобарв'я впливають на подальший розвиток моральних цінностей особистості додатковим мистецьким змістом.

На підставі вищезазначеного, можна констатувати, що активність художніх образів творів мистецтва у формуванні моральної сфери особистості й у площині професійної підготовки майбутніх викладачів мистецтва має певну специфічність варіативного спектру моральних цінностей особистості, детерміновану когнітивним, перцептивним й творчим досвідом її спілкування з мистецтвом. Отже, етичний потенціал художнього змісту мистецтва визначає моральні цінності майбутнього вчителя і повинен бути врахований при розробці методичних основ та засобів їх формування.

Зокрема, моделювання наукових підходів до формування моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва ґрунтується на настанові, що на всіх етапах навчання і виховання вирізняється етично-творча складова цього процесу. Саме у творчості та педагогічному мистецькому процесі найяскравіше виявляються здатність особистості до морально-ціннісного самовираження, незалежні від стереотипів професійна й особистісна моральна самореалізація; творче володіння формами, методами, технологіями морально-ціннісного впливу на учнівську аудиторію та ін. якості, отже в результаті опанування видів мистецтв відбувається перехід особистості на більш високий рівень сформованості моральних цінностей. Розробляючи основні складники, ми враховували наявний науковий досвід мистецької педагогіки у педагогічному (методико-технологічному) та практичному (творчому) напрямках навчання майбутніх учителів мистецтва. Отже, обираючи палітру методичних засобів, ми розглянули педагогічні підходи з відповідними до них

принципами, педагогічні умови і методи мистецького навчання, які найбільш оптимально сприяють реалізації поставленої мети.

Формування моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва має спиратися на особистісно-орієнтований, ресурсний, творчо-діяльнісний, аксіологічний, культуролого-мистецтвознавчий підходи.

Зважаючи на те, що система підготовки майбутнього вчителя мистецтва є спрямованою на засвоєння продуктів художньої діяльності людства, а, отже, орієнтованою на загальнолюдські моральні цінності, найкращі зразки моральної й естетичної культури, ми вважаємо ефективним особистісно-орієнтований підхід як найбільш доцільний у розвитку духовності людини. Особистісно-орієнтоване навчання і виховання надають можливість впливати на розвиток здатності студентів до перетворювальної діяльності, що відповідає вектору формування моральних цінностей майбутніх вчителів мистецтва. Фахівець, сформований в системі особистісно-орієнтованої освіти, є особистістю, яка перебуває у пошуку нових творчих результатів й характеризується розвиненим відчуттям нового, прагненням до творення. Саме такі якості дозволяють процес морального розвитку особистості сприймати як безупинний, такий, що має тенденцію до розширення морального досвіду особистості, опанування системи моральних цінностей, прагнення до морального ідеалу. Індивідуалізація інтегрованого навчання майбутнього вчителя мистецтва спрямовуються на «пробудження» моральної сфери творчої особистості, на розвиток здатності здійснювати комунікативні акти та вчинки художньо-педагогічного значення у системі цінностей віри, любові, надії, краси, співчуття, справедливості, істини, милосердя, поваги, толерантності тощо. Отже, особистісно-орієнтований підхід спрямовує процес фахової підготовки майбутніх учителів мистецтва до аксіологічно спрямованих професійної й особистісної моральної самореалізації, їх морально-творчого самовиховання, готовності проводити творчу роботу зі школярами на засадах моральних цінностей.

З особистісно-орієнтованим ми вводимо ресурсний підхід як сукупність умов і засобів, необхідних для реалізації безперервного потенційного розвитку моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва у процесі фахового навчання та виховання. Формування моральних цінностей охоплює індивідуальні моральні ресурси особистості. Таке розуміння ресурсного підходу як акцентування уваги на процесі етично-творчого кожного студента, створення умов для ефективного використання і розвитку його індивідуальних ресурсів, що сприяє розвитку його індивідуальності в цілому співзвучне до

настанови, що фахова діяльність учителя мистецтва вимагає постійного етико-творчого пошуку. Пізнання моральних цінностей, вироблення нового особистісного ставлення до реалій життя видозмінює їх психіку, здібності, емоційну сферу. Цей процес є ефективним, якщо викладач захоплює студентів справжнім мистецтвом художньої ілюстрації, якщо на заняттях не просто вивчається той чи інший матеріал, а забезпечується пристрасне й схвильоване проникнення в емоційну атмосферу художніх творів, що викликає дію психологічних механізмів відчуття, співпереживання, взаємопроникнення.

Впровадження творчо-діяльнісного підходу пов'язане з його змістом щодо удосконалення основних елементів мистецької діяльності на основі сформованих моральних принципів та переходом на більш високий рівень морально-творчого саморозвитку особистості, що впливає на зміст фахового навчання майбутніх учителів мистецтва, його морально-аксіологічну спрямованість. Діяльнісна складова підходу спрямовує мету, зміст, форми, методи навчання на творчо-педагогічний розвиток особистості, її професійне зростання, здобуття навичок практичної діяльності у процесі систематичних занять. Творчість (творчі роботи з образотворчого мистецтва, музичне виконавство), як процес створення й відтворення тексту, його сприймання та інтерпретація є специфічним синтезом різних видів діяльності, зокрема, пізнавальної, виховної, ціннісно-орієнтаційної, комунікативної тощо, отже, формування моральних цінностей особистості є частиною мистецького творчого процесу. Реалізація цього підходу у дослідженні формування моральних цінностей особистості майбутніх учителів мистецтва надає можливість здійснювати моніторинг їх сформованості по всіх видах підготовки, зокрема: комунікативна діяльність на основі моральних цінностей; теоретико-пізнавальна активність в галузі мистецько-педагогічного процесу, оригінальність художньо-інтерпретаційного процесу як осмислення етичного змісту твору, здатність до індивідуально-неповторного морально-творчого самовираження у педагогічній сфері; набуття навичок науково-дослідницької, проєктивної, організаційно-комунікативної діяльності учителя мистецтва; творчого оволодіння формами, методами, технологіями педагогічного впливу на шкільну аудиторію на основі моральних цінностей та ін.

Педагогічний вплив на формування моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва вимагає використання аксіологічного підходу, оскільки мистецтво є цінністю людства, що несе у собі моральне начало, яке витримало перевірку практикою світової історії. Ціннісна система вважається регулятором особистості, в структурі та змісті якого відображено особливості її духовно-практичної діяльності. Спрямованість інтересів, потреб особистості до

ієрархізації життєвих цінностей, диференціації об'єктів і явищ за ступенем значущості для людини визначають ціннісні орієнтації. Образотворче та музичне, інші види мистецтва розкривають перед майбутніми учителями світ моральних цінностей українського та інших народів, сприяє формуванню етичного ідеалу як зразка високої моралі; художні образи мистецтва, його поетика народжують у свідомості студента систему моральних цінностей. Досвід майбутніх учителів мистецтва морально-оцінного відбору художнього матеріалу для занять, вибіркового оцінювального ставлення до фіксації моральних цінностей у живописній, музичній спадщині великих майстрів, авторських манерах видатних художників і музикантів впливають на формування аксіологічного мислення і моральної спрямованості когнітивної діяльності студентів.

Практика освітньо-виховного процесу у ЗВО свідчить, що моральне сприйняття студентами творів образотворчого мистецтва буде сильнішим, коли буде більше виникати асоціацій у їхній свідомості. Асоціації, уява й образи постійно з'являються у процесі сприймання художніх творів. Асоціації й уява впливають на інтенсивність, глибину, характер, стають матеріалом для створення суб'єктивного художнього образу. Твори мистецтва сприймається не з чіткими усвідомленими, образами-уявленнями, а з невиразними комплексними відчуттями емоційного характеру. І лише у процесі наступного самоаналізу процес сприймання набуває форми наочного, образного метафоричного уявлення.

З метою дослідження проблеми формування моральних цінностей майбутнього вчителя мистецтва, на наш погляд, необхідно використати досвід культуролого-мистецтвознавчого підходу, зокрема, його історико-стильового та жанрового варіантів. Така організація педагогічного процесу надає йому цілісності й системності, творчої активності та історико-культурної зумовленості пізнання, об'єктивності естетично-оцінних реакцій на твори мистецтв. Відомо, що в музичних та живописних жанрах, як виразниках загального, типового, передається душевний світ людини, широке коло явищ дійсності, чим безумовно відображаються моральні цінності людини. Феномен жанру є найважливішим джерелом музичної семантики, віссю зв'язку музики з реальною дійсністю; тип музики, що настійливо повторюється й закріплюється у суспільній свідомості та набуває конкретних лексичних рис.

Музичні та образотворчі жанри уособлюють моральні принципи епохи та героїв творів. Оперна естетика, зокрема, в усі часи віддзеркалювала певний моральний кодекс: ідеї страждання, жертвовності (антична трагедія), гуманності

(Флорентійська камерата), віри, надії, любові (літургічна драма), палітра моральних якостей оперних персонажів – хитрість служниці Серпіни (Дж. Перголезі), споглядальність, надія, вірність Орфея (К.В. Глюк), героїзм, сміливість Папагено (В.А. Моцарт) та ін. Моральні принципи сфокусовані у змісті картин, зокрема: Цуй Бо, О. Оснач (щастя); А.Тулуз-Лотрек, М. Шагал, Е. Мане (любов); Перуджино, Мантенья, Мікеланджело, А. Рубльов, О. Іванов, А. Дем'янчук (віра, жертвність) та ін.

Опановуючи категорію стилю, важливо звернути увагу студентів на настанову, що категорія стилю в мистецтві вирізняє індивідуальне, оригінальне. Вона характеризується історичною мінливістю. Отже, феномен стилю можна пізнавати у процесі навчання на рівнях: історичному – як художню систему, що склалася і функціонувала упродовж історичної епохи (бароко, класицизм, романтизм тощо), національному – як художню цілісність, що презентує єдність художнього вираження в тій чи іншій національній культурі (європейське відродження, українське бароко тощо), авторському – як індивідуальну, довершену, цілісну, нову художню систему (стиль І.Баха, О. Мурашка, Г. Торічеллі та ін.), виконавського в музиці – як співавторство, індивідуальну художню систему (Б. Гмиря, О. Мишуга, М.Огренич, В. Горовиць, Г. Беклемішев, Е. Гілельс) та стилю видатного твору – як власної неповторної семантики (9 симфонія Л. ван Бетовена, «Тамна вечеря» Д. да Вінчі) та ін. На вказаних стильових рівнях можна вбачати цілісність не тільки художньо-виражального типу, але й цілісність втілених моральних принципів, які характеризували відповідно мистецьку історичну епоху, національну мистецьку стилістику; моральні доміанти видатного митця-художника, композитора, співака, інструментального виконавця й геніальні твори як презентації етичних законів та істин. Зокрема, мистецтво Середньовіччя характеризують ідеї боротьби, подвигу, вірності, моральної вихованості, духовність та ін. моральні цінності часу. Зокрема, мистецтво бароко культивувало містичне осяяння, єдність з Богом, заглибленість до себе, дисонанс, боротьбу почуттів та ін., що в інтегрованому поданні даної теми по різних видах мистецтва є дуже яскравою презентацією моральних цінностей даної епохи. Отже, на основі історико-стильового і жанрового підходів студенти проникають до моральних цінностей епохи, національної культури, художника та композитора, особливостей їх моральної культури, сфокусованої у художніх образах, що вивільнює творчу енергію особистості майбутнього учителя мистецтва, активізує морально-творчі пошуки, рефлексію і супроводжується зростанням моральної сфери, аксіологізацією етико-естетичних уявлень.

Зазначимо, що реалізація культуролого-мистецтвознавчого підходу для дослідження формування моральних цінностей у майбутніх вчителів мистецтва надає можливість здійснювати контроль динаміки якісних змін: у формуванні потреби в духовному (моральному) самовдосконаленні в процесі сприймання та інтерпретації творів різних видів мистецтв та епох, потреби у формуванні моральних цінностей учнів засобами різних видів мистецтва, у демонстрації умінь усвідомленого ставлення до художнього образу, рефлексивності мистецького досвіду як основи перетворення й удосконалення навчального процесу та чинника самовдосконалення. Розглянуті нами підходи свідчать про міждисциплінарний характер феномену, що вимагає наукового втілення поліметодологічного комплексу ідей для подальшої розробки досліджуваної нами проблеми. Визначаючи підходи, ми також конкретизували принципи, які сприятимуть впровадженню виділених підходів.

Враховуючи думку про принципи навчання мистецтву, детерміновані змістом освіти, особливостями мистецької взаємодії вчителя й учнів, викладачів і студентів та спрямовані на досягнення позитивного результату, виокремлюються узагальнюючі принципи, серед яких: культуровідповідності, цілісності, естетичної спрямованості, індивідуалізації, які притаманні мистецькому навчанню в цілому. У площині моральних цінностей, зокрема, принцип культуровідповідності може бути усвідомлений у контексті моральної культури людства.

Обраний нами ціннісно-смісловий принцип впроваджується у контексті актуалізації викладачем смисложиттєвої діяльності здобувачів, розуміння моральності як цінності життя. Під час реалізації цього принципу навчальний процес спрямовується на творче оволодіння особливою художніми мовами мистецтв і формування у зв'язку з цим, національних, європейських моральних цінностей, художню ерудицію у царині моральних цінностей, сфокусованих у художніх образах, критичне оцінювальне ставлення до мистецьких жанрів та стилів, усвідомлення моральних цінностей сучасних школярів. Важливим для студентів під час створення художнього твору є розуміння змісту певної моральної норми у відповідності до представленої ситуації чи події, відображення об'єктів та співпереживання персонажам, співвіднесення їх мислення та поведінки з моральними цінностями, які активізують прагнення студента до особистісного самовираження. Така творча діяльність вимагає впевненості, сприяє самоствердженню людської гідності та життєтворчості на засадах моральних цінностей.

Ми вважаємо, що у процесі формування моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва важливим є принцип подолання стереотипів діяльності й

мислення, що спрямований на розширення духовності особистості, цінностей моральної свідомості. Даний принцип, що є закономірним для творчої діяльності виступає основою пізнання мистецтва і зводиться до подолання бар'єрів (психологічних, комунікативних, педагогічних та ін.) як вивільнення творчої енергії, залучення особистості до вільної комунікації, активізації мисленнєвих здібностей. Саме у творчому процесі відбувається заглиблення, переоцінка, прийняття моральних цінностей особистості.

Для усвідомленого засвоєння знань з мистецтва, їх міцності, якості навчання впроваджуємо принципи індивідуального підходу та активності особистості, використання яких, на наш погляд, вирізняє прогрес у розвитку творчої особистості, її морального зростання та зростання морального досвіду. На заняттях з методики навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» здійснюється найактивніший вплив на моральний розвиток особистості, через суб'єкт-суб'єктний діалог відпрацьовуються палітра методів мистецького навчання, ускладнена методами етичного змісту. Принцип активності характеризує роль викладача в моральному розвитку студентів і водночас – активність діяльності студентів на всіх етапах навчання. Викладання у ЗВО професійних дисциплін мистецького спрямування забезпечує морально-етичну спрямованість, формує загальнолюдські норми моралі на основі сприйняття високоморальних художніх творів з живопису, графіки, декоративно-прикладного, музичного мистецтва, здійснює виховну функцію, забезпечує активну життєву позицію та моральні принципи поведінки майбутніх учителів мистецтва. Ступінь морального розвитку студентів через виражальні засоби мистецтва проявляються у культурі моральної свідомості особистості майбутнього вчителя мистецтва, моральних почуттів та моральної поведінки, етичних знань і переконань, світоглядних позицій, повазі до співгрупників та викладачів, творчому втіленні моральних-особистих міркувань і почуттів в художньо-творчій практиці.

Для формування моральних цінностей важливим є принцип успіху у професійній діяльності. Він базується на усвідомленні особистістю того, що мистецтво є детермінантою виховання творчої особистості зі сформованими моральними принципами; як процес і результат творчої діяльності майбутнього вчителя мистецтва воно стимулює подальший творчий розвиток і моральне зростання. Розуміння цього активує пошук і реалізацію невикористаних ресурсів мистецької освіти у ЗВО, актуалізує взаємодію знань з видів мистецтва зі знаннями у філософії, психолого-педагогічних науках, культурології. Творчий успіх завжди пов'язаний з евідемонізацією буття, почуттям щастя від

індивідуальних, унікальних відкриттів у творчих досягненнях, зокрема, під час навчання і виховання.

З наведеними вище корелює принцип самоактуалізації й індивідуальної презентативності, який пов'язаний з потребою кожного студента в актуалізації й самопрезентації власних творчих здібностей та моральних якостей, що вимагає від викладача підтримки їх прояву. Реалізація даного принципу супроводжується створенням у ЗВО творчо-духовного середовища, в якому поширюються знання, вміння та навички мистецького процесу з домінантою усвідомлення через спілкування з мистецтвом моральних цінностей людства. Процес навчання та виховання в такому середовищі позиції має безпосередній вплив на формування моральних цінностей студентів мистецького профілю. На нашу думку, формування моральних цінностей обов'язково супроводжується принципом освітньої рефлексії як феноменом усвідомлення викладачем і студентами результатів художньо-педагогічної комунікації, зокрема, аналізом професійної діяльності з артикуляцією морального досвіду людства, засобів цієї діяльності, прогнозування майбутніх навчально-виховних дій.

Важливим є принцип єдності теоретичної й практичної підготовки на основі внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків, який характеризує художньо-творчий процес навчання й передбачає глибоке розкриття значущості знань з теорії та історії мистецтва, загальної та мистецької педагогіки, психології; етико-естетичну ерудицію, обізнаність у питаннях використання можливостей художньо-творчого впливу на розвиток моральних цінностей особистості. З цією метою важливо наблизити освітній процес до умов органічного сприйняття змісту моральних цінностей, їх проекції на поведінку студентів, удосконалювати практичну підготовку, впроваджувати науково-методичний пошук у сфері усвідомлення моральних цінностей через використання палітри філософських та мистецтвознавчих методів. У результаті забезпечення органічного зв'язку аудиторних (індивідуальних, групових) занять із позааудиторною роботою студенти матимуть змогу підняти рівень етичної аксіологізації художньо-педагогічної, науково-дослідницької, творчо-проективної, організаційно-комунікативної діяльності й ретранслювати цей досвід у формування моральних цінностей особистості.

Видається ефективним принцип продуктивного навчання як особисте освітнє прирощення, яке складається з внутрішніх (вміння, здібності, способи діяльності тощо) і зовнішніх (версія, текст, малюнок тощо) продуктів навчальної діяльності, що дозволяє вимірювати динаміку індивідуального морального й творчого розвитку та формування моральних цінностей у кожного зі студентів.

Важливим для студентів під час виконання практичних завдань, зокрема, з рисунку чи живопису, є розуміння змісту певної моральної норми у відповідності до представленої в художньому творі ситуації чи події, співпереживання та відображення почуттів персонажів, їх мислення та поведінки з вічними моральними цінностями та етичними принципами й нормами, які активізують прагнення студента до особистісного самовираження. Така творча діяльність вимагає впевненості, сприяє самоствердженню людської гідності та життєтворчості на засадах моральних цінностей.

Вважаємо за потрібне вказати на специфічні принципи підготовки майбутніх вчителів мистецтва у ЗВО, що дозволяють запровадити етичну аксіологізацію навчання, серед яких: відкритість етичного самовираження у процесі навчання мистецтву; залучення до художньо-презентативного процесу на основі опанування моральних цінностей мистецтва; взаємозв'язок художньо-творчої виразності з ідеями моральної культури; художньо-моральна інтеграція творення художнього образу; принцип спонукання до морально-творчого самовираження тощо.

Змістове наповнення навчання моральним змістом, системою моральних цінностей передбачає оволодіння студентами системою педагогічних знань аксіологічного спрямування, засвоєння знань і уявлень про полікультурне середовище України, набуття досвіду міжкультурної взаємодії. Як ефективний засіб формування моральної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва варто використовувати фольклорний матеріал, який є джерелом моральності та духовності багатьох поколінь. Наприклад, сприйняття української народної літературної та пісенної спадщини сприяє розвитку психолого-педагогічних умінь: володіння методикою виконання тематичних композицій та власним стилем та манерою; опанування українського фольклору через організацію міжособистісних контактів та педагогічної взаємодії в процесі образотворення; готовність до виховання в учнів моральних цінностей через відтворення історичних народних персонажів. Фольклор передає молоді «суспільно-історичний досвід, національні духовні цінності, виховує патріотичні почуття, національну самосвідомість і гідність» [12, с. 6]. Як зазначає В. Киричок, «народний матеріал, акумулюючи такі моральні категорії, як відповідальність, честь, обов'язок, совість, повагу, любов, терпимість, співпереживання, є ефективним засобом морально-естетичного виховання» майбутніх учителів мистецтва [3, с. 116]. Саме на такому матеріалі досягається гармонія творчого і духовного, розвивається здатність естетичного сприйняття краси людського розуму і моралі, що проявляються в художній творчості.

Щоб здійснювати ефективне педагогічне керівництво мотивацією формування моральних цінностей викладач ЗВО повинен передбачити використання низки методів з навчання інтегрованого курсу «Мистецтво» та інших дисциплін мистецького спрямування. Серед специфічних методів підготовки студентів до педагогічної діяльності у галузі мистецтва на основі моральних цінностей назовемо методи мотиваційного та пізнавального стимулювання, емоційної концентрації, визначення змісту моральної цінності в художньому образі, естетичної краси, класифікації образних асоціацій у контексті загальних моральних цінностей на основі мистецького матеріалу та ін. Актуальним є використання методів формування пізнавального інтересу, а саме: бесіди, дискусії, «мозкового штурму», презентації, аналізу конкретних ситуацій з точки зору їх морального змісту тощо. Для розвитку мотивації до формування моральних цінностей викладачу необхідно залучати студентів до активної пізнавальної діяльності у сфері мистецтва, розвивати у них потребу в знаннях. Характер навчальної діяльності повинен містити новизну, дослідницькі й творчі елементи, диференційований підхід мотивації студентів до навчання. Зокрема, результативним є метод випереджального навчання і виховання, який дозволяє, враховуючи наявний рівень моральних цінностей особистості, спрямовувати її на більш високий рівень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, надання вивченню творів мистецтва морально-ціннісної спрямованості забезпечується на основі залучення ефективних методів мистецької педагогіки, залучення яких дозволяє сформувати особистість майбутнього вчителя, здатну до професійної самореалізації на основі духовного змісту моральних цінностей. Методика формування моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва містить традиційні та інноваційні форми освітньо-виховної роботи, наповнені морально-етичним змістом (дискусії, ділові й рольові ігри, квести, аналіз педагогічних ситуацій, мікрОВикладання, міні-конференції, проблемні завдання, флешмоби, творчі завдання, позааудиторні виховні заходи). Усі форми навчання передбачають максимальне включення студентів до видів діяльності, наповнених змістом особистісно-значущої діяльності, що позитивно впливає на самореалізацію внутрішньої моральної сутності майбутнього вчителя мистецтва.

У контексті формування моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва ефективними є методи пізнання і художнього сприйняття; активної творчої діяльності й самовираження, а для усвідомлення морального змісту творів мистецтва важливо в освітній практиці застосовувати словесні методи

(розповідь, бесіда, обговорення, коментар, вербалізація морального змісту художнього образу, морально-ціннісна акцентуація, етично-репродуктивне засвоєння).

Наведені вище міркування наводять на думку про системність і складність процесу формування моральних цінностей майбутніх учителів мистецтва в процесі навчання у ЗВО. Обґрунтовані підходи, принципи і методи формування феномену надають можливість цілісного методичного забезпечення реалізації досліджуваного феномена, а також створюють перспективи до подальшого дослідження заявленої проблеми.

KAPITEL 2 / CHAPTER 2**ICT TECHNOLOGIES IN COOPERATION WITH PARENTS OF CHILDREN IN THE FIRST LINK OF THE EDUCATION SYSTEM: INTERACTION FOR THE SAKE OF THE CHILD****ІКТ ТЕХНОЛОГІЇ У СПІВПРАЦІ З БАТЬКАМИ ВИХОВАНЦІВ В ПЕРШІЙ ЛАНЦІ СИСТЕМИ ОСВІТИ: ВЗАЄМОДІЯ ЗАРАДИ ДИТИНИ****DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-009****Introduction**

The family and kindergarten are the two most important educational institutions that are responsible for the development of the individual during preschool education. The way they interact, largely depends on a sense of psychological comfort, security, trust in the surrounding world, mastering the necessary skills and abilities.

2.1. Analysis of recent research and publications

The issue of cooperation between the preschool institution and the family is the subject of research by the following Ukrainian pedagogues and psychologists: T. Alekseenko, I. Bekh, A. Bogush, N. Gavrish, O. Kononko, S. Ladyvir, M. Mashovets, O. Osadko, T. Pirozhenko, T. Ponymanska. The subject of their research are features of collaboration with parents and their semantic content. The issues of pedagogical problems of the young family are studied by the representatives of the T. Alekseenko scientific school. In the publications of A. Bogush, N. Gavrish, T. Golubeva, N. Stadnik we find the disclosure of the content of cooperation with parents, in the publications of G. Bielienka, O. Kononko, A. Marushkevich, T. Pirozhenko, V. Postovyy, T. Tytarenko – approaches to the formation of pedagogical culture of modern parents, in the publications of V. Orzhekhovska, T. Ponymanska, I. Rybalchenko – forms of cooperation with parents.

The issue of effective cooperation between teachers and parents remains relevant for scientists around the world. This question is in the field of attention of foreign scientists, such as: L. Bozhovych, F. Crepin, J. Doncheva, J. Goodall, A. Jacewicz, T. Korotkova, G. Kimball, N. Lyashenko, T. Markova, F. Neuberg, L. Ostrovska, L. Pozdnyak, A. Sandberg, M. Trzcinska-Krol, O. Zvereva.

In our opinion, the study of S. M. Sheridan deserves a special attention, because it demonstrates modern positions of cooperation with parents. The scientist proves that when parents work with teachers, children develop much better, «they demonstrate better social skills, fewer behavioral problems and a greater ability to

adapt to situations and get along. When working together as partners, it's been found that parents and teachers communicate more effectively, develop stronger relationships with one another and develop skills to support children's behaviors and learning» [13]. To increase the effectiveness of cooperation, she advises to use the "3 C's": communication, consistency and collaboration [13].

The research of A. Bicaj, A. Bytyqi, T. Azizi, A. Xhemajli is interesting for us, because it proves the importance of cooperation and active involvement of parents in the upbringing of children, as the cooperation of preschool and parents qualitatively increases the efficiency of educational services and promotes the preschoolers development. Scientists distinguish important areas of cooperation that promote parental involvement and motivation to participate in the education of preschool children: 1) timely deliver information to parents; 2) receive information about the child to implement an individual approach; 3) support parents; 4) create conditions for active participation of parents; 5) provide communication between parents and staff through various instruments; 6) provide professional advice [3]. We consider it necessary to add a task to the specified directions of cooperation: to form in parents a habit to consult in questions of children education at the corresponding experts.

Research and experience show that the effective work of pre-school education is not possible without the active involvement of pupils family members to participate in the educational process. Nevertheless, research on change, modernization of forms of cooperation with parents of preschool children, in particular the organization and conduct of interactive forms of cooperation with the use of ICT and the reasons for the need for these changes have been ignored in Ukraine.

The concept of informatization of education is associated with the widespread introduction of ICT methods and tools in the education system. This question is the subject of research by such foreign scientists as J. Anderson, K. Bingimal, G. Ganf, P. Griffin, H. Gillespie. Such Ukrainian researchers as V. Bykov, T. Vdovychyn, V. Gritsenko, R. Gurevich, M. Zhaldak, M. Zgurovsky, V. Kremen, V. Luhovyi, V. Mikhalevich, N. Morze, V. Oliynyk, M. Shyshkina also interested in this problem. V. Bykov notes that the methodological foundation of education informatization is, on the one hand, computer science, and on the other - those sections of other sciences (primarily psychological and pedagogical sciences and cybernetics), which study and develop computer-based technologies pedagogical, scientific, managerial [4].

According to international studies of teaching and learning (TALIS), as of 2019 only 56% of teachers in OECD countries were trained in the use of ICT, 43% of respondents said they had a good level of training [20]. The pandemic in 2020 demonstrated the level of readiness of teachers for distance education and

cooperation with children and parents. According to the UNESCO-UNICEF-World Bank Survey on National Education Responses to COVID-19 School Closures in Europe, distance education delivery systems for implementation of the content of preschool education used only 45% of respondents. Online-platforms used by 24% of teachers during school closures, another 24% used television, 12% - mobile learning tools, 6% worked with paper assignments, 35% used other tools to work with children [18; 21]. The pandemic also raises attention to working with parents as they are partners in the learning process.

ICT as a tool to improve the quality of cooperation with parents in the first level of education expands opportunities for each preschool, they help to modernize, optimize and diversify forms of cooperation with parents, bring teachers closer to parents, reduce information processing time, and thus accelerate the solution of any question.

In addition to the definitive characteristics of the basic concepts and research on this issue, we have developed regulatory documents. We have learned more than 30 documents and their content confirms the attention of our country to create conditions and use of ICT in education, as well as the support and assistance to families in raising children.

The World Economic Forum in Davos is an important vector for the development of ICT in education in 2020 and 2021, which predicts the most popular human qualities of the future.

In our opinion, these were emblematic events of the last few years: hearing in the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Education, Science and Innovation on the topic: «State and problems of legislative support for the development of preschool education in Ukraine» (2020), the semantic content of which was a problem of cooperation with parents and helping young families [11].

The second significant event in education in general and preschool in particular was the study of «Concept of education infants and preschool children» (2020), in which an important place is given to the issue of interaction of the preschool institution with the parents, the need for support of the state and civil society, scientific and pedagogical support and proper information providing [19].

Given the significant scientific interest in the need to introduce ICT in the educational process of preschool education, the full participants of which are the parents, and imperfect ways to solve this problem in practice, the aim of the study is – disclose the possibility of using ICT as a tool to improve the quality of cooperation with parents of pupils in the first level of the education system.

2.2. The practice of using ICT as a tool to improve the quality of cooperation with parents

We have been conducting experimental research on this issue in several stages over the past five years. The ascertaining stage included: study of the level of cooperation with parents of preschool children in general and with the use of ICT, in particular, studying the level of ICT competence of teachers-practitioners of the first level of the education system and studying the level of technical support of preschool institutions. As the pandemic has radically affected the demand for ICT competence of teachers and changed the situation, the conditions of cooperation with parents, we, focusing on the overall results of the study (2016-2020), will focus on the results of 2019-2020.

To implement these tasks, we used the following methods: observation of the cooperation organization with parents with the use of ICT in preschool institutions; observation of the methodical support organization of teachers with the use of ICT; selective interviews with teachers and parents; questionnaires of preschool teachers and parents.

The results of long-term and selective observations gave grounds to claim that the work with the use of ICT in cooperation with parents has a significant number of problems and is not carried out properly. Understanding the importance of communication with parents using ICT, a significant number of teachers using widely available users (free) services and applications.

The site of the preschool helps to establish communication with parents and maintain a positive image of the institution, widely informs parents about all events. A few number of preschool institutions (only 5%) have functional sites, as they need a specialist who can create, fill and constantly update it. Often the maintenance of such sites requires payment, which is not provided by municipal authorities among financial payments to preschool institutions. Therefore, instead of a site, educators create a page on social networks, groups in messengers. The vast majority of educators use Facebook and Viber to provide parents with online information (announcements, messages, etc.). However, the use of these services does not provide proper cooperation. Maintaining the institution's page on social networks has its difficulties, due to the need to comply with security rules on the Internet. According to the Laws of Ukraine, parents must consent to the publication of photos of children in any media, social networks, group parent chats. Therefore, web pages in social networks are usually closed groups that involve only parents of children and teachers. Teachers often need to use several services to communicate with parents and cover

educational work with children, demonstrating their success (which is especially important during quarantine, as parents do not attend kindergarten and can not view children's work and communicate with the educators). «We write messages for parents to the general group, and then send each person a photo of classes or other information. It takes a lot of time», – said most of the surveyed teachers.

Our observations allow us to note that ICTs are traditionally used in open events with children and parents, which indicates the wide range of their applications. However, few kindergartens have at least one board and computer, and educators who have never used it express uncertainty about their own ability to use it.

The next method used in the study – observation of the methodical support organization of teachers on the use of ICT in educational work with children and cooperation with parents. The results of observations gave grounds to claim that only single seminars, master classes are devoted to this issue. Selective interviews with teachers of basic preschools (48 institutions) allowed us to conclude that the COVID-19 pandemic has sharpened attention and raised the issue of improving ICT competence and demonstrated non-sequence in the knowledge and skills of teachers. This helped to rethink the need for ICT technology in working with parents, as well as the question of finding the most optimal services for remote collaboration with parents.

Based on sample interviews and questionnaires of teachers, we found that 85% of educators were positive about ICT in the pandemic and were willing to use it in their work with prior training. A similar survey conducted in September 2020 shows an increase in the number of teachers who felt the need to use ICT in working with parents to 92%. A portfolio of useful services for working with children and parents appeared in 65% of preschools, compared to 15% in 2019. Given the increase in the number of materials, seminars and trainings in 2020 after the quarantine, the desire of teachers to receive advice and methodological assistance on the use of ICT in everyday work with parents remained at a high level - 85%. 6% of teachers believe that they have enough skills to organize communication and cooperation with parents (Fig. 1).

Despite the high level of interest in ICT technologies, numerous teachers believe that they are not able to replace all areas of cooperation with parents, because the successful development of the child requires live communication between parents and teachers. We fully support this idea, but we believe that teachers must meet the requirements of today. After all, certain functions, such as: informing parents, consulting a specialist, expanding the pedagogical knowledge of parents, obtaining information about the child can be carried out using ICT.

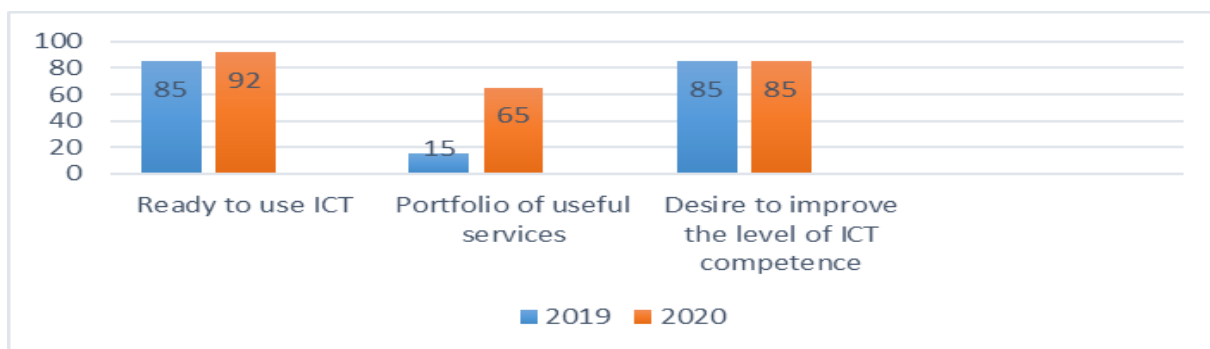

Fig. 1. The results of the study of the methodological support organization of teachers in the use of ICT

The next objectives of our study were to conduct an anonymous survey and find out the level of teachers activity using ICT technology in collaboration with parents and the level of parents interest in the activities offered by the educator.

The survey was conducted twice. In December 2019, to the questionnaire "How actively do you use ICT in cooperation with parents of children?" 91% of respondents answered that they are using only the phone (Facebook and Viber) to inform parents, 3% of respondents answered that they create various educational content to intensify cooperation with parents; 64% of teachers answered that they sometimes use the SMART interactive whiteboard (if it works) in the kindergarten music hall at parent meetings; 5% did not answer.

A repeat survey in December 2020 showed, that 100% of educators informed parents through ICT, 82% of respondents used various forms of cooperation with parents, such services as a board Padlet, QR-code, Rebus1, various video and photo editors of the phone. 42% of teachers of the first level of education stated that during the full quarantine (March - June 2020) had the time and opportunity to get acquainted with some online platforms, but have not yet used them in collaboration with the parents of the children. 36% of teachers said that during the quarantine restrictions for the first time created educational content with colleagues (video conversations with children and parents, fragments of classes for children, etc.). During a pandemic, given the urgent need to communicate with parents and children, 82% of teachers indicated that continuously sought help from their relatives.

These figures suggest that the extreme situation of quarantine has led many to master ICT and use some services in online collaboration with parents and children (Fig. 2).

The results of our study showed that before the pandemic, teachers often used in their professional activities: internet network (89%), Google services (35%), Microsoft Power Point (48%), Microsoft Word (74%), Microsoft Excel (28%) [14]. The results of the 2020 survey have expanded the number of most used services by

adding video hosting YouTube (72%), virtual board Padlet (26%), 35% of respondents said that they use various mobile services to create videos, collages, posters.

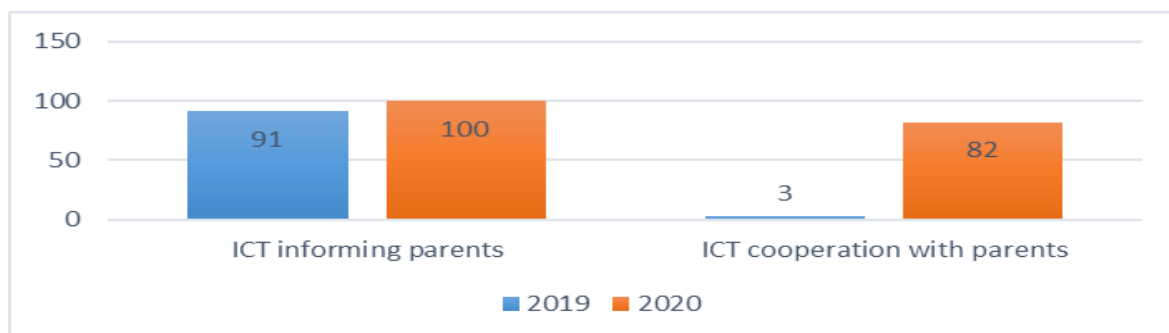

Fig. 2. The results of the study of the activity level of teachers using ICT technology with parents.

Selective interviews and questionnaires of teachers showed that despite the fact that 59% of educators believe that they have a sufficient level of ICT competence, but showed a desire to expand their knowledge and skills on the use of ICT in professional activities, this was stated by 86% of respondents, 9% have well-developed skills and share their experience, 5% were undecided.

It should be noted that 98% of pre-schools teachers believe that many parents often try to avoid, ignore the opportunity to attend various events, which are conducted for them, and if they come, then behave passively and try to go as fast as possible. The same situation was observed during the pandemic, 87% of educators said that they received feedback from less than half of parents. That is why the most preschool institutions and teachers, in particular, are quite concerned about the involvement of parents in the educational process of kindergarten and cooperation with them.

We are faced with three questions: why parents do not want to cooperate with teachers, how to communicate with them, how to involve parents in interaction and cooperation, and what forms of cooperation to choose? For this study we used the method of random conversations with parents and anonymous survey method (154 persons).

Analyzing the first question, we identified the following problems: unpreparedness of young parents for the new role (86%); lack of awareness of the role of one's own parenthood and personal responsibility for the upbringing and education of one's own child (79%); change in family structure (single-parent family, two mothers, two fathers, the grandmother takes care of the child's upbringing, and the parents went abroad to earn money for a few years) (54%).

Another problem that is often not considered and which should be analyzed and taken into account. The parents of kindergarten children today are young people born in the late 90s - early 2000s. According to the Theory of Generations, scientists (Neil Howe, William Strauss and others.) call this generation "Generation Z". Do we know its features well, and do we take these features into account in cooperation with the parents of this generation in kindergarten for the sake of the child? The researchers noted that members of this generation are the first for whom the world of life and the world of digital technology - are inseparable. They have grown and raised on the vast amount of information, the Internet and live broadcasts. Scientists note that the representatives of Generation Z are characterized by ethical consumption, entrepreneurial ambitions, creativity, progressive views on various topics - from education to gender; individualism and freedom; they are characterized by clip vision and thinking; inability and unwillingness to hold their attention, if not very interesting over 5 min; lack of interest in paper printed sources; interpersonal communication in them is not carried out emotionally face to face, but virtually, through social networks; the vast majority of representatives of Generation Z have a high level of self-esteem, household minimalism; they are not willing to work in a certain time and disciplinary frameworks[8, 10, 12, 16, 17].

Analyzing the second question, based on the recommendations of psychologists, we came to the conclusion that to communicate with young parents of preschool children and involve them in cooperation, we should try to communicate with them in one language. Therefore, first, in our opinion, it is necessary to fill the gaps in their legal awareness, demonstrating on specific documents their personal legal responsibility for the upbringing and education of their own children and sanctions for violations of the law.

Analyzing the third question regarding the choice of forms of cooperation with young parents of children, we came to several conclusions. First, such a classic term, which is used in most scientific research of the XX century as "working with parents" no longer simply does not work, but frightens young parents, because it involves teachings, instructions, sermons, notations. The terms "interaction" and "cooperation" (T. Alekseenko, I. Bekh, G. Bielienka, N. Gavrish, L. Kaluska, O. Kononko, O. Osadko, T. Pirozhenko, A. Bicaaj, A. Bytyqi, T. Azizi, F. Crepin, F. Neuberg, G. Kimball, J. Doncheva, A. Sandberg, J. Goodall) are more relevant today and mean the desire to listen and hear each other, tolerance, mutual respect and mutual assistance, and so on [1, 2].

Second, when choosing forms of interaction, preference should be given to individual forms, taking into account the characteristics of each family.

Given the fact that interpersonal communication with representatives of the generation Z performed in most emotionally not face-to-face and virtually, through social networks, it is appropriate to provide parents the opportunity of choice form of communication (after all, this is what they really appreciate). It has been said enough about the harm of "gadget mania". But this time you need to see and use it to your advantage.

Occasionally, another issue is on the agenda - raising the level of ICT literacy and technical support of preschool education institutions in general and preschool teachers in particular, as they noted during our sample interviews and anonymous questionnaires. Psychologists (I. Bekh, S. Roys, O. Proskura, M. Smulson, G. Soldatova) convinced that in order to claim the role of experts and helpers of parents in the upbringing of their children, educators must have a higher level of digital literacy than young parents, be interesting to parents, trying to stay ahead of them.

Programs, tools, services, such as creating and maintaining the site of the institution as a whole and a separate group, communication with parents in Viber is not enough and this was confirmed by the last few months of quarantine restrictions (79% of the surveyed parents mentioned this).

The results of the ascertaining stage of the experiment prove that teachers are familiar with modern ICT, partially use them in everyday life, but need help and technical support for the use of ICT in their professional activities, in particular in cooperation with parents. Young parents of the first link of the education system children also need to expand and diversify their interaction with teachers.

2.3. The system of work on the use of ICT as a tool to increase the level of cooperation with parents

The formative stage of the experiment was conducted by us in two directions: with teachers of preschool institutions and with parents. In working with teachers, our tasks were: conducting a number of methodological activities with teachers of preschool education institutions on the use of ICT in cooperation with parents of children: creation of a bank of useful ideas for cooperation with parents, catalogs of websites, infographic resources, information portals; study of the legal framework in respect of the remote work with parents; formation of teachers' skills of structuring information and creating infographics; visualization of content for parents; organization of online events with parents, selection of life hacks on the use of ICT in

cooperation with parents.

Together with the students, was prepared and conducted a series of workshops and master classes for preschool teachers, which were involved in our study on the use of ICT in collaboration with parents. The topics of the seminars were as follows: «Virtual board Padlet (padlet.com) - to help educators», «Educator's personal blog: why do you need it?», «Preschool website: how to make it effective and useful?», «QR-codes in kindergarten, or how to facilitate the work of an educator», «Kindergarten website and Viber: how to prevent the disclosure of personal information about the child, his parents and staff», «New services: their capabilities and features of use in collaboration with parents» (Trello, Basecamp, Asana, Wakelet, Lino, Symbaloo, Sign Up Free, Google Classroom, Ding Talk), «Algorithms for creating video content for parents», «Organization of online work with parents» «How to organize an online challenge with parents and children», «Digital technology: how not to harm the health of children». During the reflection after the workshops, it was found that a significant number of teachers have some success in using the resources we offer, and there are some difficulties in using various forms of cooperation with parents. Given the level of awareness of teachers, we offered new services and resources for work. The proposed ICTs were a revelation for teachers, some educators openly admitted that they had heard about them in part, but did not see or know how to use them, so most had difficulty working with them, not everyone understood the possibilities of using them in collaboration with parents.

We have convinced the teachers of the first level of the education system that with the help of these services you can not only regularly inform parents about the life of the group, the progress of each child on its trajectory, but also have feedback.

Among the difficulties that adversely affect the quality of ICT in cooperation is the need for a significant amount of time. Communication with parents, informing them about certain events, individual work, takes place during non-working hours of the teacher, because when working with children the teacher can not do it. Parents are responsible for when and how it is convenient for them. So the best is to use a few of functional services.

After finding out the main problems of using the kindergarten website, we tried to find and offer a service to teachers and parents that will minimize the inconvenience of using them. Therefore, we considered services that were focused on corporate interaction, namely: Asana, Remind, Trello, Basecamp.

Among the services that teachers preferred the most was Basecamp. It was created to work on projects of small companies, has a level structure that corresponds

to the structure of the organization of work in kindergarten. All users, logged in to the account, can view general news questions, information, important questions of the kindergarten. Then all participants are divided into separate groups, this gives the opportunity to create separate communities. Within the group, users have the opportunity to chat, see reminders, polls, lists of scheduled events, comments left under each event. The general lists of cases are covered, there can be distribution of duties, reminders of terms of their performance. This avoids long chaotic discussions, disputes between parents. Both general and individual headings are displayed in one interface. Educators have the ability to upload photos, or share video resources available to all users of the group, or send in person. The structure of space Basecamp significantly facilitates service orientation. The product was approved by teachers because it was able to replace the use of several services at once, we consider the disadvantage of focusing not on educational needs, as well as paid service.

We consider the creation of such a service for a wide range of educators to be promising, such platforms take place in preschool education in Ukraine, but due to paid content they are used mainly by private institutions. In recent years, preschools have begun to be equipped with computers, and an open network of preschools in Ukraine is gradually being created, but the costs of creating a website or a platform for communication in the internal network of kindergartens is not yet provided.

During the formative phase of the experiment, we were able to make sure that parents are attracted to materials that are designed using infographics or in the creation of which services Easel, Bubbl, Canva, Prezi, Google Chart, video TikTok format were used (fast and briefly). Such materials are the most fascinating, parents often respond to them. Given these results, we together with students were organized and conducted training workshops and business games that were useful tools for organizing cooperation with parents. We considered the typical problems that arise in communication with parents, the possibility of information support (advice from experts, expanding knowledge about issues of concern to parents), increasing the level of trust between teachers and parents, instructions on the use of various resources and services have been developed and options for their use in interaction with parents have been proposed. In particular, it is the creation of thematic collages, videos, clips, advent calendars, presentations, cartoons, interviews, fragments of talk shows «My mother's job», «Me and my Master Chef» «My Wimmelbuch», «Weekend with a child», «Easter is coming soon», «Our vacation».

In order to actively involve parents in the educational process of kindergarten, interesting tasks were proposed that can be performed together with children. For example, participation in interactive games with children, namely: «Here and now»,

«Colors, sounds and scents around»; online quests «Sculptures of small forms in our city», «Parks and squares of our city»; albums of children's drawings, collections of children's statements, toys, lullabies. There are many forms of interaction and cooperation with the parents of children, so we have the opportunity to use different services and resources in different ways. To create collages that demonstrate the success of children, useful information, instructions on how to make the product with the child offered by BeFunky, Fotor, LightShot, FannyPhoto, Collagerator Photocollage. During the quarantine, educators created developmental tasks and offered parents to perform them together with their children, so the arsenal of tools for teachers included game services Jigsawplanet, LearningApps, Nearpod, Scratch and others. It was important to teach teachers to find quality materials with which they will create their own educational product to organize productive work. This involved creating directories of useful sites where you can select quality backgrounds, vectors, cliparts change them as needed (openclipart.org, yrok.net.ua, pnggg.com). The possibility of using virtual boards was considered for organizing video meetings with parents (Padlet, Linoit, Conceptboard) and instant polls (Kahoot, Menti). We also held thematic meetings in the form of business games that can be used with parents: coworkings, «Parent's candy store», «Evening lemonade», internet challenge «Mom, Dad, I - sporting family», «Let's save the planet together!», online flash mob «Ukrainian embroidered shirt», «Favorite fairy tale», online marathon «How to develop a child's EQ?», «Adaptation of the child to kindergarten». But the main thing is not to lose the meaning of the form, that is, to remember why and most importantly for whom these events are organized and held.

Based on the materials of these workshops and master classes, we have published articles to help educators. And now, during the quarantine restrictions, the relevance of their use has not decreased [5, 6, 7, 9].

Currently, a fairly wide source base has been created to help employees of preschool institutions, in particular, the website of the Institute of Postgraduate Pedagogical Education of the Borys Grinchenko Kyiv University, where available video instructions are posted, experience of using various Internet services, educational videos, links to online collections about Internet services and features of working with them are presented; instructions for creating methodical online posters, online quests, online games that can be used in methodical work with educators of preschool institutions. Quarantine restrictions in Ukraine have raised many topical issues regarding the use of digital technologies for distance preschool education, so in the site «Preschool and primary education» presented materials to support teachers, parents and children. Especially popular are the developed and proposed hybrid model

of preschool education, recommendations on the structure of online classes for children, proposed effective methods of presenting information using digital technologies, the best examples of practical work that have proven their effectiveness [15].

We held a number of events together with the students for the parents of the children. A series of consultation points and round tables were held together with representatives of the kindergarten administration and invited specialists on a volunteer basis to fill the gaps in the legal awareness of young parents, as they noted during interviews and questionnaires. Specialists demonstrated on specific regulations the personal legal responsibility of parents for the upbringing and education of their own children and sanctions for violations of the law. Important in this regard is the work of the future law students of Borys Grinchenko Kyiv University, which are more than 5 years working on a voluntary basis in the legal clinic "Astrea" and who also often invited to these events. Lawyers disclosed the legal aspects of media literacy, possible benefits and risks, updated the importance of digital security, conducted workshops to prevent the dissemination of private information. Together with students of specialty "Preschool Education" we revealed the available methods of forming media literacy of preschool children. Parents were offered videos, presentations, digital booklets created by law students on online platforms Miro, Zunal, Learnis, Nearpod, Explain, Pear Deck.

In a number of preschool institutions, after our master classes, interesting events were held with the parents of children, in which they took an active part: online festival «Favorite handmade delicacies with a child», online workshop «Christmas decorations: we make together», online quests «Our Podil», «Children's tales in our family», «Favorite cartoons».

Conclusion

Modernization of traditional and use of innovative forms of cooperation with parents of children in general and ICT, in particular, not only create a positive image of the preschool and a particular teacher, promote active participation of parents in kindergarten, establishing a positive tone of relations between parents and teachers, trust, and most importantly - contribute to the awareness of parenthood, bringing parents closer to their own children and getting to know them, providing comfort to the child both at home and in kindergarten.

In the future, the authors plan to continue cooperation with basic preschools in order to conduct educational work on ICT-raising of teachers, as well as the preparation of manuals to help kindergarten teachers «Online services in cooperation with parents of children», annotated thematic catalog of online services and platforms

«Online tools of a modern teacher of preschool education», as well as a guide to the experience of using online services and platforms in interaction with parents «Best experience - in every treasury».

KAPITEL 3 / CHAPTER 3

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF PRESERVING THE REPRODUCTIVE HEALTH OF ADOLESCENTS

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕПРОДУКТИВНОГО ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ

DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-016

Вступ

Сталий розвиток держави зумовлений першочерговою здатністю населення до відтворення, тобто демографічною перспективою. Під загрозою опинилося майбутнє України, оскільки в країні простежується незмінна та стійка тенденція до зниження народжуваності та підвищення загальної смертності. Ускладнюється ситуація демографічної кризи не лише складними соціальними умовами життя, але і військово-політичною нестабільністю. Національним пріоритетом для відтворення генофонду України стає цінність кожного народження.

Деградація здоров'я у молоді, у тому числі репродуктивного, прояви сексуальної адикції серед неповнолітніх є наслідком популяризації засобами масової інформації сексуального насилля, порнографії, рекламування тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків. Потребує активної підтримки держави і низка проєктів, заходів, досліджень в контексті окресленої проблеми.

Дослідники вивчали різні аспекти проблеми збереження репродуктивного здоров'я, а саме: вивчення факторів формування статевого здоров'я населення (Н. Зимівень), формування культури сексуальних стосунків (О. Балакірева); аналіз певних ризиків втрати здоров'я статевої системи (Н. Лещук); анатомо-фізіологічну специфіку діяльності статевої системи у дівчат підліткового віку (Л. Габора) та оцінку стану їхнього репродуктивного потенціалу (Т. Журавель); медико-демографічний аналіз стану статевого здоров'я підлітків в Україні (Я. Радиш); профілактику порушень у діяльності статевої системи жінок та дівчат (О. Парахіна), лікування сформованих сексуальних відхилень (П. Павленко) тощо.

Залишається недостатньо вивченою проблема особливостей просвітницької діяльності підлітків, яка б готувала вказану вікову категорію до збереження репродуктивного та статевого здоров'я, сімейного життя в умовах сьогодення.

3.1. Збереження репродуктивного здоров'я підлітків як соціально-педагогічна проблема

Загальновідомо, що здоров'я – це цінність, яку людина отримує від народження і водночас зміцнює, зберігає, відновлює її упродовж усього життя.

Здоров'я української нації – соціальне багатство країни, а його збереження – один із шляхів прогресивного розвитку держави, тому формування здорового покоління молоді повинно вирішуватись комплексно починаючи із державної політики, сімейного виховання, закладів освіти і суспільства загалом.

В Україні провідне і значиме місце посідає проблема збереження репродуктивного здоров'я неповнолітніх. Здоров'я на рівні статевої системи розглядається через призму комплексу наук: медицини, валеології, анатомії і фізіології людини, педагогіки, психології та соціології. Дослідження науковців формують перспективні шляхи подолання патологічних, деформованих виявів сексуальної поведінки у неповнолітніх, які призводять до деградації здоров'я.

На здоров'я молоді в сучасному світі впливають численні негативні чинники, які спонукають підростаюче покоління до вчинків та дій, що призводять до його втрати у тому числі і на репродуктивному рівні. До таких чинників відносяться: наслідування поведінки дорослих, низький рівень культурного розвитку, втрата моральних орієнтирів. Провокуючими чинниками деформованої сексуальної поведінки стають також хімічні адикції [1, с. 135].

Значний вклад у розв'язання проблеми збереження репродуктивного здоров'я мають дослідження психолого-педагогічного та соціально-педагогічного плану. Доцільно виокремити праці, що стосуються виховання статевої культури, гендерної політики домінуючої у державі та соціальної поведінки, які у комплексі впливають на репродуктивне здоров'я молоді (Л. Олійник); статевої девіацій молоді, які дають можливість розробити ефективні профілактичні заходи (Г. Корчова); статевої ідентифікації та її формуванню (Т. Говорун, Ф. Капріо); діагностики та корекції репродуктивної поведінки (О. Васильченко) та психологічних умов становлення і розвитку репродуктивних установок (Т. Пальцева).

Для успішного визначення соціально-педагогічних засад збереження репродуктивного здоров'я підлітків необхідно врахувати досвід накопичений в контексті досліджуваної проблеми.

Так, науковці Н. Лещук, Ж. Савич, О. Голоцван та Я. Сивохоп наголошують, що існує низка причин в умовах сьогодення на території України, які вказують на проблеми статевого виховання: незадовільний рівень

обізнаності дітей і підлітків з питань статевої сфери; домінування акселеративних процесів серед дітей і підлітків; отримання інформації про статево поведінку із сумнівних джерел (засоби масової інформації, ровесники); ризикована поведінка; проблеми пов'язані із сексуальною поведінкою підлітків; нехтування підлітками соціокультурних цінностей [6, с. 3].

- Ми погоджуємося з науковцями, які виділили чинники, що зумовлюють актуальність і своєчасність досліджуваного явища. Але до окреслених причин доцільно додати фізіологічні зміни в організмі підлітків, неефективність роботи, яку проводять педагогічні працівники, члени сім'ї, соціальні та медичні працівники у напрямі статевої освіти.

- Слушною є думка науковців про освітню діяльність стосовно збереження репродуктивного здоров'я, яку слід здійснювати залежно від зрілості підлітків.

- У науковій роботі Я. Мудрого зазначається, що в 24,8% учнів старших класів потреба у збереженні репродуктивного здоров'я не сформована. Учні зазначеної вікової категорії мали неповні, несистематичні знання про репродуктивне здоров'я. Статистичні дані доводять актуальність окресленої проблеми [7].

- І. Цушко звертає увагу на те, що на сучасному етапі в Україні спостерігається депопуляція, що ставить під загрозу генофонд нації. В Україні зафіксований найвищий коефіцієнт природного скорочення населення у порівнянні з іншими європейськими країнами. Науковець наголошує на потребі посилення державної підтримки молодих сімей, а також програм спрямованих на збереження репродуктивного здоров'я молоді, особливо неповнолітніх [12, с. 7].

- Ми розділяємо точку зору І. Цушко, що стан репродуктивного здоров'я народонаселення залежить від способу життя молоді та сексуальної активності. На деградацію здоров'я впливають незрілі, нерозбірливі статеві стосунки, рання, небажана вагітність.

- І. Цушко вказує, що 27% учнів 10-11 класів мають досвід статевих контактів, а перші сексуальні стосунки відбуваються до досягнення 15 років.

- Реаліями умов сьогодення є масштабне розповсюдження серед підлітків захворювань, що передаються статевим шляхом. На 100 тис: українців віком 15-19 років становить: сифіліс (35,67 – дівчата; 13,77 – хлопці); гонокова інфекція (31,47 – дівчата; 38,34 – хлопці); хламідійна інфекція (89,62 – дівчата; 27,18 – хлопці); трихоманоз (353,19 – дівчата; 71,46 – хлопці); уrogenітальний мікоплазмоз (127,84 – дівчата; 28,15 – хлопці) [6, с. 54].

За даними Українського центру контролю за соціально небезпечними захворюваннями МОЗ України у 2015 р. нові випадки інфікування продовжуються, зокрема 5 663 нових випадків (з них 1 154 дитини до 14 років). На сучасному етапі поширення ВІЛ/СНІДу в групу ризику потрапила вікова категорія осіб від 15 до 30 років. Причиною нових випадків інфікування став незахищений секс.

- Станом на 2017-2018 рр. за даними Центру громадського здоров'я МОЗ України спостерігається тенденція до зростання кількості ВІЛ-інфікованих (упродовж чотирьох місяців 2018 року в Україні зареєстровано 5764 нових випадки (з них 783 дітей до 14 років)).

- Вчені Інституту дерматології та венерології НАМН України Г. Бондаренко, Г. Мавров серед причин розповсюдження інфекцій, що передаються статевим шляхом, з урахуванням впливу ВІЛ-інфекції вказують на: економічну кризу, яка спонукає бідність населення; прискорені темпи збільшення масштабів секс-індустрії; ризикована сексуальна поведінка; широке розповсюдження наркоманії; скорочення соціальних гарантій для молоді; міграція населення (АТО, туризм, активізація торгівлі) [9].

Отже, вищезазначене свідчить, про актуальність проблеми деформованої сексуальної поведінки молоді, що призводить до хвороб статевої системи та втрати здоров'я молоді на рівні відтворення собі подібних.

- Н. Зимівець наголошує на соціальній значущості досліджень пов'язаних із проблемами здоров'я взагалі та репродуктивного зокрема. Науковець звертає увагу на високий рівень захворюваності статевої системи чоловіків і жінок [2].

- Для формування здорового покоління важливого значення набувають дослідження щодо вивчення сексуальної адикції. Л. Вольнова наголошує на причинах статевих відхилень у підлітків : вродженні (недостатній розвиток статевих органів); порушення гігієни догляду за органами тіла; патологічні захворювання (ендокринні розлади, травми мозку); обставинні – зґвалтування, залучення до раннього статевого життя); недоліки виховання (жорстокість, авторитаризм) [1, с. 138].

Скорочення державних програм, які були спрямовані на поліпшення репродуктивного здоров'я населення, призвело до його деградації. Зокрема, в Україні після тривалого періоду підвищування народжуваності (2002–2012 рр.) відбувається його зниження (починаючи із 13 року). Особливо народжуваність відчутно знизилася починаючи з 2015 р.

Серед сучасних педагогічних проблем однією з суспільно важливих є зниження віку початку неповнолітніми статевого життя, що супроводжується

зростанням кількості штучного переривання вагітності, розширенням діапазону венеричних захворювань, появою серед школярок матерів – одначок.

Актуальність проблеми збереження репродуктивного здоров'я підлітків зумовлена також некомпетентністю педагогів, батьків у питаннях сексуальної просвіти, що призводить до відсутності ранньої орієнтації на виконання соціальної ролі в житті (батька, матері, дружини, чоловіка). На сучасному етапі основні інститути, які покликані здійснювати виховний вплив на дитину (родина, заклади загальної середньої освіти), переважно ототожнюють статеve виховання зі статевою просвітою, а статево-рольовий аспект базується на інтуїтивному розумінні його сутності вихователями. У результаті статеve виховання здійснюється хаотично, стихійно та не завжди адекватно.

Отже, актуальність досліджуваної проблеми обумовлена наступними тенденціями, які характерні для сучасного суспільства: незадовільна соціальна підтримка українців; втрата ціннісного ставлення до сім'ї; високий рівень материнської та малюкової смертності; незадовільний рівень діагностики і лікування хвороб репродуктивної системи; недостатній рівень оснащення сучасним високотехнічним обладнанням, що призводить до зниження якості медичної допомоги; недостатня поінформованість населення щодо здорового способу життя, відповідальної статевої поведінки, планування сім'ї; високий рівень штучного переривання вагітності; високий рівень безпліддя українських сімей; розповсюдження інфекційних хвороб, що передаються статевим шляхом у підлітковому та дорослому віці; поширення порнографії, пропаганда сексуального насильства, рекламування шкідливих звичок; ранні статеві контакти (до 15 років); ризикована поведінка серед підлітків; недостатній рівень загальної та репродуктивної культури населення.

Усе вище зазначене свідчить про низький рівень морально-етичних засад і санітарно-гігієнічних знань молоді, що зумовлює деградацію репродуктивного здоров'я в цілому.

З позицій сьогодення дієвим та перспективним шляхом розв'язання досліджуваної проблеми є: спільна просвітницька співпраця батьків та педагогів, для реалізації завдань збереження репродуктивного здоров'я підлітків; використання у освітньому процесі сучасних форм роботи щодо статевого виховання.

Сучасні соціально-економічні та політичні перетворення породжують суперечності між вимогами до статевого виховання молоді й неспроможністю більшості соціальних інститутів (сім'ї, закладів освіти тощо) повноцінно виконувати свої виховні функції. Тому досліджуване питання є проблемою як

психолого-педагогічною, так і загальнодержавною.

Для того, щоб здійснити соціально-педагогічний аналіз проблеми збереження репродуктивного здоров'я серед підлітків, необхідно сформулювати термінологічний апарат дослідження. З початку 80-х років ХХ століття було введено і почало широко впроваджуватись у наукових працях світової спільноти поняття «репродуктивне здоров'я». У документах гуманітарно-правового характеру його зміст визначається з позиції ведення здорового способу життя та права на охорону здоров'я жіночої і чоловічої статі у сфері репродуктивної системи.

Репродуктивне здоров'я, як і будь-яке інше поняття, поліаспектне. У своїй змістовій характеристиці воно походить від поняття «здоров'я». Інший складник «репродукція». Під репродукцією із біологічної точки зору розуміють відтворення, розмноження, продовження роду.

На Міжнародній конференції по народонаселенню і розвитку, яку проводила Організація Об'єднаних Націй (ООН) 5–13 вересня 1994 року в Каїрі особлива увага приділяється обґрунтуванню понять «репродуктивне право» і «репродуктивне здоров'я» [10, с. 67].

Репродуктивне здоров'я у доповіді Міжнародної конференції визначається як стан повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, а не просто відсутність усіх недугів, які стосуються репродуктивної системи і її функцій і процесів. У документі також уточнюється, що під репродуктивним здоров'ям доцільно розуміти можливість людини на безпечне статеве життя та відтворення собі подібних [10, с. 68]. Також в аналізованому документі зазначалося, що репродуктивне здоров'я, включає в себе сексуальне здоров'я.

Особлива увага в доповіді ООН зверталася на підготовку підлітків до позитивного і відповідального ставлення до своєї сексуальності шляхом просвітництва. Наголошувалося, що підлітки відносяться до тієї вікової категорії, якій практично не приділялося уваги в рамках охорони репродуктивного здоров'я.

Після рекомендацій Міжнародної конференції щодо збереження репродуктивного здоров'я світовою спільнотою почали проводитися дослідження таких проблем: обмежена можливість жінок і дівчат впливати на статеве і репродуктивне життя; застосування засобів контрацепції; попередження захворювань, що передаються статевим шляхом, включаючи СНІД; попередження небажаної вагітності; захист жінок і дітей від сексуального насилля, розбещення, торгівлі, експлуатації; протидія підліт тиску щодо залучення їх до ранніх статевих стосунків [10, с. 69].

Науковці А. Нагорна та В. Безпалько у монографії «Репродуктивне здоров'я та статеве виховання молоді» вказують на такі складники, що мають вплив на формування досліджуваної проблеми: оптимальні та сталі умови життя людини, які формують соціальне благополуччя; планування сім'ї, яке передбачає подружнім парам і окремим особам діяти таким чином, щоб досягти позитивних результатів щодо часу народження дітей, попереджувати небажану вагітність, скорочення числа вагітностей пов'язаних з високим ризиком смертності і захворюваності, регулювати інтервали між вагітністю; контролювати вибір часу дітонародження, в залежності від віку батьків; визначати число дітей в сім'ї [8, с. 10].

Поряд із правовими документами у яких звертається увага на зміст і сутність аналізованого поняття, доцільно розглянути і наукові роботи дослідників із різних наукових галузей.

Досліджуване поняття зустрічається у ряді праць медико-валеологічного спрямування: репродуктивне здоров'я розкривається через сексуальну поведінку та контрацептивний вибір (К. Бугаєвський, О. Буркіна, Л. Прокопенко), розглядається в тісному зв'язку з якістю життя (І. Паренкова); вивчається залежність здоров'я від репродуктивної поведінки (Е. Крюкова); вплив на менструальний цикл фізичних навантажень (К. Бугаєвський); вплив комбінованої гормональної контрацепції на здоров'я (Е. Уварова); здійснюються розробки системи медико-соціальної профілактики порушень репродуктивного здоров'я населення (В. Чебан) тощо.

Так, Н. Зимівець розглядаючи соціально-педагогічну діяльність зі збереження репродуктивного здоров'я вказує на її тісний зв'язок із соціально-культурним фактором, дотриманням та охороною прав людини, враховуючи як сексуальність так і відносини між людьми [3].

Заслуговує на увагу стаття В. Корнят. Автор досліджує статеве виховання школярів через призму діяльності соціального педагога, де чітко розмежовує поняття «статеве», «сексуальне», «гендерне» виховання.

Ми розділяємо думку Я. Мудрого [7], який розглядає досліджуване поняття поєднуючи благополуччя на рівні фізичного здоров'я (статевого); психічного (психосексуального) і соціального. Але доцільно було б врахувати і духовний аспект.

Науковці Н. Лещук, Ж. Савич, О. Голоцван, Я. Сивохоп визначають репродуктивне здоров'я як суму доданків: сексуальне здоров'я, планування сім'ї, безпечне материнство і батьківство [6, с. 26]. У зазначеному визначенні не врахований біологічний аспект здоров'я.

О. Онипченко розмежує поняття «репродуктивне здоров'я», «відповідальне батьківство, «статеве виховання».

Актуальними для сьогодення є праці психолого-педагогічного спрямування, які розкривають досліджувану проблему з позицій соціології та психічної діяльності. Вплив ідентифікації за статевим показником прослідковується у праці Т. Говорун; вплив статевого виховання на репродуктивне здоров'я різних вікових категорій досліджували І. Скобун, Л. Олійник; проблеми сексуальної орієнтації в дитинстві вивчала Л. Калашнікова; сексуальну самосвідомість підлітків вивчала М. Вовканич.

Ми вважаємо за необхідне для повноцінного визначення поняття «репродуктивне здоров'я» розглянути поняття «сексуальна норма» та «сексуальна адикція».

В. Мендевич визначає сексуальну норму як поведінку, яка відповідає віковому аспекту і статево-рольовим онтогенетичним закономірностям популяції, і не обмежує вільний вибір партнера.

Найбільш вдалим вважаємо визначення сексуальної адикції, яке запропонували П. Павленок та М. Руднева. Вчені розглядають сексуальну адикцію як відхилення від загальновизнаних у межах етнічної культури норм статевої поведінки, що не відносяться до хворобливих станів [1, с. 137].

Л. Вольона виокремлює наступні форми статевої активності у неповнолітніх, які суперечать нормам: раннє статеве життя; гіперсексуальність; мастурбація; гіпермаскуліна та гіперфемінна поведінка; нарцисизм; фетишизм; вуаеризм; фроттеризм; ексгібіціонізм; садизм; трансвентизм; транссексуалізм [1, с. 139].

В. Менделевич до порушень сексуального розвитку неповнолітніх над якими чинили насилля відносить: педофілію, еребофілію, партенофілію, інцест, згвалтування і статеве розбещення неповнолітніх.

Тому досліджувана дефініція безпосередньо пов'язана із поняттями «статеве виховання» та «статева культура» [1, с. 135].

Статеве виховання Л. Олійник визначає як процес систематичного, свідомоспланованого впливу на формування статевої свідомості та поведінки дітей.

Ми вважаємо за доцільне у нашому дослідженні використати виділені Л. Вольною напрями статевого виховання: статево-рольове; сексуальне; підготовка до відповідального шлюбу; підготовка до відповідального батьківства; формування здорового способу життя [1, с. 139].

Л. Корпушевська вкладає у зміст виховання статевої культури наступні

складники: формування знань про цінності статевої культури та норми поведінки: сім'я, відповідальне батьківство та здоров'я; гендерна ідентифікація: розвиток мужності й жіночності; сприяння виробленню ціннісних орієнтацій у сфері статі (вибір майбутнього партнера на моральних засадах, потреба у створенні міцної сім'ї, прагнення до батьківства і материнства, ціннісне ставлення до власного репродуктивного здоров'я); розвиток ціннісного ставлення до себе і представника протилежної статі (адекватна самооцінка, самоповага та повага до партнера, орієнтація на гендерну рівність у взаємостосунках); вироблення умінь спілкування з представниками протилежної статі на основі ціннісного ставлення до себе та партнера; адекватна оцінка власної сексуальної поведінки; дотримання цінностей і норм сформованих у суспільстві[5, с. 18].

Під статевою культурою особистості Л. Корпушевська розуміє систему знань і цінностей у сфері міжстатевих відносин і статевих ролей, які проявляються у повсякденній суб'єкт-суб'єктній взаємодії й відповідають гуманістичним та мобільним нормам суспільства.

Під сексуальною культурою науковці розуміють статеву поведінку яка схвалюється у соціокультурному оточенні, спрямовану на відтворення собі подібних, задоволення біосоціальних потреб, гедоністичних, моральних, естетичних інтересів, пізнавальних, комунікативних, компенсаторних, творчих запитів [5, с. 28].

Виходячи із проаналізованих наукових праць стверджуємо, що поняття «репродуктивне здоров'я» безпосередньо пов'язане із з поняттями «статеве» та «сексуальне здоров'я» людини.

Статеве здоров'я за визначенням ВООЗ розкривається, як інтеграція фізичних, емоційних, розумових та соціальних аспектів сексуальності у такий спосіб, що вона позитивно збагачує та сприяє розвитку особистості, спілкуванню та любові.

Як бачимо, сутність статевого здоров'я визначається через поняття «сексуальність», що є набагато ширшим поняттям, аніж статеві відносини. Воно включає почуття, думки і поведінку чоловіка або жінки, його (її) бажання бути привабливим, коханим, любити, а так мати взаємовідносини, які включають інтимний компонент і фізичну сексуальність, активність.

Г. Лактіонова розкриває сексуальне здоров'я як взаємодію соматичних, емоційних, інтелектуальних і соціальних чинників сексуальної суті людини, завдяки якій її внутрішній світ стає багатшим, а її особисті якості, здібності до спілкування і вираження любові виявляються з новою силою.

Сексуальне здоров'я традиційно розуміється як стан, який дозволяє людині в повній мірі відчувати статевий потяг і реалізувати його, отримуючи при цьому задоволення. Водночас, згідно офіційних трактувань ВООЗ, поняття «сексуальне здоров'я» містить три основних аспекти:

1) здатність до отримання насолоди і контролю сексуальної та дітородної поведінки у відповідності з нормами соціальної та особистої етики;

2) свобода від страху, почуття провини й сорому, позбавлення хибних уявлень та інших психологічних чинників, які пригнічують сексуальну реакцію і порушують сексуальні взаємини;

3) відсутність органічних розладів, захворювань і порушень, які заважають реалізації сексуальних і дітородних функцій.

Ми погоджуємося із дослідником С. Лукашук-Федик, що сексуальні стосунки доцільно класифікувати за функціональними критеріями:

- репродуктивним (відтворення, репродукція потомства);
- гедоністичним (отримання задоволення);
- комунікативним (функція інтимного спілкування з близькою людиною).

Нам імпонує наукова праця Т. Слободян і М. Гончарової в якій зібрані матеріали спрямовані на формування усвідомленої та відповідальної поведінки стосовно статевого та репродуктивного здоров'я, та підготовки молоді до батьківства [11, с. 9].

Таким чином, результати вищевказаних досліджень є науковим обґрунтуванням комплексу організаційних рекомендацій, розроблених для оптимізації системи медико-соціального забезпечення молоді в області охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї.

Отже, виходячи із проведеного аналізу наукової літератури встановлено, що до поняття «репродуктивне здоров'я» доцільно застосовувати комплексний, поліфункціональний підходи, враховуючи його біологічні, психологічні, соціально-середовищні параметри: стан репродуктивного здоров'я; безпеку і статеvu культуру; рівень поінформованості з питань формування і збереження репродуктивного здоров'я і планування сім'ї.

3.2. Шляхи збереження репродуктивного здоров'я підлітків

У процесі аналізу дисертаційних досліджень, монографій, посібників, статей з досліджуваної проблеми встановлено, що рівень демократизації суспільства впливає на вивчення вище зазначеної проблеми.

У концепції загальнодержавної програми «Репродуктивне та статеве здоров'я нації на період до 2021 року» вказується, що головною цінністю та рушійною силою нації є населення. В Україні зафіксоване різке погіршення демографічної ситуації, спостерігається скорочення народонаселення зокрема, починаючи із 2015 року народжуваність скоротилась на 11,6%, скоротилась і кількість жінок дітородного віку [4].

Ми погоджуємося із зазначеними в концепціях чинниками, що знижують дітородну активність такими як: кризова соціально-економічна ситуація та військові дії, політична нестабільність.

У вище згаданому документі зазначається, що в Україні донині залишаються актуальними і відкритими питання про реалізацію репродуктивних прав народонаселення; високий рівень смертності серед матерів та дітей; злоякісні новоутворення в органах статевої системи, обмеженість поінформованості населення щодо планування сім'ї на засадах моральних цінностей; високий рівень безплідності як серед чоловіків, так і серед жінок.

Особлива увага в документі зосереджується на охороні здоров'я підлітків та молоді, у тому числі і статевої системи. На різку деградацію здоров'я підлітків вплинуло зниження підтримки з боку держави проєктів та програм щодо збереження репродуктивного здоров'я та профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом.

Тому Кабінетом міністрів України 16.03.2017 році було схвалено Концепцію загальнодержавної програми «Репродуктивне та статеве здоров'я нації на період до 2021 року» [4].

У програмі чітко визначено напрями і шляхи розв'язання досліджуваної проблеми, серед яких вказано на реалізацію комунікативної стратегії профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, пропаганди сімейних цінностей, попередження насильства.

Н. Лещук, Ж. Савич, О. Голоцван, Я. Сивохоп серед форм і методів реалізації програм статевого виховання наголошують на використанні інноваційних, які подобаються підліткам. Автори рекомендують застосовувати тренінги різних видів: соціально-просвітницькі, особистісного зростання, соціально-психологічні. Особливу увагу звертають на використання активних і інтерактивних методів: мозковий штурм, анкетування, ігри-руханки, презентація [6].

Поділяємо точку зору науковців, що перспективними методами роботи із молоддю щодо успішної просвітницької роботи є консультування та проблемні

ситуації.

Нам імпонує розроблена І. Цушко методика формування репродуктивної поведінки особистості. Автор створив програму «Дорослішай на здоров'я» для учнів 9-11 класів. Радить використовувати тренінгові технології, лекції, метод проєкту для реалізації навчально-тематичного плану факультативного курсу.

У науковій праці Т. Слободяні М. Гончарової підібрано комплекс вправ, інформативний матеріал, реальні історії з життя, які стосуються досліджуваної проблеми [11].

Я. Мудрий у дисертаційному дослідженні визначив соціально-педагогічні умови збереження репродуктивного здоров'я старшокласників, серед яких апробовано інтерактивні технології. Науковець акцентує увагу на удосконаленні методів, форм просвітницької діяльності в контексті досліджуваної проблеми. Вказує на необхідність забезпечення координації діяльності громадських та державних установ для успішного розв'язання питання збереження репродуктивного здоров'я [7].

Н. Зимівець презентує модель просвітницької роботи з підлітками щодо збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я, в яку включає два складники: передумови та складові частини. До передумов автор відносить професійну компетентність спеціалістів, їхню готовність (концептуальну, технологічну, психологічну); застосування інтерактивних методів; забезпечення участі підлітків у діяльності щодо покращення здоров'я; міжсекторну взаємодію та зміст навчання. Серед принципів просвітницької діяльності виокремлює адресність і доступність [2].

Виходячи із проаналізованих наукових праць доцільно виокремити перспективні просвітницькі напрями з окресленої проблеми:

- науково-достовірна, доступна та адресна інформація про будову та функції статевої системи, про неприпустимість насильства в сексуальних стосунках, про засоби контрацепції (інтерактивні презентації, відеоролики);

- консультування на індивідуальному рівні, обговорення актуальних проблем шляхом розв'язання життєвих ситуативних завдань, розробка дослідницьких міні проєктів;

- надання інформації про правовий захист дітей і підлітків з боку держави, про служби допомоги і підтримки незахищеної категорії у разі протиправних дій (тренінги);

- моделювання життєвих ситуацій з метою навчання гідній, високоморальній поведінці;

- застосування методів саморегуляції психічної діяльності та психокорекції

зокрема: дихальна релаксація, аутогенне тренування, психодрами з метою профілактики стресових станів, вироблення адекватної поведінкової реакції, вміння приймати концептуальні рішення.

Розв'язання окресленої проблеми можливе лише за умови тісної інтеграції спеціалістів різних галузей. Ставлення до здоров'я, як до найвищої цінності, можливо сформувані через просвітницьку діяльність сім'ї, закладів освіти, соціальних, медичних та психологічних служб.

Сім'я як осередок просвітництва соціальної, духовної культури, норм поведінки не справляється із освітнім завданнями підготовки дітей і підлітків до сексуальної свідомості, психосексуальної культури, попередження інфекцій органів статевої системи, адже у батьків часто виникає ризикована поведінка, яка призводить до втрати здоров'я. Статеву свідомість підлітків, правильний статевий розвиток повинні забезпечити освітні заклади та соціальні інститути.

Співпраця батьків, педагогів, медичних працівників, психологів, соціальних робітників має стати вимогою сучасності для розв'язання проблем статевого виховання.

Збереження репродуктивного здоров'я – процес, який слід починати з моменту зачаття і забезпечувати його оптимальний стан на різних етапах онтогенезу. У групу ризику щодо втрати здоров'я (у тому числі статевого) потрапили підлітки, адже на біологічному рівні у цій віковій категорії статеві система починає бути готовою до відтворення собі подібних, але психологічна і соціальна зрілість не сформовані. Особливу увагу треба звертати на профілактику сексуальної адикції у молоді досліджуваного віку, шляхом систематичного та свідомо спланованого впливу на формування їхньої свідомості.

Отже, досліджувана проблема, перш за все, освітня. Тому саме система освіти повинна спланувати роботу щодо оздоровлення молоді, зміцнення їхнього репродуктивного здоров'я і формуванню у підлітків здорового способу життя.

Висновки

1. Виокремлено причини погіршення стану репродуктивного здоров'я молоді: незадовільна соціальна підтримка українців; втрата ціннісного ставлення до сім'ї; високий рівень штучного переривання вагітності; розповсюдження інфекційних хвороб, що передаються статевим шляхом у підлітковому та дорослому віці; поширення порнографії, пропаганда сексуального насильства, рекламування шкідливих звичок; ранні статеві

контакти (до 15 років); ризикована поведінка серед підлітків; недостатній рівень загальної та репродуктивної культури населення.

2. Виходячи із проаналізованих наукових праць доцільно виокремити перспективні просвітницькі напрями з окресленої проблеми: науково-достовірні, доступні та адресні інформації про будову та функції статевої системи, про неприпустимість насильства в сексуальних стосунках, про засоби контрацепції (інтерактивні презентації, відеоролики); консультування на індивідуальному рівні, обговорення актуальних проблем шляхом розв'язання життєвих ситуативних завдань, розробка дослідницьких міні проектів; надання інформації про правовий захист дітей і підлітків з боку держави, про служби допомоги і підтримки незахищеної категорії у разі протиправних дій (тренінги); моделювання життєвих ситуацій з метою навчання гідній, високоморальній поведінці; застосування методів саморегуляції психічної діяльності та психокорекції зокрема: дихальна релаксація, аутогенне тренування, психодрами з метою профілактики стресових станів, вироблення адекватної поведінкової реакції, вміння приймати концептуальні рішення.

KAPITEL 4 / CHAPTER 4

STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF FORMING THE SPEECH CULTURE OF THE FUTURE BACHELORS OF VOCATIONAL EDUCATION IN DOCUMENTATION

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННСВОЇ
КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ІЗ
ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-019

Вступ

Переважна більшість сфер людської діяльності передбачає реалізацію моделювання як важливого етапу створення чогось нового, уточнення або вдосконалення раніше отриманих знань. Не є винятком і сфера професійного навчання зі спеціальності 015 Професійна освіта (Документознавство), яка опікується підготовкою майбутніх педагогів-документознавців.

Під час формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства послуговуємося ідеями моделювання, що дає змогу шляхом формалізації (схематизації і спрощення) педагогічного явища (об'єкта або процесу) досліджувати його значущі характеристики, що підлягають вивченню, оцінюванню й управлінському впливу (за С. Лодатком).

Компонентний аналіз терміна «формувати» [1, с. 623, 624] дає змогу трактувати *формування мовленнєвої культури* як послідовний процес зміни мовно-мовленнєвих якостей особистості під час цілеспрямованого педагогічного впливу, зорієнтованого на розвиток здатностей до унормованого професійного спілкування, на самоактуалізацію особистісного комунікативного потенціалу майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства.

Ключовим поняттям педагогічного моделювання є «модель» (фр. *modele* – зразок [2, с. 516]), що в працях сучасних дидактів трактується як штучно створений об'єкт у вигляді схеми, таблиці, креслення тощо [3, с. 193]; аналог відповідного фрагменту дійсності [4, с. 138]; опис процесу навчання та його складників [5, с. 73]; мисленнєва система, що імітує чи відображає певні властивості, ознаки, характеристики об'єкта дослідження або принципи його внутрішньої організації чи функціонування і презентується у вигляді культурної форми притаманній певній соціокультурній практиці [6] тощо. У дослідженні послуговуємося енциклопедичним визначенням, за яким модель – це «уявна або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна змінювати його так, що

її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта» [2, с. 516].

Із огляду на це модель **формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства** визначаємо як мисленнєву систему логічно структурованої єдності складників, спрямованих на формування в педагогів із документознавства означеної особистісної якості.

Схиляємося до *структурно-функціональної моделі* за типом організації й управління пізнавальною діяльністю суб'єктів навчання, що передбачає *поетапне упровадження напрямів розв'язання дидактичних завдань* (складників моделі), утілюючи через їх взаємодію *функціональну єдність* – формувати мовленнєву культуру майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства.

Проектуючи окреслену модель, покликаємося на кваліфікаційні вимоги до фахівців-документознавців, гуманістичну освітню парадигму, компетентнісний підхід в освіті, концептуальні основи формування мовленнєвої культури, обґрунтовані педагогічні умови, ідеї педагогічного моделювання, методологічні принципи (об'єктивність, системність, логічна послідовність та інтеграційність).

Структурно-функціональну модель формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства у фаховій підготовці (рис. 1) репрезентуємо трьома структурними блоками (складниками моделі) – *методологічно-цільовим, організаційно-змістовим,*

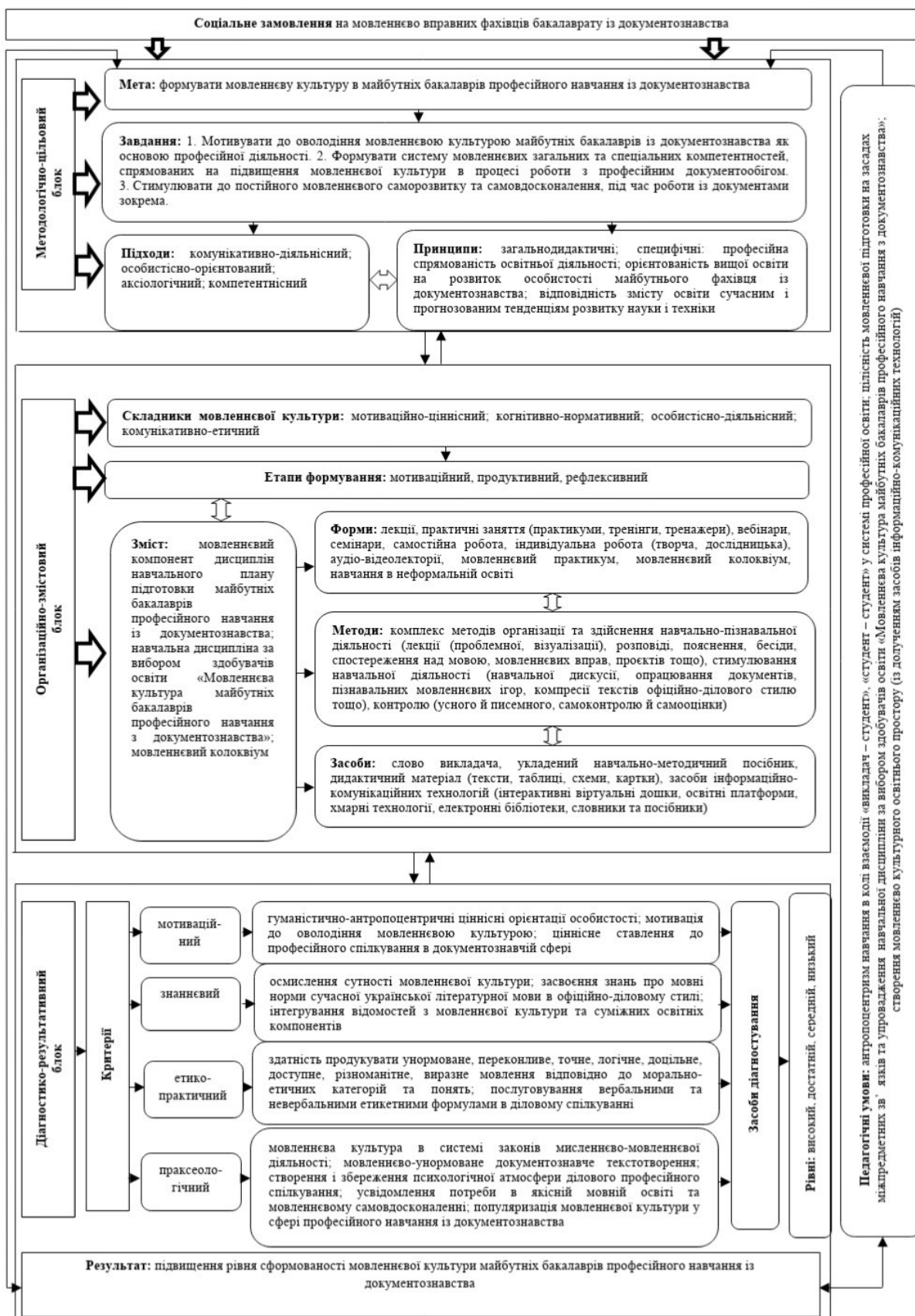

Рис. 1. Структурно-функціональна модель формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства діагностико-результативним, розміщеними відповідно до логічної послідовності та функціональної єдності процесу підготовки майбутніх документознавців до професійної мовленнєвої діяльності.

4.1. Методологічно-цільовий блок структурно-функціональної моделі формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства

Методологічно-цільовий блок розроблено відповідно до соціального запиту сьогодення на мовленнєво вправних фахівців бакалаврату із документознавства. Цей блок презентує *мету* – формувати мовленнєву культуру в майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства; *завдання* – мотивувати до оволодіння мовленнєвою культурою майбутніх бакалаврів із документознавства як основою професійної діяльності; формувати систему мовленнєвих загальних та спеціальних компетентностей, спрямованих на підвищення мовленнєвої культури в процесі роботи з професійним документообігом; стимулювати до постійного мовленнєвого саморозвитку та самовдосконалення, під час роботи із документами зокрема.

Виконанню завдань, а отже, і досягненню мети, сприяють *підходи* до формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства, у виокремленні яких покликаємося на провідні ідеї теоретиків філософії освіти (І. Бех, І. Зимня, І. Зязюн, В. Кремень та інші), дослідників культури мови, культури мовлення та мовленнєвої культури (Н. Бабич, Н. Голуб, А. Загнітко, Л. Мацько, Л. Паламар, Т. Симоненко, С. Шевчук та інші), науковців-практиків, діяльність яких спрямована на професійно-мовленнєву підготовку фахівців різних галузей: (В. Александрова, Ю. Короткова, Г. Мариківська, В. Пасинок, О. Семенов, О. Степанова, О. Токарева та інші). Відповідно до узагальнень наукових здобутків з теорії і практики мовленнєвої культури вітчизняних та зарубіжних науковців, що відображено в наших дослідженнях [7, 8, 9], власного бачення проблеми з огляду на педагогічний досвід вважаємо, що формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства має здійснюватися передусім на засадах *комунікативно-діяльнісного, особистісно-орієнтованого, аксіологічного та компетентнісного* підходів, які, забезпечуючи наукове підґрунтя моделі, зорієнтовують освітній процес на особистість здобувача освіти: його цінності, мотиви, знання, уміння, навички, саморозвиток і самовдосконалення.

Практична реалізація ключових положень окреслених методологічних підходів є можливою завдяки системі *принципів навчання*: загальнодидактичних (єдність освітньої, розвивальної та виховної функцій навчання, науковість, систематичність і послідовність, міцність знань, доступність, свідомість та

активність, наочність, зв'язок навчання з практикою, індивідуалізація навчання) та специфічних (професійна спрямованість освітньої діяльності; орієнтованість вищої освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця із документознавства; відповідність змісту освіти сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки і техніки).

Розглянемо більш детально специфічні принципи навчання.

Принцип *професійної спрямованості освітньої діяльності* реалізується в органічному поєднанні загальної й мовленнєво професійної освіти та орієнтації на цілеспрямоване навчання і застосування знань у професійній документознавчій галузі. У процесі фахової підготовки відбувається формування професійного мислення, професійного мовлення, професійної самосвідомості, професійної культури та мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства.

Принцип *орієнтованості вищої освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця із документознавства* розкривається у створенні умов для саморозвитку, самовдосконалення та самовираження здобувача освіти в процесі оволодіння мовленнєвою культурою.

Принцип *відповідності змісту освіти сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки і техніки* відображається в доборі сучасних та оптимальних форм, методів, засобів освітньої діяльності, інформаційно-комунікаційних зокрема.

4.2. Організаційно-змістовий блок структурно-функціональної моделі формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства

Структурними складниками *організаційно-змістового блоку* є зміст, методи, форми, засоби навчання в контексті етапів формування складників мовленнєвої культури (мотиваційно-ціннісного, когнітивно-нормативного, комунікативно-етичного, особистісно-діяльнісного) [10].

Мета *мотиваційного* етапу – формування знань про мовленнєву культуру як важливий складник професійної культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства, про мову й мовлення офіційно-ділового стилю, про норми сучасної української мови, про документ як важливий інструмент професійної діяльності, особливо у сфері професійної освіти, про спілкування як універсальну реальність суспільного буття, фактор

особистісного представлення й засіб професійно-педагогічної та психолого-педагогічної дії для мотивування майбутніх фахівців-документознавців до оволодіння мовно-мовленнєвою вправністю з метою вирішення професійних завдань документознавчої сфери.

Продуктивний етап спрямований на практичне вправляння студентів в унормованому текстотворенні не лише шляхом відтворення здобутих знань, а й через усвідомлений продуктивно-творчий спосіб їх застосування (комбінування, трансформацію, модифікацію), конструюючи мовленнєві стратегії відповідно до змодельованої освітньої ситуації.

Метою *рефлексивного* етапу вбачаємо узагальнення й систематизацію, аналіз і самоаналіз здобутих знань з мовленнєвої культури сучасної української мови та відповідних умінь; формування здатності застосовувати теорію й практику з мовленнєвої культури в межах інших навчальних дисциплін, практичної підготовки та майбутньої професійної діяльності.

Взаємозв'язок окреслених етапів відтворимо логічним ланцюгом: *«усвідомлення потреби – сприйняття інформації – оволодіння знаннями та вміннями – застосування здобутих знань та вмінь»*. Зважаючи на інтегральність мовленнєвої культури, складники ланцюга утворюють замкнене коло, переходячи один в одного та іноді змінюючи послідовність.

Розроблена модель репрезентує основні форми навчальної діяльності студентів з метою особистісного мовленнєвого становлення відповідно до організації освітнього процесу у вищій школі, а саме: лекції, практичні заняття, вебінари, самостійна робота, індивідуальна робота (творча, дослідницька), аудіо- відеолекторії, мовленнєвий практикум, мовленнєвий колоквіум, навчання в неформальній освіті. Вони спрямовані на розширення, узагальнення й систематизацію знань про модули мовленнєвої культури; долучення до національної культури; оволодіння мовними нормами ділової комунікації відповідно до етики професійної взаємодії в документознавчій сфері; розвиток навичок унормованого та вільного комунікування, активного слухання, критичного мислення.

Досить ефективною формою організації освітнього процесу з формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства є мовленнєвий колоквіум. С. Гончаренко зазначає, що «колоквіум» (від лат. *colloquium* – розмова, бесіда) – це: «1) одна з форм навчальних занять у системі освіти, що має на меті виявити та поліпшити знання студентів; 2) наукові збори, на яких заслуховують і обговорюють доповіді з різних проблемних питань; 3) у Російській імперії – бесіда як форма

перевірки кандидатів на будь-яку посаду; 4) у середні віки колоквіями називали релігійні бесіди між представниками різних віровчень» [11, с. 171].

Спираючись на наукові погляди М. Фіцули, що «колоквіум – це важлива форма тематичної перевірки й оцінки знань студентів, головне завдання якого – мобілізація студентів на поглиблене вивчення найважливіших тем чи розділів курсу, а мета – допомогти студентам глибше розібратися в теорії питання, стимулювати їхню дослідницьку роботу» [12, с. 57], пропонуємо проводити мовленнєвий колоквіум після кожного з модулів освітнього компонента «Мовленнєва культура майбутніх бакалаврів професійного навчання з документознавства»:

- модуль І. Теоретичні основи формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства;

- модуль ІІ. Норми сучасної української мови в системі формування мовленнєвої культури майбутніх педагогів професійного навчання із документознавства;

- модуль ІІІ. Практичні аспекти мовленнєвої культури фахівців документознавчої сфери діяльності.

Така форма занять дає змогу: систематизувати отримані знання здобувачів освіти з мовленнєвої культури; за необхідності зробити корекцію знань з теоретичних та практичних тем, які засвоїлися найгірше; ознайомити з освітніми матеріалами тем, що винесені на самостійне опрацювання; організувати контроль та перевірку самостійно опрацьованого матеріалу.

Зважаючи на потребу сучасної системи вищої освіти в дистанційному навчанні, сьогодні набули актуальності форми навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема вебінари, семінари та форуми з питань мовленнєвої культури документів, ведення ділової документації різних сфер діяльності, зокрема сфери професійної освіти.

На особливу увагу заслуговує вебінар, як форма організації навчальних занять з мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства. У формі вебінару можуть проводитися як лекційні, так і практичні заняття. Вебінар – це сучасна, доступна, проста та зручна форма навчання, яка забезпечує, передусім, неперевершену (порівняно з іншими формами) швидкість отримання та оновлення знань за підтримки інформаційних ресурсів. Організуючи заняття в такій формі, викладач має змогу одночасно представляти онлайн-презентації (Power Point), проводити тренінги, синхронно переглядати сайти, відеофайли і зображення, спільно зі здобувачами вищої освіти працювати з текстами нормативних документів і

додатками (Word, Excel та інші).

Лекції-вебінару властива головна ознака семінару – інтерактивність. Інакше кажучи, викладач робить доповідь з певної теми навчальної дисципліни, здобувачі освіти ставлять питання і викладач відповідає на них. Можливість ставити питання також представлена в чаті. Під час вебінару, як і під час звичайного семінару, майбутні документознавці мають змогу взаємодіяти з викладачем, тобто виконувати його завдання, відповідати на запитання і ставити свої.

Окреслені зміст та форми мовленнєво спрямованого навчання дають змогу реалізувати комплекс *методів* формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства. Методи формування мовленнєвої культури визначаємо як систему взаємопов'язаних видів діяльності викладача й здобувачів вищої освіти, зокрема майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства, що забезпечує удосконалення та розвиток мовленнєвих знань, умінь і навичок.

Послугуючись класифікацією методів Ю. Бабанського [13, с. 131], нами виокремлено такі групи методів формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства: комплекс методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності (лекція (проблемна, візуалізація), розповідь, пояснення, бесіда, спостереження над мовою, мовленнєві вправи, проєкти тощо), стимулювання навчальної діяльності (навчальна дискусія, опрацювання документів, пізнавальні мовленнєві ігри, компресія текстів офіційно-ділового стилю тощо), контролю (усний і писемний, самоконтроль і самооцінка).

Розглянемо більш детально деякі методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.

Лекція дає змогу викладачеві подати в логічно систематизованій формі великий обсяг навчальної інформації компактно, що дозволяє зекономити час; допомагає викласти досить складну науково-навчальну проблему; навчає майбутніх бакалаврів професійної освіти мислити логічно, грамотно, чітко, аргументовано, що сприяє розвитку їх мовлення; розвиває уміння активно сприймати навчальну інформацію, при цьому виділяти головне та правильно оформлювати конспект. Під час проведення лекції викладач повинен стати взірцем мовленнєвої культури для студентів.

Однією з пріоритетних лекційних форм, які забезпечують розвиток професійно-комунікативних умінь і навичок студентів, на думку Т. Симоненко, є лекція-візуалізація, оскільки така форма сприяє більш успішному сприйняттю

й запам'ятовуванню навчального матеріалу, основний зміст представлено з допомогою різноманітних знакових систем (презентацій, малюнків, графіків, схем тощо). «Візуалізація дає можливість використовувати крім слухового аналізатора ще й зоровий, спиратися на образне мислення, у результаті чого засвоюється до 65% інформації» [14, с. 59].

У проблемній лекції подаються суперечливі теоретичні концепції, а студенти повинні самостійно засвоювати знання. Вона активізує самостійний пошук студентів, творчу та дослідницьку діяльність. Викладач постійно звертається до студентів з проблемними питаннями, організовує проблемні ситуації, які збуджують думку, мобілізують до використання наявних знань для подальшого засвоєння нового матеріалу.

Використання методу бесіди сприяє активізації розумової діяльності студентів, стимулюванню їхньої пізнавальної й мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Запропонована викладачем система запитань, аналіз дидактичного матеріалу, спеціально дібраного для майбутніх бакалаврів професійного навчання з документознавства, дають змогу формувати й розвивати уміння студентів доходити висновків, систематизувати й узагальнювати їх. О. Решетілова наголошує, що метод бесіди «засвідчує індивідуальні особливості студента, розвиває такі якості, як креативність і самостійність, дозволяє проектувати комунікативну діяльність студентів і сприяє розвитку їхнього логічного мислення, збагаченню словникового запасу» [15, с. 100].

Усвідомлення майбутніми фахівцями із документознавства навчального матеріалу відбувається в процесі спостереження над мовним матеріалом. На заняттях з мовленнєвої культури викладач може добирати фахові тексти з документознавства, що дасть можливість здобувачам вищої освіти не лише формувати та розвивати інтелектуальні здібності (порівнювати, зіставляти, робити висновки, узагальнення, систематизувати результати дослідження) у процесі роботи з мовним та мовленнєвим матеріалом, але й поглиблювати знання з фахових дисциплін. Підтримуємо думку О. Кучерук, що організація спостережень над мовленням та мовою допомагає студентам «опанувати індуктивний спосіб мислення на основі зіставлення мовних явищ, установлення зв'язків між ними з подальшим узагальненням і висновками» [16, с. 152].

Оцінювання отриманих знань, умінь та навичок з мовленнєвої культури ґрунтується на усних (аналіз думок, наукове повідомлення, індивідуальна бесіда, аналіз сентенцій про мову, мовлення, наукове повідомлення, коментування висловлювань, продовження міркувань, презентація з коментуванням, орфоепічне практикування, акцентуаційний аналіз,

ланцюговий виступ) та письмових (диктант, орфографічний мінідиктант, термінологічний диктант, укладання мовних кейсів, робота з картками, лексико-семантичний коментар, виконання вправ, стилістичне редагування текстів документів офіційно-ділового стилю, спільне редагування на google-диску, мовне наукове шліфування, робота з таблицями, перевірка в парах, пунктуаційний тест, конспектування, самоаналіз, перевірка тем, що опрацьовуються самостійно) формах і методах контролю.

Серед *засобів* формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства виокремлюємо: нематеріальні й матеріальні. До нематеріальних відносимо слово викладача, що не лише організовує навчально-пізнавальну діяльність студентів, спонукає до розмірковування, а є виразником загальномовленнєвої національної культури, взірцем сучасної культуромовної особистості. До матеріальних – рекомендовану літературу, зміст якої спрямований на оволодіння мовленнєвою культурою; укладений навчально-методичний посібник «Мовленнєва культура майбутніх бакалаврів професійного навчання з документознавства»; дидактичний матеріал (тексти, таблиці, схеми, картки тощо); засоби інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що «забезпечують організацію, одержання, опрацювання, зберігання, подання, передавання, копіювання інформації та управління інформаційними процесами» [2, с. 361].

Мета укладеного навчально-методичного посібника «Мовленнєва культура майбутніх бакалаврів професійного навчання з документознавства» полягає у формуванні мовленнєвої культури майбутніх педагогів професійного навчання із документознавства, що виражається через усвідомлення ролі й місця мови в їхньому професійному становленні та в розбудові державної мовної політики, досконале знання мови як системи мовних знаків, володіння нормами сучасної літературної мови, уміння ясно, логічно, правильно, доречно, виразно формулювати і висловлювати власну думку залежно від мовленнєвої ситуації, продукувати документи професійної сфери функціонування відповідно до кодифікованих ортологічних норм сучасної української літературної мови.

До сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, які застосовуються в процесі формування мовленнєвої культури, відносимо інтерактивні віртуальні дошки (Padlet, Twiddla, Awwapp, Drawchat та інші), освітні платформи та ресурси (EdEra, Prometheus, Google Digital Workshop, Moodle, Google Classroom, Learningapps, iLearn, Є-мова та інші), хмарні технології (Google: Google Docs, Google Sites, Google Translate, Google Диск, Google Forms, Google Meet; Office 365), електронні та гібридні бібліотеки, електронні підручники, посібники та

словники, довідково-пошукові системи Інтернет, програми для організації відеоконференцій (Zoom, WebEx, Skype, Viber та інші). Використання цих технологій в освітньому процесі тепер є невіддільним елементом життя, а відтак, соціалізації особистості майбутніх бакалаврів професійного навчання, а не просто прагненням освіти йти в ногу з часом.

Таким чином, оптимально дібрані форми, методи і засоби формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання з документознавства дають змогу досягти найвищого творчого рівня в розвитку мовленнєвої культури, фахових умінь і навичок, інших компетентностей мовленнєво-професійного удосконалення впродовж життя.

Реалізація моделі формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства забезпечується визначеними педагогічними умовами:

- 1) антропоцентризм навчання в колі взаємодії «викладач – студент», «студент – студент» у системі професійної освіти;
- 2) цілісність мовленнєвої підготовки на засадах міжпредметних зв'язків та упровадження навчальної дисципліни за вибором здобувачів освіти «Мовленнєва культура майбутніх бакалаврів професійного навчання з документознавства»;
- 3) створення мовленнєво культурного освітнього простору (із долученням засобів інформаційно-комунікаційних технологій).

4.3. Діагностико-результативний блок структурно-функціональної моделі формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства

Діагностико-результативний блок моделі формування мовленнєвої культури передбачає визначення рівня досягнення мети мовленнєвої підготовки майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства.

Означений комплекс опирається на критерії та показники сформованості мовленнєвої культури: *мотиваційний* (гуманістично-антропоцентричні ціннісні орієнтації особистості; мотивація до оволодіння мовленнєвою культурою; ціннісне ставлення до професійного спілкування в документознавчій сфері), *знаннєвий* (осмислення сутності мовленнєвої культури; засвоєння знань про мовні норми сучасної української літературної мови в офіційно-діловому стилі; інтегрування відомостей з мовленнєвої культури та суміжних обов'язкових

освітніх компонентів («Українська мова», «Основи наукових досліджень та академічного письма», «Історія культури України», «Інфомедійна грамотність», «Комунікативні процеси в педагогічній діяльності», «Документознавство», «Діловодство», «Електронний документообіг»)), *етико-практичний* (здатність продукувати унормоване, переконливе, точне, логічне, доцільне, доступне, різноманітне, виразне мовлення відповідно до морально-етичних категорій та понять; послуговування вербальними та невербальними етикетними формулами в діловому спілкуванні), *праксеологічний* (мовленнєва культура в системі законів мисленнєво-мовленнєвої діяльності (концептуальний, закон моделювання аудиторії, стратегічний, тактичний, мовленнєвий, закон «ефективної комунікації» та системно-аналітичний); мовленнєво-унормоване документознавче текстотворення; створення і збереження психологічної атмосфери ділового професійного спілкування; усвідомлення потреби в якісній мовній освіті та мовленнєвому самовдосконаленні; популяризація мовленнєвої культури у сфері професійного навчання із документознавства). На основі визначених критеріїв і показників було виокремлено чотири рівні сформованості мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства: високий, достатній, середній та низький.

Вихідними мовленнєвими знаннями й уміннями вважаємо: усвідомлення ролі та місця мовної освіти й мовленнєвої культури у фаховій підготовці документознавців, їх взаємозв'язку з іншими навчальними дисциплінами; знання засад мовної комунікації загалом, і міжособистісної комунікативної взаємодії зокрема; знання й практичне володіння нормами сучасної української літературної мови та комунікативними якостями мовлення з метою вдосконалення рівня власної мовленнєвої культури; осмислення базових понять із мовленнєвої культури, документознавства, вільне володіння тезаурусом навчальної дисципліни; обізнаність із видо-жанровою парадигмою документознавчої галузі; уміння їх створювати; здатність правильно, аргументовано і зрозуміло будувати усну та писемну мову, організовувати й проводити ділове спілкування, публічні виступи, презентації, ділове листування; уміння переконливо аргументувати свою позицію, володіючи державною та іноземною мовами, використовуючи різні стилі та ораторське мистецтво і дотримуючись професійного етикету; здатність використовувати професійно-профільовані знання, уміння, навички, мовленнєві компетентності для забезпечення посередництва між особистістю та родиною, між різними суспільними та державними структурами, учасниками професійної освіти; володіння мовно-мовленнєвим етикетом, невербальними та паралінгвальними

засобами спілкування; усвідомлення потреби постійного вдосконалення рівня мовленнєвої культури (усіх її складників) шляхом мовної самоосвіти.

Формування мовленнєвої культури – це складний і динамічний процес комбінації документознавчих, мовних та мовленнєвих знань, умінь, розумінь та цінностей. Освіта ж загалом, і мовленнєва зокрема, характеризується безперервністю. Із огляду на це про сформовану мовленнєву культуру як *результат* упровадження описаної моделі говоримо гіпотетично, науково коректним практичним результатом утілення якої вбачаємо підвищення рівня сформованості мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства, удосконалення якої триватиме впродовж усього життя.

Висновки

Розроблена структурно-функціональна модель формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства є *цілісною* (педагогічні умови опосередковано (через зміст, методи, форми і засоби навчання, спроектовані підходами і принципами) інтегрують мету й результат), *динамічною* (об'єднує процеси навчання і самонавчання, виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку), *відкритою* (мовленнєве самовдосконалення впродовж життя) і *наочною* дидактичною системою, що охоплює формування усіх складників мовленнєвої культури. Із огляду на це нагальною є дослідно-експериментальна перевірка обґрунтованих педагогічних умов формування мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства, що послідовно реалізуються складниками спроектованої моделі.

KAPITEL 5 / CHAPTER 5**ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF IMPROVING THE SYSTEM OF PHYSICAL EDUCATION IN UKRAINE****ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ****DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-021****Вступ**

Необхідність відповідності соціально-політичного і економічного розвитку держави є основним атрибутом освіти. Зміни, що відбуваються в суспільстві істотно впливають на розвиток всієї системи загальної освіти та її підсистеми - фізичного виховання та спорту, покликаної забезпечити здоров'я громадян відповідно до сучасних вимог гармонійного розвитку особистості [13; 8, с.57].

Рівень розвитку суспільства багато в чому визначається людьми, які досягли високих результатів в особистісно-професійному розвитку, культурі, в зміцненні здоров'я. У зв'язку з цим багато дослідників підкреслюють значущість фізичного виховання для всіх верств населення [7, с.59; 12, с.68]. Хороша фізична підготовленість молодих людей сприяє вирішенню проблеми зміцнення здоров'я підростаючого покоління.

Сьогодні інвестиції у здоровий спосіб життя представляють не тільки науково-практичний інтерес, вони значно сприяють вирішенню економічних, соціальних і демографічних завдань нашого суспільства. Високий рівень фізичного розвитку і стану здоров'я молоді є базовим чинником економічного розвитку країни. Сучасні вимоги до випускників освітніх організацій, система фізичного виховання у закладах вищої освіти здатні створити платформу для подальшого суспільного розвитку [1, с.143; 4, с.311].

Наукові дослідження в цій області показали важливість формування системи фізичного виховання. Найважливіше значення в забезпеченні даного напрямку має цілеспрямоване фізичне виховання і систематичні заняття за різними видами спорту. Багато провідних фахівці в галузі фізичного виховання, прикладної фізичної підготовки, з питань профілювання фізкультури присвятили велику кількість наукових робіт [14, с.167; 2, с.15; 6, с.216] і багато інших.

Дотримання сучасних вимог до освітньо - виховного процесу в системі фізичного виховання та спорту можливо лише в результаті новаторського пошуку та експериментальних досліджень. Наші дослідження полягають у визначенні відмінностей організаційно-методичних умов формування системи фізичного виховання в Україні на основі технологічного планування

функціональної підготовки спортсменів протягом річного тренувального циклу. Науковий підхід до вирішення таких завдань в рамках основної та додаткової освіти з фізичної культури та спорту дозволить якісно організувати проведення заходів і проведення контролю за всіма формами фізичної підготовки і спортивної роботи [9, с.55].

Аналіз власних і узагальнених наукових даних, досвіду і фактичних відомостей про сучасне становище в шкільній фізичній культурі дають підстави для визначення суперечностей в рамках даної проблеми, між:

- існуючими потребами в загальноосвітніх організаціях в ефективних професійно - орієнтованих фізкультурно-спортивних і оздоровчих технологіях та відсутністю їх наукової розробки і обґрунтування;

- теоретичними основами на формування особистісних підходів до розвитку фізичної культури і організаційно-методичними умовами та їх реалізації в системі шкільного фізичного виховання.

- станом фізичної підготовленості допризовної молоді та вимогами до військової служби в сучасній армії.

Актуальність даної проблеми, її теоретико – методичний контент і практична педагогічна значущість, мала кількість подібних теоретичних і методичних напрацювань стали підставою для проведення нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою наших досліджень є виявлення організаційно-методичних аспектів удосконалення фізичного виховання та розробка сучасної моделі системи формування фізичних компетенцій школярів та студентів з орієнтацією на різні види спорту.

Основний зміст. Вимогами державного освітнього стандарту до результатів основної загальної освіти визначено, що отримання школярами компетенцій в області фізичної культури і фізична підготовка старшокласників є актуальним завданням середньої та вищої освіти. На сьогоднішній день також залишається актуальною проблема професійної орієнтації молоді з різних видів спорту [15, с.76]. Найбільш важливо це питання стоїть з урахуванням індивідуальних здібностей особистості. Актуальність такого підходу обумовлена недостатнім рівнем фізичного розвитку молоді, який залишається таким, незважаючи на прийняття на державному рівні цілого ряду заходів: нового освітнього стандарту загальної освіти, в тому числі по предмету «фізична культура»; відповідних законодавчих актів з питань спорту та фізичної культури; будівництво та реконструкцію мережі фізкультурно-спортивних об'єктів.

Сучасний розвиток цифровізації освітнього процесу значно зменшує фізичний розвиток молоді в зв'язку з обмеженнями рухів, постійною роботою з екраном монітора [3, с.7]. Невисока фізична підготовленість молоді багато в чому провокує проблеми захворюваності та травматизму в зв'язку з підвищенням фізичного навантаження в перші місяці військової служби та адаптації до військової справи.

Удосконалення сучасної системи фізичного виховання молоді неможливо без формування фізичних компетенцій школярів та студентів з орієнтацією на різні види спорту, без відповідного ступеня мотивації та спеціального технічного оснащення і певних профільних знань і умінь викладачів.

Невисока фізична підготовленість сучасних українських школярів в першу чергу обумовлена обмеженою руховою активністю, так званими вадами «Комп'ютерного покоління», а також різними порушеннями стану здоров'я у більшості молодих людей. Причинами називають невисокий рівень організації або повну відсутність у багатьох школах секційної роботи з прикладних видів спорту, недостатність матеріально-технічної бази і нестача в кроковій доступності від місць проживання до спортивних об'єктів, а також недоступні ціни на заняття в платних фізкультурно-спортивних центрах [6, с. 211].

Профільне фізичне виховання школярів, особливо в старших класах, стає важливим фактором профорієнтації, підвищенням їх рівня мотивації, фізичної і психічної підготовленості до майбутньої професійної трудової діяльності [10, с.302]. Розвиток додаткової фізичної освіти дозволяє проводити навчально-тренувальні заняття з прикладних і професійних видів спорту (до 16 видів спорту) в рамках секційної роботи. У даних умовах виникає потреба теоретико-методичного обґрунтування системи фізичного виховання школярів і студентів, особливо в освітніх організаціях з метою формування вже на початковому етапі мотиваційних і психологічних основ функціональної спортивної діяльності [5, с.73].

На основі особистих досліджень було розроблено модель системи формування фізичних компетентцій школярів та студентів у сучасних умовах.

Під фізичними компетенціями ми розуміємо рівень фізичного розвитку особистості з набутими навичками і знаннями за відповідними видами спорту.

Базовою складовою моделі системи формування фізичних компетенцій постає цільовий блок. Головною метою цільового блоку є формування фізичних компетенцій студентів або школярів у процесі ознайомлення з особливостями різних видів спорту, визначенню індивідуальних здібностей до реалізації такого напрямку і психологічна підготовка молоді до можливості участі у змаганнях з

відповідних видів спорту.

Цільовий блок дозволяє визначити потреби у фізичному розвитку молоді та модернізації процесу планування техніко – тактичного навантаження школярів і студентів на основі їх індивідуальних можливостей і уподобань.

Цільовий блок включає:

1. Модернізацію системи планування техніко – тактичного навантаження за різними видами спорту;
2. Підготовку відповідної матеріально-технічної бази за різними видами спорту;
3. Формування організації планування техніко-тактичного навантаження підготовки спортивного резерву з числа школярів та студентів.

У відповідності до нашої моделі, формування компетенцій фізичної культури здійснюється при вивченні різних напрямів фізичного розвитку та врахування інтегральних складових особистості, що викликає зацікавленість і спроможність молоді брати участь у відповідних видах спорту. Пошук можливостей реалізації індивідуальних властивостей та творчих здібностей здійснюється у інформаційному просторі, що включає наявну необхідну інформацію за відповідними видами спорту, а також розуміння своїх уподобань у контексті обраного виду.

Перший блок моделі дає можливість структурувати роботу з розвитку фізичної культури і спорту при формуванні фізичних компетенцій, тому, велике значення має проведення профорієнтаційної роботи, яка сприяє коригувальним діям в системі підготовки школярів або студентів. На основі аналітичних результатів психологічних досліджень науковців з проблем фізичної підготовки школярів та студентів також необхідно виділити окремий блок нашої моделі системи, який включає головні змістовні модулі та процеси їх реалізації. Ми називаємо такий блок – змістовно-процесуальний. Його головна мета – сформувати необхідний навчальний матеріал з різних видів спорту та показати як виконується спортивна підготовка школярів з урахуванням їх особистісних уподобань. Цей блок включає головні засоби системи фізичної підготовки школярів, відповідні технології щодо підтримки навчання фізичним вправам та моделювання різних технічних вправ на конкретних заняттях з фізкультури та спорту. Змістовно-процесуальний блок включає консультації та пояснення щодо виконання спеціальних вправ за різними видами спорту в самостійній роботі. Різновидом навчального матеріалу постають on-line лекції та консультації, які здійснюються дистанційно з урахуванням особливостей дистанційної форми навчання. Сюди необхідно

віднести засоби мультимедійних технологій, різні матеріально - технічні ресурси конкретного навчального закладу, а також візуалізацію спеціальних занять, які показують особливості різних видів спорту [11, с.79].

Важливою складовою такого блоку постає науково-дослідницька робота, у напрямку формування спеціальних електронних курсів за різними видами спорту, яка формує відповідну інформаційну базу навчального матеріалу за відповідним напрямом фізкультури та спорту.

Змістовно-процесуальний блок обов'язково включає різні методи, які реалізуються в системі фізичної підготовки молоді. По-перше, це методи активного навчання, коли ідеться мова про техніко-тактичне навантаження на уроках фізкультури. Окреме питання, яке сьогодні розвивається недостатньою мірою, це створення ігрових моделей для розвитку особливостей кожного виду спорту і реалізації спеціальних технологій за індивідуальними викликами. Метод реалізації різних спортивних проєктів і комп'ютерний супровід навчального матеріалу у проведенні спортивних заходів, а також формування спеціального навчального матеріалу дозволяє моделювати процеси фізичної підготовки школярів та студентів на конкретних підготовчих заняттях. Таке методичне підґрунтя забезпечує ефективну реалізацію головних завдань змістовно-процесуального блоку. Цей підхід сприяє формуванню науково-методичного контенту на кожний спортивний захід.

Особливе значення належить контрольному - корекційному блоку системи. Всі головні показники, які відтворюють результати спортивного заходу повинні обов'язково обговорюватись і удосконалюватись, тому процеси коригування завжди важливі як результат аналізу головних контрольних показників. Необхідно відмітити, що контрольному - корекційний блок дозволяє визначити інтегративну складову особистості, яка показує спроможність молоді цілеспрямовано використовувати існуючі спортивні технології з урахуванням індивідуальних можливостей.

Контрольно - кореляційний блок дозволяє розкрити систему роботи викладачів та тренерів при формуванні компетентності індивідуума і значно посилює професійно - орієнтаційну функцію викладацького складу.

До засобів, які показують високий рівень результативності, відносяться головні елементи комп'ютерної візуалізації, а також інформаційні програми підтримки навчального процесу і моделювання мультимедійних матеріалів. В результаті використання таких методів отримується бажаний результат при урахування індивідуальних особливостей на основі процесів візуалізації при емітаційності конкретних завдань на заняттях з різних видів спорту.

В результаті проведення великої кількості спортивних заходів нами було визначено, що модель системи розвитку фізичних компетенцій за різними видами спорту дозволяє забезпечити високий рівень модернізації планування техніко-тактичного навантаження, а також проаналізувати мотивацію молоді до знань з різних видів спорту та участі у змагальних заходах. Мета і завдання нашої системи тісно взаємопов'язана з головними принципами організації проведення занять фізкультури з урахуванням індивідуальних особистостей і можливостей ефективної організації виховного процесу. Всебічне інформаційне забезпечення системи дозволяє сформувати оптимальні спортивні технології і забезпечити високий рівень комплексного диференційного підходу щодо результативності конкретних спортивних заходів, впровадженню інноваційних заходів з елементами гейміфікації, що значно підсилює результативність конкретних спортивних заходів.

Змістовне наповнення всіх блоків системи спрямовано на визначення інтерактивних компонентів фізичної компетентності молоді.

Необхідно відмітити, що при реалізації такої системи можуть бути використані групові та індивідуальні форми навчання. Самостійні заняття передбачають обов'язкові індивідуальні консультації, де відпрацьовуються проблемні питання за різними видами спорту. Групові заняття дозволяють використовувати візуальні матеріали та електронні курси за різними уподобаннями школярів або студентів.

Розвиток фізичної культури це складний та багатогранний процес, який включає послідовну організаційну і змістовну процесуальну роботу. Але кожен захід, який реалізується в рамках навчального процесу включає контрольню - корекційний блок. Завдання контрольню-корекційного блоку полягає у визначеності системності знань щодо розвитку фізичної культури. Коригування особистості у відповідності до творчих можливостей і уподобань дозволяє забезпечити глибину системності знань з відповідного виду спорту.

При формуванні фізичної компетентності молоді необхідно враховувати розвиток когнітивної компоненти на контрольню - корекційному етапі. Забезпечення досконалого оволодіння спеціальними технологіями з різних видів спорту, тобто володіння необхідним набором спеціальних знань і навичок, дозволяє сформувати відповідний контент і привчити школярів та студентів до високого рівня самоконтролю. Самоаналіз та застосування самооцінки особистості - це головні складові корекційного етапу всієї системи формування фізичних компетенцій школярів та студентів з орієнтацією на різні види спорту на основі планування техніко-тактичного навантаження.

В результаті аналізу отриманих показників на спортивних заходах реалізується діагностичний блок, який включає необхідні критерії оцінки отриманих фізичних компетенцій. Для можливості діагностичного аналізу використовуються різні засоби оцінки, наприклад: тестування, спеціальне анкетування, проведення моніторингу конкретних показників за відповідними особливостями спортивного навантаження.

Діагностичний блок, по суті є завершальним етапом моделювання основного процесу фізичної підготовки при конкретизації очікувальних результатів. Оцінка ефективності процесу формування фізичних компетенцій молоді здійснюється на основі матриці компетенцій за різними видами спорту. Реалізація сучасної системи формування фізичних компетенцій школярів та студентів з орієнтацією на різні види спорту дозволяє змоделювати навчальний процес і значно підвищити інтерактивний рівень фізичного навантаження школярів та студентів. Представлена модель дозволяє реалізувати динамічний розвиток особистості і включає послідовність основних етапів, форм та методів фізичної орієнтації особистості з елементами взаємозалежності між ними.

Висновки

Розроблена модель системи розвитку фізичних компетенцій за різними видами спорту забезпечує високий рівень підготовки молоді на основі сукупності перерахованих блоків і на практиці забезпечує системність і послідовність процесу розвитку фізичної культури, що забезпечує прогнозування результатів розвитку молоді на основі професійної діяльності викладачів та тренерів з різних видів спорту.

KAPITEL 6 / CHAPTER 6**THE USE OF MODULE-SITUATIONAL TECHNOLOGY IN THE PERCEPTION AND UNDERSTANDING OF THE COMPETITIVE ACTIVITY OF YOUNG MALE WRESTLERS****ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДУЛЬНО-СИТУАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВОСПРИЯТИИ И ПОНИМАНИИ СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮНОШЕЙ-БОРЦОВ****DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-020****Введение**

Использование модульно–ситуационных технологий мультимедийного характера признается необходимым и востребованным в тренировочном процессе юных спортсменов, позволяет представить элементы осваиваемой техники более детально, увидеть собственные ошибки исполнения технических действий на экране, соотнести свою технику с эталонной техникой. Тренировочный процесс юношей-борцов греко-римского стиля, опираясь на использование инновационных модульно–ситуационных технологий, компьютерное моделирование, интерактивные методы мультимедийных средств обучения, становится более эффективным.

Высокий уровень развития современных индивидуальных видов спорта и, в частности, спортивной борьбы, требует эффективного решения основных проблем совершенствования теории и методики управления тренировочным процессом, разработки эффективных средств и методов технико-тактической подготовки спортсменов. Важность решения указанной проблемы обусловлена тем, что соревновательная деятельность борцов все еще не в полной мере соответствует современным тенденциям. Спортивная борьба - один из массовых и популярных видов спорта. Это сложно-координационный вид спорта, отличающийся быстротой реакций, высокой скоростью переработки информации и принятия решений, концентрацией внимания, а также другими важными физическими и психологическими качествами. Современную систему подготовки на всех этапах становления технического и тактического мастерства, а также систему контроля за подготовленностью юных спортсменов необходимо рассматривать как одно из наиболее важных направлений развития греко-римской борьбы. По мнению ведущих специалистов, современный стиль греко-римской борьбы - это темп, точность, разнообразие техники. Это, в свою очередь, предъявляет определенные требования к становлению технико-тактического мастерства борцов. При современных тенденциях развития спортивных единоборств следует

тренировочный процесс планировать с учетом:

- придания процессу борьбы активного, динамического, наступательного характера;

- возрастания роли тактического мастерства при увеличении силового потенциала и количества сложных и неожиданных ситуаций;

- повышения значения рациональности техники и ее вариативности при экономизации движения, усложнение набора технико-тактических действий и уменьшение тем самым их информативности для соперника;

- возрастания точности и стабильности технико-тактических действий (ТТД), придание соревновательным действиям комбинационного характера.

Учет указанных тенденций во многом определяют специфику подбора средств и методов совершенствования технико-тактической подготовки спортсменов-борцов греко-римского стиля.

Рациональная организация и управление учебно-тренировочным процессом (УТП), использование различных средств и способов повышения результативности в спорте, улучшение физических кондиций являются актуальными задачами теории и практики спортивной тренировки. Необходимость формирования у специалистов и спортсменов новых взглядов и представлений на освоение новых двигательных действий в учебно-тренировочном процессе и соревновательной деятельности – реальность сегодняшнего дня. Акценты в науке о путях и тенденциях развития многолетней спортивной тренировки, по мнению специалистов, оказались смещёнными в сторону методологических аспектов [12, 13, 15, 21]. Вопросы внедрения эффективных современных технологий в теорию и практику детско-юношеского спорта до настоящего времени не получили достаточного научного обоснования. На современном этапе развития науки во всех областях знаний главное внимание направляется на качественную специфику соотношения методов и средств. Отсюда мета способ - это совокупность методов, средств обучения мультимедийного характера по изменению состояния спортсмена и качества подготовки, а также параметров технико-тактических действий, реализуемых в учебно-тренировочном процессе (УТП) и соревновательной деятельности. Об отличительных особенностях процесса переработки информации человеком и методике их представления в пространстве писали многие ученые (Амосов Н.М., Ананьев Б.Г., Антонов Г.П., Ломов Б.Ф., Акимов Л.И. и др.) Аспекты применения модульно-ситуационной технико-тактической подготовки в спортивной борьбе как предмете изучения в единоборствах далеко не раскрыты, только обозначены в

трудах Г.С. Туманяна, 1986.; В.В. Шияна, 2003; А.А. Новикова, 2010; Ч. Т. Иванкова 2014; Юшкова О.П., 2005; Игуменова В.М., 2007; Свищева И.Д., 2009 и других исследователей. Развитие теории и методики спортивной борьбы обуславливает появление новых методик обучения и совершенствования технико-тактических действий юных спортсменов. Система многолетней спортивной тренировки сегодня характеризуется реформированием, переоценкой ценностей, критикой и преодолением того, что мешает прогрессивному движению вперед. Смыслом преобразования и развития становится определение и утверждение новых методологических подходов. А это означает изменение задач, стоящих перед тренером-педагогом. Если раньше его обязанности, как правило, входило передача своих знаний занимающимся, проведение с ними тренировочного процесса, то метаспособ по мнению ученых, в частности Никитушкина В.Г., Германова Г.Н., Купчинова Р.И., Сабирова [19] выдвигает другую задачу: способствовать всеми возможными средствами и методами развитию и совершенствованию личности занимающихся через тактико-техническое действие в конкретно-динамической ситуации.

С учетом особенностей поставленных задач требуется вести более интенсивный поиск новых направлений в организации спортивной деятельности, отвечающих проблемам сегодняшнего дня. Все больше внимание в этом плане отводить системно-структурному, модульно-ситуационному подходу. Применение современных информационно-коммуникационных технологий на основе динамических ситуаций решает многие задачи в системе спортивных инноваций, позволяя процесс обучения сделать более доступным, эффективным и привлекательным. Данный подход развития технико-тактических действий в единоборствах требует нового взгляда на эту проблему.

Для реализация принципов спортивной тренировки, единства физической и технической подготовленности т.п. нужны новые методы и средства спортивной тренировки. В настоящее время количество работ, изучающих эффективность атакующих действий в сложно-координационных видах спорта не достаточно велико, в частности в греко-римской борьбе. В единоборствах атакующие действия реализуют динамические ситуации в полной мере только в случае, когда спортсмен владеет, современной техникой и тактикой. Изучение состояния вопроса показывает, что научные исследования в единоборствах направлены на поиски элементов двигательных структур, далеко не одинаковых по своей значимости по организации и реализации динамических ситуаций. В недавнем прошлом традиционные методы со всевозможными

рисунками или схемами представлялись вершиной наглядности преподнесения учебного материала. В настоящее время все чаще стали отходить от печатных носителей информации и делать выбор в пользу мультимедийных средств обучения.

Мультимедиа – это взаимодействие визуальных и аудио эффектов под управлением интерактивного программного обеспечения с использованием современных технических и программных средств, которые объединяют текст, звук, графику, фото, видео в одном новом формате представлений [1, 6, 9].

Ситуационный модульно-структурный анализ технического мастерства создаёт предпосылки для прогнозирования более эффективных двигательных действий. Использование в теории и практике единоборств этих технологий, как показывает практика, приносит положительный результат. Системно-структурный модульно-ситуационный метод в совокупности с мультимедийными средствами обучения [8, 2, 3, 5] обладают большой педагогической возможностью, позволяя прогнозировать двигательную деятельность занимающихся по заранее составленной программе, строго регламентировать нагрузку. При этом введение в занятия элементов динамических ситуаций соревнований способствует творческому, целостному восприятию занимающимися тактико-технических действий и их компонентов.

Цель исследования. Совершенствование тактико-технического мастерства юных борцов греко-римского стиля на основе системно-структурного модульно-ситуационного подхода при использовании мультимедийных средств обучения в учебно-тренировочной и соревновательной деятельности.

Рабочая гипотеза. Предполагается, что моделирование динамических ситуаций в греко-римской борьбе на основе системно-структурного модульно-ситуационного подхода при использовании мультимедийных средств обучения повысит результативность учебно-тренировочного и соревновательного процесса спортсменов.

Объект исследования. Спортивная подготовка юных борцов греко-римского стиля.

Предмет исследования — структура и содержание учебно-тренировочного и соревновательного процесса в греко-римской борьбе.

Для достижения цели исследования было выбрано модульно-ситуационное направление, которое включало в себя **решение следующих задач.**

1. Разработать и научно обосновать концепцию метаспособа как элемента

модульно–ситуационной технологии мультимедийного процесса подготовки юных борцов греко-римского стиля с учётом конкретных динамических ситуаций.

2. Определить результативность выполнения тактико-технических действий и формирования двигательных действий в динамических ситуациях на основе мультимедийных средств обучения юных спортсменов;

3. Экспериментально проверить эффективность использования методики подготовки юных борцов на основе особенностей реализации динамических ситуаций мультимедийного характера в греко-римской борьбе.

Для решения поставленных задач применялись следующие методы:

- анализ и обобщение отечественной и зарубежной научно-методической литературы по проблемам подготовки борцов, планов и дневников спортсменов;

- педагогические наблюдения в процессе тренировок и соревновательной деятельности борцов греко-римского стиля высокой спортивной классификации;

- общенаучные методы познания, моделирование, прогнозирование;

- педагогический эксперимент, опрос тренеров и изучение опыта ведущих специалистов по организации и построению динамических ситуаций борцов различного стиля в поединке, протоколирование и анализ соревновательных поединков

- биомеханический анализ атакующих действий в конкретных динамических ситуациях сильнейших спортсменов;

- моделирование и математическая обработка результатов исследования.

Организация исследования была направлена на детальную разработку и освоению элементов по реализации тактико-технических действий в конкретных динамических ситуациях соревновательной деятельности. В эксперименте приняли участие юные борцы «ДЮСШОР» «Спарта» г. Москвы. Исследования проводились в динамике годового цикла подготовки. Для исследования были организованы 2 группы - экспериментальная и контрольная по 15 человек. Как показало тестирование группы были идентичными по уровню физической и технической подготовленности ($P > 0,05$). На основании анализа видеозаписей соревнований разного ранга по греко-римской борьбе, анализа тактико-технического мастерства сильнейших спортсменов, педагогических наблюдений за подготовкой спортсменов была разработана экспериментальная модульно–ситуационная программа подготовки юных борцов.

Основное содержание работы.

Совершенствования технико-тактического мастерства юных борцов.

Совершенствование технико-тактического мастерства опирается на способности юных борцов к реализации эффективных двигательных действий в условиях экстремальной соревновательной деятельности.

Концепция модульно–ситуационного целевого совершенствования подготовки юных спортсменов предусматривает дифференцированный подход к технико-тактическим действиям, взаимосвязь технико-тактического мастерства с индивидуальными особенностями спортсмена и принцип использования доминирующих и компенсаторных факторов, что является одними из важнейших составляющих в подготовке высококвалифицированных борцов [4, 7, 10]. Поэтому внедрение модульно–ситуационной технологии мультимедийного характера в реализации деятельности юного борца особенно важно. Содержание обучения представляется в законченных самостоятельных комплексах (информационных модулях), усвоение которых осуществляется в соответствии с учетом повышения мастерства. Модули позволяют перевести обучение на субъект - субъектную основу общения тренера и ученика, индивидуализировать работу со спортсменами. Для решения комплекса взаимосвязанных проблем и достижения цели исследования было выбрано модульно-ситуационное направление, которое включало в себя разработку и научное обоснование концепции метаспособа как элемента модульно–ситуационной технологии мультимедийного процесса подготовки юных спортсменов на основе конкретных динамических ситуаций в спортивной борьбе. Реализация ситуации в процессе тренировок представлена в виде модуля, где сочетание условий и способы решения задаются тренерским континентом, а спортсмены являются приемниками информации и исполнителями. Они принимают информацию о конкретных двигательных действиях и принимают решение по их реализации в каждый момент учебно-тренировочного поединка. Тренер погружает спортсменов в занятие борьбой, фактически ведет диалог с каждым борцом, при этом образуется множество подсистем тренер–борец, может иметь место синхронное информирование по теме занятий.

Применяемые на практике модульно-ситуационные диалоги являются более прогрессивными, по сравнению с традиционными указаниями тренера, так как их можно оценить количественно и качественно. Наиболее рациональной формой организации процесса обучения является подсистема

“тренер–спортсмен”, в которой применение обучающих систем происходит на основе информационной модульно–ситуационной технологии мультимедийного характера, где сочетаются преимущества технических и программных средств, которые объединяют текст, звук, графику, фото, видео в одном формате представления, а спортсмены определенным образом реагируют на возникающие в единоборствах конкретные двигательные ситуации. В то время как существующие обучающие технологии, которые традиционно используются в системе спортивной тренировки, ограничиваются словесной информацией. При такой организации обучения отсутствует какой-либо контроль за динамикой совершенствования технико-тактического мастерства юных борцов со стороны тренера или спортсменов. Видимо, назрела необходимость иметь обучающие системы, которые позволили бы получать всю учебную информацию по ходу ведения поединка. Спортсмену важно видеть всю панораму излагаемого материала и взаимосвязи его элементов, а не отдельные фрагменты. Информация по теме занятий должна представляться в естественной форме, множеством форм представления информации: текстовой, аудио и графической.

Модульно-ситуационное обучение мультимедийного характера возникло как альтернатива традиционному обучению, используя всё то прогрессивное, что накоплено в педагогической теории и практике в спортивной борьбе. Сущность модульного обучения состоит в том, что занимающийся полностью самостоятельно (или с определенной долей помощи) достигает конкретные цели совершенствования технико-тактического мастерства в процессе работы с модулем. Модуль — это целевой функциональный узел, в котором объединены учебное содержание и технология овладения им.

Тренер разрабатывает программу, которая состоит из комплекса модулей и последовательно усложняющихся дидактических заданий, обеспечивая при этом входной и промежуточный контроль за совершенствованием технико-тактического мастерства, позволяющий ученику вместе с тренером осуществлять управление учебно-тренировочным процессом на основе разработанных ими личностно-ориентированных технологий обучения. Для решения указанных проблем нами выбрана структурная модель в виде компьютерной модульно–ситуационной технологии.

Компьютер запрограммирован так, чтобы определенным образом реагировать на ответы занимающихся. Если при обычной методике обучения еще можно обойтись рассмотрением только глобальных структур, то при модульно–ситуационной технологии обучения связь и последовательность

элементов учебного материала становится стержневой. Использование модульно–ситуационной технологии мультимедийного характера построения знаний в качестве обучающей среды позволяет передать взаимодействия с компьютером, что дает им возможность самостоятельно представлять и выражать свои знания на экране компьютера. В процессе использования персонального компьютера обучаемые могут анализировать структуру своих действий на занятиях по организации и реализации динамических ситуаций в соревновательной деятельности.

Подобная методика позволяет развивать логическое и тактическое мышление, умение самостоятельно принимать мгновенные решения в быстро меняющихся ситуациях борьбы без подсказки тренера, помогает включать новые знания в структуру уже имеющихся. Характеристики локальных, логических структур учебного материала позволяют решать вопрос о связях отдельных элементов двигательных действий, что очень важно, при совершенствовании технико-тактического мастерства юных борцов. В процессе обучения спортсмены постигают смысл сообщений, хранящихся в обучающей программе, и "взаимодействуют" с обучающей технологией.

В основу построения модуля конкретных двигательных систем были положены представления о том, что для реализации конкретной динамической ситуации необходимо провести организацию динамической ситуации (А.А. Новиков (1971), Р.Петров (1973), Галковский Н.М. (1961), Ч.Т.Иванков (1979), В.Г. Пашинцев (2011)), которая может быть достигнута рядом технических действий, характерных для выполняемого приема. Анализ эффективно выполненных приемов и действий борца, позволивших выйти на конкретную динамическую ситуацию, составил основу модулей конкретных двигательных систем индивидуального совершенствования. Следует отметить, что при разработке модулей конкретных двигательных систем и режимов их реализации (интенсивности и качества) мы анализировали результаты годового тренировочного цикла.

- В предложенной технологии ключевыми моментами являются двигательные действия, динамические ситуации, устанавливающие внутренние отношения субъектов борьбы, и модули, фиксирующие эти отношения, которые основываются на методологии модульно–ситуационного совершенствования технико-тактического мастерства юных борцов.

Процесс обучения может быть эффективным или неэффективным. Критерием эффективности данной методики являлась экспертная оценка и

результаты соревновательной деятельности. Анализ результатов педагогического эксперимента показал, что средняя оценка за выполнение технических действий у экспериментальной группы составила 4,7 балла, а у контрольной 3,3 балла. Для повышения эффективности соревновательной деятельности необходимо стремиться сократить паузы между приемами. Однако необходимо учитывать, что при стремлении повысить эффективность СД за счет уменьшения или сведения к нулю пауз, требуется предварительно провести анализ качества реализации процесса соревновательной деятельности, так как в ряде процессов наличие пауз невозможно исключить по каким-либо причинам. Эффективность соревновательной деятельности борца можно повысить также за счет уменьшения времени проведения приемов за счет более рационального способа их выполнения.

Результатом уменьшения времени проведения приемов является эффективная реализация динамических ситуаций с использованием приобретенных знаний. Для организации учебного процесса по предлагаемой методике разработана модель учебной информации по реализации конкретных двигательных ситуаций на основе анализа двигательных действий ведущих борцов греко-римского стиля, чемпионов мира, победителей и призеров Олимпийских игр, представленных модельными характеристиками на экране монитора. Большие возможности, Естественность и наглядность системы представления учебной информации, близость структуры технико-тактических действий к реальной структуре соревновательной деятельности являются достоинством предлагаемой методики, которая позволяет применять её и для оценки знаний с помощью технологий компьютерного обучения при профессиональной подготовке спортсменов. Преимущества предлагаемой нами модели процесса обучения в виде модульно–ситуационной технологии совершенствования технико-тактического мастерства особенно значимы при контроле знаний обучаемых. В процессе обучения технико-тактическим действиям выявлена целесообразность реализовывать соревновательную деятельность в тренировочном процессе с помощью компьютера по заранее известным понятиям предметной области конкретной двигательной ситуации. Построенная таким образом модель соревновательной деятельности обучаемого сравнивается с модельными характеристиками базы данных по искомой теме, что позволяет осуществлять оценку и контроль двигательных действий обучаемых.

Кроме того сравнение компьютерных модульно–ситуационных заданий, разработанных тренерским составом в процессе обучения и

совершенствования, позволяет судить о характере оперативного мышления и характере ошибок, допускаемых юными борцами, что, на наш взгляд, способствует развитию гибкого, много вариативного технико-тактического мышления и оптимизации учебно-тренировочного процесса за счет глубоко осознанного отношения к спортивной борьбе, как к науке и воспитанию борцов нового типа. В подтверждение эффективности разработанных методических подходов были проведены педагогические эксперименты. На первом этапе в ходе поискового эксперимента были выявлены оптимальные условия реализации мультимедиа как соединение различных типов информации (таких как текст, аудио, видео) в интегрированное интерактивное приложение для доставки сообщений аудитории [14]. Известно, что информация воспринимается человеком через все органы чувств [17, 18]. В том числе, по данным психологов, через слух около 10 %, через зрение около 80 %. Кроме того, информацию нужно не только воспринять, но и усвоить, запомнить. Действует простое правило: чем больше органов чувств мы задействуем, тем большее количество информации запомним. В среднем у нас в памяти остается из того, что мы: прочитали – 10%, услышали и увидели – 50 %, услышали – 20 %, увидели – 30%, сами сказали – 70 %, сами сделали – 90 %. Поэтому мультимедиа способствует более эффективному восприятию, поскольку задействует все каналы получения информации (зрительный, слуховой, кинестетический), а также дает возможность сразу повторить увиденные технико-тактические действия, поскольку экран с проектором размещены над борцовским ковром. Кроме того, мультимедиа делает образовательный процесс более эффективным еще и потому, что вызывает интерес у обучаемых, в том числе и за счет новизны, а также реализует принцип «срочной информации», то есть мультимедиа дает возможность увидеть себя со стороны, за счет чего оперативно исправлять ошибки в технике исполнения приемов. К сожалению, в настоящее время недостаточно разработанными остаются электронные учебники по физической культуре и спорту [11, 20]. Так, к настоящему времени пока не создан фундаментальный мультимедийный учебник по греко-римской борьбе. Внедрению в практику мультимедийных средств обучения мешает и негативная социальная установка ряда тренеров к мультимедийным средствам обучения [16]. Так, проведенным среди спортсменов и тренеров анкетированием было установлено, что только 80 % спортсменов и 85 % тренеров считают, что применение мультимедиа способно повысить эффективность учебно-тренировочного процесса и соревновательные результаты. Остальные же

(около 20 % спортсменов и 10 % тренеров) считают, что эффективность мультимедиа в учебно-тренировочном процессе научно не обоснована, а мультимедийные средства способны только «запутать спортсменов» и заменить деятельность тренера. Проведенным анкетированием также установлено, что мультимедийные средства в учебно-тренировочном процессе не применяются, а борцовские залы крайне редко оборудованы мультимедийными проекторами. В измерительно-тренировочном комплексе с мультимедийным проектором в «Тренажёрном Центре» Москомспорта, где и проходило научное исследование (экспериментальный комплекс включал видеокамеру, борцовский манекен, тензоплатформу, измерительные устройства для регистрации временных, пространственных и силовых характеристик в момент имитации отрыва борцовского манекена от платформы). Таким образом, эффективность применения мультимедийных технологий в отдельных видах спорта еще требует научного обоснования. Единичные попытки научно обосновать эффективность применения мультимедийных технологий в рамках отдельных видов спортивной борьбы предпринимались в институте физической культуры, спорта и здоровья (ИФКСиЗ) МПГУ. в диссертационных исследованиях по проблеме современного применения мультимедийных средств при обучении борцов греко-римского стиля технико-тактическим действиям. В настоящее время в связи с бурным развитием компьютерных технологий в спорте активно внедряются современные комплексные методы, позволяющие в кратчайшие сроки и с максимальной эффективностью производить оценку технико-тактической подготовленности спортсменов.

Результаты проведенного нами исследования показали, что внедрение в учебно-тренировочный процесс метода визуализации с применением мультимедийных средств позволяет эффективно освоить модельные характеристики технико-тактических действий юными борцами греко-римского стиля, значительно повышает эффективность учебно-тренировочного процесса и результативность соревновательной деятельности. Были созданы компьютерные программы модульно-ситуационного подхода в совокупности с мультимедийной программой как инновационный метаспособ обучения, которые подверглись экспертной проверке и ознакомлению специалистов с содержанием разработанной методики и программы, с учетом их замечаний и предложений была внесена соответствующая коррекция в содержание программ. В разработке компьютерных программ мультимедийного характера приняли участие инженеры - программисты кафедры информатики МПГУ и

Центра образования «Спарта» и инженеры–программисты лаборатории биомеханики МВТУ им. Баумана. В итоге была разработана учебная программа по греко-римской борьбе, дополненная, скорректированная и утвержденная к опубликованию.

Содержание программы предусматривало разнообразие стилей ведения борьбы: технический, силовой и функциональный, а также различные уровни захватов: выше ОЦМ, на уровне ОЦМ, ниже уровня ОЦМ. Использование программы мультимедийного характера как инструмента познания позволило анализировать конкретную двигательную ситуацию и получать оптимальную схему действий (в виде модуля) в зависимости от конкретной ситуации, т.е. позволяет вырабатывать оптимальный вариант манеры ведения борьбы. Сравнение компьютерных модулей динамических ситуаций поражения или победы позволяют предвидеть конкретные двигательные ситуации. На этом же этапе осуществлялась разработка экспериментальной методики для проведения педагогический эксперимент на базе МПГУ и колледжа «Спарта». Базируясь на представленных экспериментальных данных, были разработаны модули по организации и реализации конкретной двигательной ситуации борцами разных стилей ведения эффективного поединка в соревновательной деятельности. Такое построение тренировочного цикла предусматривало повышение технического мастерства борцов с учетом индивидуальной технологии совершенствования технико-тактической подготовленности.

Известно, что учебно-тренировочный процесс является разновидностью познавательного процесса, протекающего в специфических условиях и предполагающий взаимодействие системы «двух борцов». Объектом познания является учебно-тренировочный процесс и соревновательная деятельность юных спортсменов, модели и способы управления учебным процессом, реализуемые через модульно–ситуационную технологию. В программе обучения и совершенствования заложен принцип ситуационного моделирования динамических ситуаций, встречающихся в соревновательной деятельности.

Отбирались конкретные двигательные ситуации по критерию значимости, определяющему эффективность и результативность соревновательной деятельности юных борцов. Программа мультимедийного характера представляет собой цепочку взаимосвязанных модулей конкретных двигательных ситуаций, заданий к ним и варианты принятия решений. Программа мультимедийного характера охватывает основные темы курса технико-тактической подготовки не только практического характера в

борцовском зале, но и теоретических занятий. Борцам предлагается конкретная динамическая ситуация единоборств и несколько вариантов ответов. За каждый ответ дается определенное количество баллов и чем точнее ответ, тем больше победных очков получает борец. Занятия проводились в компьютерном зале. Внимание акцентировалось на значимых, результативных конкретных двигательных ситуациях, правильном решении технических действий. После опроса борцов в протоколе фиксировали предпочтительные действия в названных конкретных двигательных ситуациях. Затем занимающиеся переходили в борцовский зал, где каждый мог практически опробовать конкретные двигательные ситуации и найти правильное решение (двигательное действие, приемы реализации конкретных двигательных ситуаций). После многократного опробования спортсмен находил лучший ответ, используя так называемую «домашнюю заготовку». На этом же этапе определялись общетеоретические подходы к составлению тестовых контролирующих программ. Всего было выделено 15 вариантов конкретных двигательных ситуаций, которые реализуются техническими действиями - "переводы", "броски" в стойке и партере, а также технические действия "сваливания, сбивания и скручивания". В таблице 1,2,3 представлены показатели, ориентирующие борцов для достижения высокого спортивного результата.

Табл. 1

Коэффициенты реализации конкретных двигательных ситуаций

Значения	КА	КЗ	КТД	ДА	ОсрБ
Оптимальные	0.68	0.38	38%	40 с.	2,69
Экстремальные	0,78	0,78	45%	84 с.	4.1

Примечание: КА – коэффициент активности, КЗ – коэффициент защиты (усл.ед.) абсолютным максимумом - 1. КТД – коэффициент применяемых ТД в поединке (%), ДА – диапазон атаки, ОсрБ – оценка технических действий судьями в баллах (1- 5).

Табл. 2

Время реализации конкретных двигательных ситуаций в зависимости от времени завершающего технического действия

Бросок подворотом	Бросок затягиванием	Бросок с сочетанием, подворота и затягивания	Уровень значимости
M+m 0,195+/-0,005с	M+m 0,153+/-0,005	M+m 0,148+ 0.005	P < 0,01

При проведении эксперимента акцент делался на определение времени организации конкретных двигательных ситуаций и качество реализации их через технические действия. Броски этой группы очень часто используются борцами, в том числе и в греко-римской. Поэтому представляло интерес сравнение времени организации конкретных двигательных ситуаций и реализации через технические действия броска прогибом и броска через спину. В экспериментах было установлено, что время организации конкретных двигательных ситуаций превышает время реализации их в среднем на 11,9 - 38,4% при $P < 0,05$. Величину этого различия во времени переключения мы в дальнейшем рассматривали как резерв совершенствования технико-тактического мастерства. Как показано в таблице 2, время реализации конкретных двигательных ситуаций может меняться в зависимости от завершающего технико-тактического действия. Успешная организация конкретной динамической ситуации гарантирует спортсмену надежность выполнения технического действия. Не менее важное значение здесь приобретает фаза реализации конкретной двигательной ситуации коронным приемом (А.А. Новиков, 1975; Н.М.Галковский, 1976; Ю.А. Шахмурадов, 1981; Г.М.Грузных, 1987; Ч.Т.Иванков, 1986; А.П.Купцов, 1969, 1978; И.В.Шинелев, 1971 и др.)

Табл. 3

Критерии оценки технико-тактической подготовленности по уровню организации и реализации конкретных двигательных ситуаций

Критерии техники	Оценка в баллах
1. Неспособность реализовать КДС ТД в определённое время	1
2. Неуверенные движения при реализации КДС, ошибки в ТД.	2
3. Недостаточный объём использованных ТД	3
4. Низкая вариативность реализации КДС	4
5. Реализация КДС без существенных ошибок в И.П., хорошая согласованность движений рук, ног, туловища	5
6. Точность и сила выполнения ТД в КДС	6
7. Правильная оценка КДС, целесообразный выбор ТД	7
8. Стабильность выполнения ТД в КДС	8
9. Надежность выполнения ТД	9
10. Точная реализация КДС в кратчайшее время	10

Примечание: КДС - конкретные двигательные ситуации; ТД – технические действия; И.П. – исходное положение.

Анализ соревновательной деятельности, изучение конкретных динамических ситуаций, возникающих в ходе схватки, позволили применить разработанную методику соединения динамических ситуаций в модули. Так, исходя из биомеханических и структурных признаков, из смысловых двигательных задач и двигательных операций, представляется возможность предложить последовательность обучения и совершенствование технико-тактических действий, соответствующих, так называемому, индивидуальному стилю ведения борьбы. Сравнение компьютерных моделей и программ, реализованных юными борцами в процессе обучения, позволяет судить о характере допускаемых ими ошибок, что имеет, на наш взгляд, важное дидактическое значение. Технологии компьютерного обучения на основе модульно-ситуационного подхода позволяют прогнозировать, моделировать, программировать соревновательную деятельность, осуществлять комплексный контроль и отбор талантливых спортсменов, определять и формировать индивидуальный стиль борьбы.

Этапы и организация исследования

Исследование проводилось в 2016-2018 годах и включало три этапа:

На первом этапе (2016-2017 уч.г.) нами был осуществлен сбор данных по проблеме использования мультимедийных средств в обучении борцов технико-тактическим действиям. Были проанализированы педагогическая, психологическая, методическая литература и литература по использованию мультимедийных средств в обучении. Было изучено состояние исследуемой проблемы; (проведен констатирующий эксперимент); произведен анализ мультимедийных педагогических программных средств; разработана программа исследования; определены цель, объект, предмет и задачи исследования, сформулирована гипотеза исследования.

В процессе поискового эксперимента ставились следующие цели: организация обучения с использованием технологий мультимедийного характера, в процессе которого реализуются принципы профессионально-спортивной подготовки; ознакомление с тренерским опытом по совершенствованию физической подготовки, технической, специальной физической, функциональной подготовленности борцов; выявлялись проблемы, возникающие при совершенствовании технико-тактических действий выявлялись условия адаптации учебного процесса к возможностям и потребностям обучаемых при этом изыскивались возможности совершенствования технико-тактического мастерства. Были использованы различные методы сбора информации: анкетирование, тестирование,

собеседования с тренерами и спортсменами при подготовке их к соревновательной деятельности.

2-ой этап – педагогического эксперимента (2017 – 2018 гг.) проводился в ДЮСШ и ДЮСШОР. В нем приняли участие 69 спортсменов 2-го – 1-го спортивных разрядов.

Цель эксперимента заключалась в проверке эффективности разработанной модульно–ситуационного подхода в совокупности с мультимедийной программой как инновационный метаспособ обучения и совершенствования технико-тактического мастерства юных борцов. Выявлены оптимальные условия реализации мультимедиа как соединение различных типов информации в том числе (модульно–ситуационного подхода, таких как текст, аудио, видео) в интегрированное интерактивное приложение для доставки сообщения. Эффективность технологии оценивалась по следующим критериям: скорость усвоения учебной информации, время решения конкретных двигательных ситуаций, время, затрачиваемое на обработку "единицы информации", качество усвоения учебного материала спортсменами, т. е. результативность соревновательной деятельности. В конце этапа нами был проведен педагогический эксперимент с целью проверки эффективности использования мультимедийных средств в обучении технико-тактическим действиям юных борцов греко-римского стиля. Испытуемые контрольной и экспериментальной групп находились в одинаковых условиях материально-технической базы.

Контрольная группа занималась по традиционной общепринятой программе (госстандарт образования по виду спорта – греко-римская борьба). Экспериментальная группа занималась по этой же программе, но с применением метода визуализации с использованием мультимедийных средств обучения. Экспертная оценка показала, что качество проведения технико-тактических действий оказалась выше у спортсменов экспериментальной группы. Для экспертной оценки качества проведения технико-тактических действий привлекались специалисты (тренера и судьи) по греко-римской борьбе.

Испытуемых контрольной группы эксперты оценили качество технических приемов в 2-4 балла, а в экспериментальной – от 3 до 5 баллов. При этом некоторые юные борцы экспериментальной группы проводили прием на «туше» (чистая победа). Экспертная оценка по количеству усвоенных технических действий в контрольной группе - 3 приема. За это же время в экспериментальной группе были освоены -7 приемов, причем освоенные

технические приемы были реализованы в соревновательной деятельности. Кроме того, юные борцы экспериментальной группы превосходили борцов контрольной группы по результативности в соревновательной деятельности.

По результатам проведенного исследования можно заключить:

1) В отечественной и зарубежной системе обучения спортсменов в единоборствах технико-тактическим действиям существует многообразие инновационных методов обучения, однако мультимедийный метод не находит достаточного отражения как в научно-методической литературе, так и в практике. Вместе с тем, эффективность реализации технико-тактических действий определяется точностью их представления, что и обеспечивает мультимедийный метод обучения.

2) Разработанный модульно–ситуационный подход в совокупности с мультимедийной программой как инновационный метаспособ обучения повысил эффективность технико-тактических действий у юных борцов греко-римского стиля. Установлено, что освоение практических заданий по технико-тактическому совершенствованию у спортсменов экспериментальной группы при изучении приемов греко-римской борьбы привело к существенному уменьшению времени овладения действиями у юных борцов: технического совершенствования на 16,5%, тактического совершенствования – на 14,5%, развития образности мышления – на 17,1%, других способностей и психомоторных качеств – на 11,5%

3) Анализ соревновательной деятельности показал эффективность разработанной мультимедийной программы и комплексное воздействие на технико-тактическое и психофизическое совершенствование, а именно: - повысилась эффективность атакующих действий на 23% $p \leq 0,05$;

-сократилось время организации динамических ситуаций на 0,9 с. ($p \leq 0,05$);
повысился процент реализации динамических ситуаций на 31%. ($p \leq 0,05$);

Вопросы внедрения эффективных современных технологий в единоборствах, в теорию и практику детско-юношеского спорта до настоящего времени не получили достаточного научного обоснования. На современном этапе развития науки во всех областях знаний основным орудием и методологической особенностью исследований является технологический подход к изучаемым явлениям. Когда говорят о технологии, то, прежде всего, подчеркивают целостный характер явления, законченный процесс. При этом главное внимание направляется на качественную специфику соотношения методов и средств.

Отсюда метаспособ надо понимать как совокупность методов, средств

обучения мультимедийного характера по изменению состояния спортсменов и качества подготовки, а также параметров технико-тактического мастерства, реализуемых в учебно-тренировочном процессе и соревновательной деятельности.. О некоторых особенностях процесса переработки информации человеком и методике их представления в пространстве писали Амосов Н.М. (1971), Ананьев Б.Г.(1976), Антонов Г.П.(1986), Ломов Б.Ф.(1977), Акимов Л.И. (1986), и др. Аспекты применения модульно-ситуационной технико-тактической подготовки в спортивной борьбе как предмете изучения в единоборствах требуют дальнейшего изучения. Эта проблема обозначена в трудах Новикова А.А. (2011), Юшкова О.П. (2009), Игуменова В.М. (2003), Пашинцева В.Г. (2015), Свищева И.Д. (2003) и других исследователей. С развитием теории и методики спортивной борьбы в области знаний, связанных с технологиями спортивной подготовки, постоянно вносятся коррективы. Это обуславливает появление новых методик обучения и совершенствования технико-тактического мастерства юных спортсменов, что способствует повышению технико-тактической подготовки юных борцов греко-римского стиля.

Выводы.

1. Анализ научно-методической литературы и собственные практические исследования позволяют заключить, что успешность выступлений юных спортсменов в греко–римской борьбе детерминируется выполнением основных атакующих приемов, системой динамического контроля показателей технического мастерства.

2. Анализ полученных экспериментальных данных юных борцов позволяет утверждать, что модульно–ситуационный подход в совокупности с мультимедийной программой (как инновационный метаспособ обучения) является базой для подготовки юных борцов греко-римского стиля.

3. На этой основе моделирование конкретной двигательной ситуации соревновательной деятельности позволяет повысить эффективность соревновательной деятельности. Так единоборцы экспериментальной группы, превосходили борцов контрольной группы по всем показателям физической и технико-тактической подготовленности. Испытуемые экспериментальной группы, как показали результаты исследования, стали быстрее выполнять борцовские тесты:

- по реализации комбинаций обманных движений, раскрытие и опережение действий противника в среднем на 0,8с. ($p \leq 0,05$)

- быстрее и рационально выбирать дистанцию для атаки в среднем на 0,7 с ($p \leq 0,05$).

- предугадывать действия противника и готовность к мгновенному реагированию в среднем на 0,9 с ($p \leq 0,05$).

- Участники ЭГ овладели тактическими элементами единоборств по организации КДС и нейтрализации действий противника - на 0,6 с ($p \leq 0,05$);

- рационально проводить организацию и реализацию конкретных двигательных ситуаций быстрым и точным броском, опережая противника на 0,4 с ($p \leq 0,05$).

В итоге борцы экспериментальной группы превосходили спортсменов контрольной группы по результативности соревновательной деятельности.

4. Педагогический эксперимент показал, что модульно–ситуационный подход в совокупности с мультимедийной программой как инновационный метаспособ позволяет регламентировать и лимитировать уровень физической нагрузки на организм занимающихся, определяя тем самым оптимальный объём тактико-технических действий в соревновательной деятельности.

KAPITEL 7 / CHAPTER 7

THE IMPACT OF SUBJECTIVE FEELING OF SAFETY ON COPING-STRATEGIES OF PERSONALITY

ВПЛИВ СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ НА КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ОСОБИСТОСТІ

DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-025

Вступ

У сучасному світі людський індивідуум змушений відчувати екстремальні навантаження, пов'язані з інтенсивним стресом, який значно впливає на всі сфери людського функціонування, в тому числі і на суб'єктивну оцінку психологічної безпеки. У свою чергу, суб'єктивна оцінка психологічної безпеки особистості впливає на вибір копінг поведінки та способів подолання стресової ситуації та зменшення емоційного навантаження та негативних наслідків стресу [6]. Отже, стресова ситуація впливає на суб'єктивне відчуття безпеки особистості, що, в свою чергу, передбачає вибір нею певних стратегій копіngu. Однак, в сучасній науковій психологічній літературі проблема зв'язку уявлень про безпеку особистості та її копінг стратегій досліджена недостатньо. Таким чином, метою даного дослідження було вивчення зв'язку між феноменом психологічного відчуття безпеки та копінг поведінки особистості. Були поставлені наступні питання:

1. Які фактори впливають на відчуття безпеки особистості?
2. Як відчуття безпеки впливає на копінг поведінку особистості?

В рамках дослідження перевіряли наступну експериментальну гіпотезу: вибір копінг поведінки особистості залежить від факторів, що визначають суб'єктивне відчуття безпеки.

7.1. Суб'єктивне відчуття безпеки та копінг стратегії особистості

Психологічна безпека є найважливішим чинником, що визначає характер взаємодії людини з середовищем, його спосіб життя, що відбивається в можливостях самореалізації, збереженні фізичного і психічного здоров'я, як на рівні окремої особистості, так і суспільства в цілому. Соціально-психологічна безпека особистості розглядається як безпека життєдіяльності і громадська безпека та включає в себе систему психологічних методів і прийомів, що підвищують рівень соціально-психологічної захищеності особи в кризових ситуаціях, що становлять загрозу життю, здоров'ю, психологічному та

соціальному благополуччю [9]. Суб'єктивне уявлення про безпеку розглядається в якості «ментально збудованих образів, за допомогою яких здійснюється суб'єктивна репрезентація окремих параметрів ситуації або середовища в цілому в якості безпечних або небезпечних для конкретної людини або соціальної групи» [1]. Уявлення про безпеку – це суб'єктивний образ життєвих умов, що формується на основі оцінки їх небезпеки або безпеки та відношення до цих умов [11]. У людини формується суб'єктивний образ деяких обставин, які є значущими в зв'язку з необхідністю долати певні загрози зовнішнього і внутрішнього плану [2]. Важливо зауважити, що способи подолання певних життєвих труднощів нерозривно пов'язані із особливостями суб'єктивних уявлень про безпеку [7]. Таким чином, уявлення особистості про свою безпеку впливають на її життєві вибори, в тому числі на вибір стратегій подолання стресових ситуацій.

Слово копінг походить від англійського «to cope» - впоратися, подолати. Отже, копінг стратегії – це стратегії поведінки, які спрямовані на подолання стресової ситуації [13]. Вони описують поведінку спрямовану на подолання чи пристосування до ситуації, готовність людини вирішувати проблеми та справлятися зі стресом. Копінг поведінка має за мету пристосувати психіку людини до вимог стресової ситуації з тим, щоб особистість пододала проблему або зменшила її негативні наслідки [4]. Тобто, мета копінг стратегій – це дозволити особистості або вирішити проблему, або уникнути труднощів, або психологічно пристосуватися до них [14]. Також важливо розглянути, що відрізняє копінг поведінку від психологічних захисних механізмів. Копінг стратегії – це усвідомлена поведінка, яку особистість обирає у разі труднощів. Вона націлена або на активну зміну стресової ситуації або на пристосування до неї, якщо зміна неможлива [4]. Існують різні копінг стратегії та ефективність кожної з них залежить від конкретної життєвої ситуації та наявних ресурсів особистості. С. Фолкман і Р. Лазарус виділили вісім основних копінг стратегій особистості [10; 12], серед яких є поведінкова розрядка, що передбачає вирішення проблемної ситуації або зменшення емоційної напруги, пов'язаної з нею, за рахунок не завжди цілеспрямованої поведінкової активності, сфокусованої або на зміні ситуації, або на відреагуванні негативних емоцій. Наступною є стратегія відстороненості, яка передбачає зниження суб'єктивного значення проблеми та ступеня емоційної залученості. Далі є стратегія пошуку соціальної підтримки, яка передбачає вирішення проблемної ситуації за рахунок звертання до зовнішніх ресурсів, зокрема пошуку інформаційної, емоційної і дієвої підтримки. Щодо стратегії самозвинувачення, то вона

стосується визнання і прийняття особистістю своєї ролі у виникненні проблеми. Разом з тим особистість також приймає відповідальність за її вирішення. Коли мова йде про стратегію прийняття бажаного за дійсне, то її застосування передбачає спроби подолання негативних переживань за рахунок заперечення проблеми чи зниження її серйозності, фантазування та невиправданих очікувань. Стратегія аналізу проблеми передбачає цілеспрямований аналіз ситуації і планування можливих варіантів її вирішення з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду і наявних ресурсів. Нарешті, стратегія вирішення проблеми передбачає прийняття конкретних дій, націлених на вирішення проблемної ситуації та подолання її наслідків [8]. Таким чином, авторами було виділено вісім основних копінг стратегій особистості, ефективність яких для подолання стресової ситуації та зменшення емоційної напруги залежить від особистості та її наявних ресурсів.

7.2. Матеріали і методи дослідження

7.2.1. Вибірка

До дослідження було залучено 100 осіб, що проживають в місті Одеса методом довільної вибірки. Вибірка складалась з 58 жінок та 42 чоловіків віком від 18 до 60 років. Серед них 41 досліджуваних були одружені, 40 – неодружені, 10 – розлучені та дев'ять були вдовами чи вдівцями. Стосовно рівня освіти, 43 досліджуваних мали середню спеціальну освіту, 49 – вищу освіту, та вісім мали дві та більше вищих освіти. Серед опитаних 49 осіб були найманими працівниками, 17 – самозайнятими, 12 мали власний бізнес, 12 були пенсіонерами та 10 тимчасово не працювали. Таким чином, до дослідження було залучено особистостей різного віку, з різним сімейним та соціально-економічним положенням.

7.2.2. Методи дослідження

Для відповіді на поставлені запитання та перевірки гіпотези використовували опитування. Для проведення дослідження були використані наступні методики:

- 1) анкета для з'ясування соціально-демографічних характеристик опитаних осіб;
- 2) опитувальник суб'єктивних уявлень про безпеку авторів Н. А. Лизь, Ж. Г. Купових., А. К. Прима і Т. А. Басанова [1].
- 3) опитувальник способів подолання, розроблений С. Фолкман і Р. С.

Лазарусом у 1988 році та адаптований С. І. Хаїровою у 2003 році. Використовували альтернативну факторну модель опитувальника, розроблену Н. В. Родіною у 2010 році [3; 8].

7.2.3. Статистичний аналіз даних

Для аналізу даних використовували однофакторний дисперсійний аналіз, пост-хок аналіз Бонферроні, непараметричний тест Манна-Уїтні, непараметричний метод рангової кореляції Спірмена.

7.3. Результати дослідження

7.3.1. Фактори, що впливають на відчуття безпеки особистості

Проаналізували важливість факторів суб'єктивного відчуття безпеки у досліджених осіб, використовуючи «Опитувальник суб'єктивних уявлень про безпеку» [1]. Результати наведено на рисунку 1.

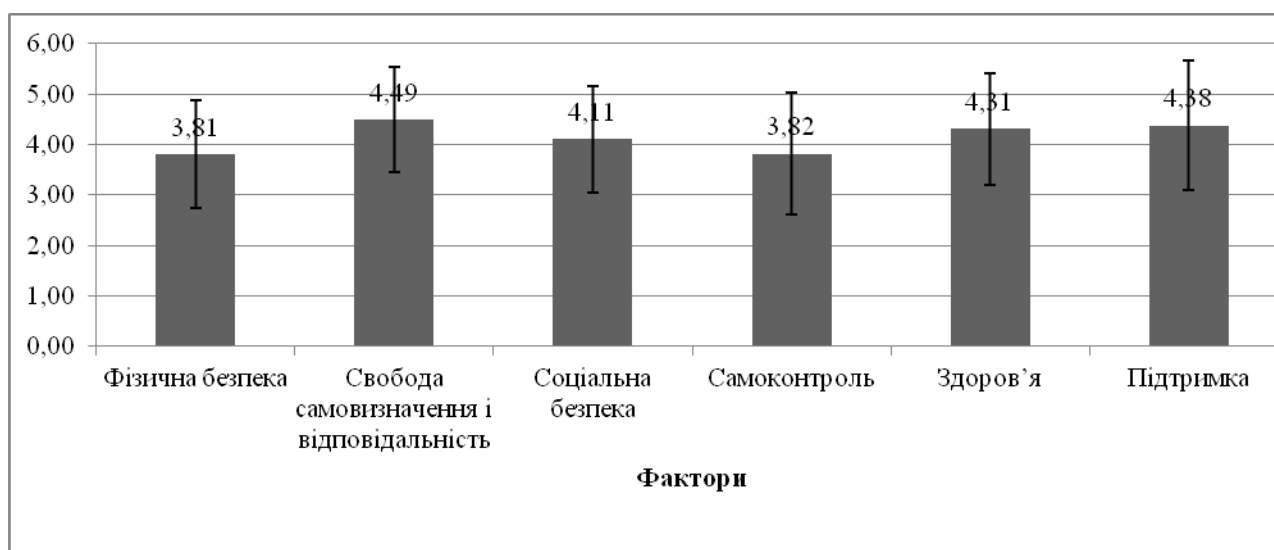

Рисунок 1 - Важливість кожного з факторів безпеки.

Показано, що важливість різних факторів безпеки відрізнялась. Так, найбільш важливою для відчуття безпеки була свобода самовизначення і відповідальність із середнім значенням $4,49 \pm 1,04$. Наступною за важливістю для відчуття безпеки була соціальна підтримка із середнім значенням $4,38 \pm 1,29$. Далі, важливим було здоров'я із середнім значенням $4,31 \pm 1,10$. Наступною слідувала соціальна безпека із середнім значенням $4,11 \pm 1,06$. Нарешті, найменш важливі та майже однакові значення було показано для важливості самоконтролю та фізичної безпеки: середні значення склали

3,82±1,21 та 3,81±1,06 відповідно. Для оцінки достовірності різниці важливості факторів застосовувався пост-хок аналіз Бонферроні. Показано, що різниця між факторами була статистично достовірною. Зокрема, встановлено, що свобода самовизначення та відповідальність достовірно важливіша за самоконтроль. Далі, важливість фізичної безпеки достовірно менша ніж свобода самовизначення та відповідальність, здоров'я та соціальна підтримка. Нарешті, здоров'я та соціальна безпека важливіші для відчуття безпеки за самоконтроль. Отже, можна стверджувати, що свобода самовизначення і відповідальність, здоров'я та підтримка є більш важливими ніж фізична безпека та самоконтроль для суб'єктивного відчуття безпеки.

Далі досліджували вплив соціально-демографічних характеристик особистості на її суб'єктивне відчуття безпеки. Так, кореляційний аналіз Спірмена не виявив залежності між віком осіб та факторами, що впливають на суб'єктивне відчуття безпеки. Отже, вік особистості не впливає на важливість факторів безпеки. Також за результатами аналізу використовуючи U-критерій Мана-Уїтні показано, що немає достовірної різниці у суб'єктивному відчутті безпеки між чоловіками та жінками. Обидві статі приблизно однаково оцінювали важливість різних факторів безпеки. Також, на суб'єктивне відчуття безпеки не впливало сімейне положення опитаних осіб оскільки однофакторний дисперсійний аналіз не виявив достовірної різниці між групами одружених, неодружених, розлучених та вдів чи вдівців у рівні значущості факторів безпеки. Отже, досліджувані с різним сімейним положенням оцінюють важливість факторів безпеки приблизно однаково. Також, не показано впливу роду занять на суб'єктивне відчуття безпеки. Досліджувані з різним родом занять приблизно однаково оцінюють важливість різних факторів безпеки.

Однак, встановлено достовірну різницю важливості факторів безпеки між групами з різним рівнем освіти. Результати однофакторного дисперсійного аналізу наведено в таблиці 1.

Показано достовірну різницю між групами для всіх факторів окрім фактора соціальної підтримки. Так, значимість підтримки не залежала від рівня освіти особистості, тоді як інші фактори безпеки відрізнялися у досліджуваних з різною освітою. Пост-хок аналіз Бонферроні показав, що важливість фізичної безпеки, соціальної безпеки, свободи самовизначення і відповідальності, самоконтролю та здоров'я для відчуття безпеки є вищою для досліджуваних з середньою спеціальною освітою у порівнянні з тими, хто має вищу освіту. Так, досліджувані з більш високим рівнем освіти наділяли ці фактори більшим значенням. Різниці між вищою та двома та більше вищими освітами не

встановлено. Так, визначили, що значимість всіх факторів безпеки окрім соціальної підтримки збільшувалась в процесі здобуття вищої освіти.

Таблиця 1. Важливість факторів безпеки для досліджуваних з різною освітою

Фактор \ Освіта	Середня спеціальна	Вища	Дві та більше вищих освіти
Фізична безпека	3,49±0,72	4,08±1,25	3,81±1,05*
Свобода самовизначення і відповідальність	4,13±0,95	4,68±1,05	5,22±0,74**
Соціальна безпека	3,65±0,82	4,41±1,07	4,80±1,25**
Самоконтроль	4,36±1,00	4,14±1,27	4,34±1,15**
Здоров'я	3,86±1,04	4,66±1,04	4,60±0,91**
Підтримка	4,09±1,39	4,54±1,15	4,96±1,36

Примітка. * - різниця між групами достовірна при $p \leq 0,05$;

** - різниця між групами достовірна при $p \leq 0,01$.

Таким чином, вивчали важливість таких факторів як фізична безпека, свобода самовизначення і відповідальність, соціальна безпека, самоконтроль, здоров'я і соціальна підтримка для суб'єктивного відчуття безпеки. Встановлено, що важливість суб'єктивних факторів безпеки була неоднаковою. Так, важливість свободи самовизначення і відповідальності, здоров'я та соціальної підтримки є більшою за значимість фізичної безпеки та самоконтролю. Стосовно факторів, що впливають на відчуття безпеки, показано, що важливість факторів безпеки не залежить від віку, статі, сімейного положення чи роду занять опитаних осіб. Однак рівень освіти впливав на всі фактори, окрім соціальної підтримки. Значимість цих факторів для суб'єктивного відчуття безпеки зростала у досліджуваних з вищою освітою.

7.3.2. Зв'язок між відчуттям безпеки та копінг-поведінкою особистості

На наступному етапі дослідження визначали взаємозв'язок між суб'єктивним відчуттям безпеки та копінг стратегіями. Для дослідження копінг стратегій використовували альтернативну факторну модель опитувальника

способів подолання, розроблену Н.В. Родіною [3]. Дана модель виділяє вісім стратегій копінгу, а саме: фокусування на позитиві, прийняття бажаного за дійсне, пошук соціальної підтримки, самозвинування, вирішення проблеми, поведінкова розрядка, відстороненість та аналіз проблеми. Використання різних копінг стратегій наведено на рисунку 2.

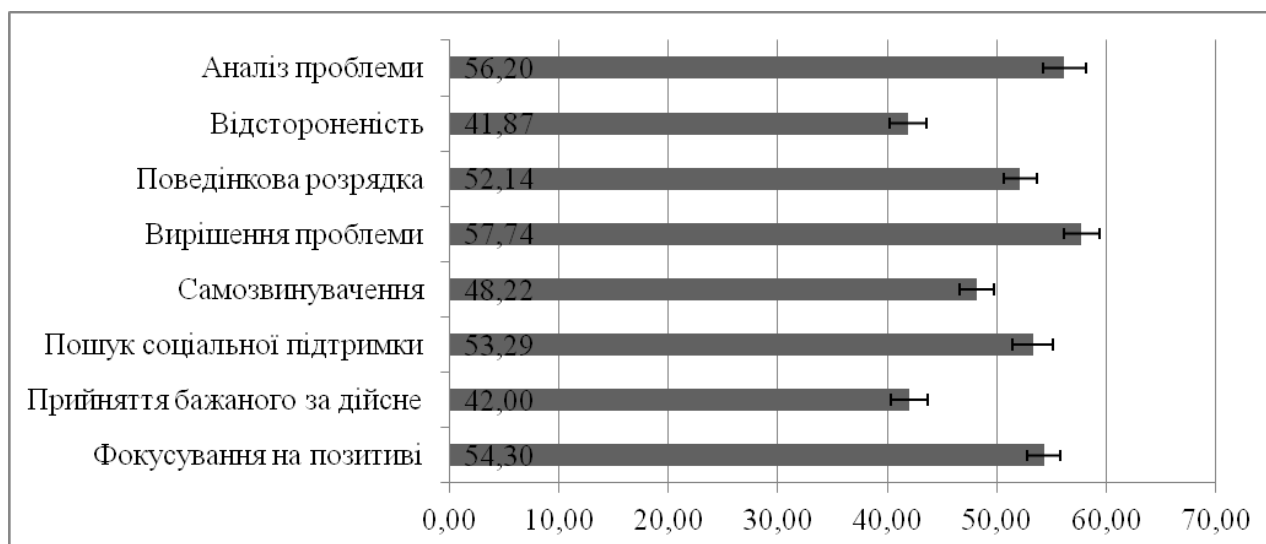

Рисунок 2 - Використання різних копінг стратегій

Так, показано, що найбільш використовуваною копінг-стратегією була стратегія вирішення проблеми. Це адаптивна стратегія, яка передбачає конкретні дії націлені на вирішення проблеми або зниження її негативних наслідків впливу на особистість. Використання цієї копінг-стратегії сягало у середньому $57,74 \pm 1,63\%$. Наступною була копінг стратегія аналіз проблеми. При використанні цієї адаптивної стратегії особистість застосовує цілеспрямований аналіз проблеми і можливих шляхів її вирішення та планування власних дій з урахуванням об'єктивної ситуації, досвіду та власних ресурсів. Рівень використання сягав у середньому на рівні $56,20 \pm 1,94\%$. Наступною була копінг-стратегія фокусування на позитиві. Така адаптивна стратегія передбачає позитивне переосмислення стресової ситуації в якості стимулу для подальшого саморозвитку. При цьому особистість виділяє позитивні аспекти та ресурси, які надає ситуація вирішення проблеми. Фокусування на позитиві використовували у середньому на рівні $54,30 \pm 1,55\%$. Далі в якості копінг-стратегії також використовували пошук соціальної підтримки. Така адаптивна копінг-стратегія передбачає залучення соціальних ресурсів для отримання інформаційної, емоційної та діючої підтримки та використання зовнішніх ресурсів. Використання цієї стратегії у середньому становило $53,29 \pm 1,85\%$.

Наступною копінг-стратегією була поведінкова розрядка, яка передбачає

поведінкову активність, націлену або на зміну ситуації, або на відреагування негативних емоцій. Така стратегія вважається неадаптивною. Її використання у середньому становило $52,14 \pm 1,51\%$. Наступною копінг-стратегією була самозвинувачення, яка передбачає визнання своєї відповідальності за виникнення і вирішення з вираженою самокритикою. Ця копінг-стратегія також вважається неадаптивною. Самозвинувачення використовували у середньому на рівні $48,22 \pm 1,58\%$. Наступною копінг-стратегією було прийняття бажаного за дійсне, яка передбачає подолання негативних емоцій пов'язаних зі стресовою ситуацією за рахунок заперечення проблеми, а також фантазування та невиправданих очікувань. Така стратегія є неадаптивною, а її використання становило $42,00 \pm 1,65\%$. Останньою за популярністю була копінг-стратегія відстороненості, яка передбачає подолання негативних емоцій за рахунок зменшення суб'єктивної значущості проблеми. Ця стратегія також вважається неадаптивною. Її використовували в середньому на рівні $41,87 \pm 1,69\%$. Таким чином, показано, що різні копінг-стратегії використовували з неоднаковою частотою. Однак важливо зауважити, що адаптивні копінг стратегії використовувались частіше, ніж неадаптивні.

На наступному етапі дослідження аналізували, чи пов'язане використання певної копінг-стратегії із суб'єктивними уявленнями про безпеку. Для цього проводили кореляційний аналіз Спірмена між шкалами опитувальника суб'єктивних уявлень про безпеку Н.А. Лизь та опитувальника способів подолання С. Фолкман і Р. Лазаруса в модифікації української дослідниці Н.В. Родіної. Результати аналізу наведено в таблиці 2.

Так, встановлено, що фізична безпека і соціальна безпека не впливали на вибір копінг поведінки. Це означає, що уявлення про фізичну і соціальну безпеку не визначали використання певних копінг-стратегій для подолання стресової ситуації. Разом з тим, показано, що інші фактори безпеки впливали на вибір копінг-стратегій. Так, встановлено, що свобода самовизначення і відповідальність пов'язана з більш частим використанням фокусування на позитиві, пошуку соціальної підтримки, самозвинуваченням, вирішенням проблеми, аналізом проблеми та поведінковою розрядкою. Так, індивіди, які цінують особистісну свободу як фактор безпеки, частіше фокусуються на позитивних аспектах проблемної ситуації та частіше звертаються до інших в пошуках допомоги. Також такі досліджувані більш схильні до аналізу проблемної ситуації та пошуку варіантів виходу з неї. Разом з тим, вони схильні звинувачувати себе у власних проблемах та використовувати поведінкову розрядку для зниження емоційної напруженості. Також встановлено, що такий

Таблиця 2. Зв'язок між уявленнями про безпеку та копінг-стратегіями

Коефіцієнт кореляції Спірмена						
Копінг-стратегії	Уявлення про безпеку					
	Фізична безпека	Свобода самовизначення і відповідальність	Соціальна безпека	Самоконтроль	Здоров'я	Підтримка
Фокусування на позитиві	0,02	0,23*	0,07	0,06	0,28*	0,22*
Прийняття бажаного за дійсне	0,00	0,01	-0,18	-0,12	-0,03	0,09
Пошук соціальної підтримки	0,01	0,23*	-0,02	0,06	0,19	0,23*
Самозвинувачення	0,09	0,34**	0,17	0,22*	0,30*	0,19
Вирішення проблеми	-0,06	0,24*	.056	0,11	0,18	0,12
Поведінкова розрядка	-0,06	0,25*	0,09	0,12	.284*	0,24*
Відстороненість	0,00	-0,08	-0,11	-0,07	-0,14	0,00
Аналіз проблеми	-0,06	0,36**	0,17	0,31*	0,21*	0,20*

Примітка. * - кореляція достовірна при $p \leq 0.05$;

** - кореляція достовірна при $p \leq 0.001$.

фактор безпеки як самоконтроль позитивно корелює із використанням копінг-стратегій самозвинувачення та аналізу проблеми. Так, особистості, для яких самоконтроль є важливим фактором відчуття безпеки більш схильні аналізувати проблемну ситуацію в пошуках її причини та варіантів вирішення. Разом з тим вони схильні звинувачувати себе у власних проблемах. Також показано, що такий фактор безпеки як здоров'я пов'язаний із використанням копінг-стратегій фокусування на позитиві, самозвинувачення, поведінкової розрядки та аналізу проблеми. Це означає, що особистості, для яких здоров'я є важливим фактором відчуття безпеки, частіше звертають увагу на позитивні аспекти проблеми. Також такі особистості схильні звинувачувати себе у своїх неприємностях та використовувати активні дії для зниження напруги. Нарешті, вони частіше використовують аналіз проблемної ситуації в якості копінг-стратегії.

Нарешті, соціальна підтримка як фактор безпеки визначає більш часте

використання таких копінг-стратегій як фокусування на позитиві, пошук соціальної підтримки, поведінкова розрядка та аналіз проблеми. Отже, особистості, які високо оцінюють підтримку оточення, частіше шукають позитивні аспекти в стресових ситуаціях, а також звертаються по допомогу до інших людей. До того ж така стратегія збільшує частоту використання поведінкових копінг-стратегій для зняття напруги та аналізу проблеми для пошуку шляхів її подолання. Отже, показано, що суб'єктивні уявлення про безпеку впливають на вибір копінг-стратегій. Так, свобода самовизначення і відповідальність підвищувала використання наступних копінг-стратегій, а саме фокусування на позитиві, пошук соціальної підтримки, самозвинувачення, вирішення проблеми, поведінкова розрядка та аналіз проблеми. Також самоконтроль був пов'язаний із використанням копінг-стратегії самозвинувачення та аналізу проблеми. Фактор безпеки здоров'я пов'язаний із використанням копінг-стратегії фокусування на позитиві, самозвинувачення, поведінкової розрядки та аналізу проблеми.

Висновки

Таким чином, в роботі описано фактори, що впливають на суб'єктивне уявлення про безпеку особистості та досліджено вплив таких уявлень на вибір копінг-поведінки. Показано, що на відчуття безпеки найбільше впливають такі фактори як свобода самовизначення і відповідальність та соціальна підтримка, а найменший вплив мають самоконтроль і фізична безпека. Також встановлено, що значення факторів безпеки не залежить від віку, статі, сімейного положення та роду занять досліджуваних осіб. Однак показано, що важливість таких факторів як фізична безпека, свобода самовизначення і відповідальність, соціальна безпека, самоконтроль та здоров'я була більшою для досліджуваних з вищою освітою у порівнянні з тими, хто мав середню спеціальну освіту. Також встановлено, що фактори безпеки впливають на вибір копінг-стратегій. Зокрема, встановлено, що більша значущість таких факторів безпеки як свобода самовизначення і відповідальність, самоконтроль, здоров'я і соціальна підтримка призводить до більшого використання певних копінг стратегій, а саме: фокусування на позитиві, соціальна підтримка, самозвинувачення, аналіз та вирішення проблеми та поведінкова розрядка.

KAPITEL 8 / CHAPTER 8**STUDENTS' CREATIVE POTENTIAL: COMMUNICATIVE DIMENSION****КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТУДЕНТІВ: КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР****DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-008****Introduction**

Highly developed countries in the late XX century entered the era of high technologies (NBIC-technologies). They determine the trends and prospects of the planetary development of mankind in the XXI century. Both global integration and Internet communication contribute to the unprecedented spread of innovative change in all spheres of human life.

In the 70s of the previous century, the American philosopher and sociologist A. Toffler predicted accelerated dynamics of the civilizational progress (onward) of mankind. He warned (notified) that in the near future a stream of innovations from universities and research centers will flood humanity¹. In addition, the author is convinced that the speed of changes will be more important than the direction of changes. Indeed, thanks to three scientific revolutions: quantum, computer and biomolecular – in the last quarter of the XX century, the social world became superdynamic.

According to experts, the XXI century will go down in history as the century of supertechnologies. Thanks to technological breakthroughs, the speed with which innovations are introduced has increased. J. Schumpeter called this process of cardinal renewal “creative destruction”, namely: a continuous cycle of destroying old and inefficient products and services and replacing them with new, more efficient ones². At the same time, the socio-cultural landscape is rapidly changing: social values and norms. All kinds of activity are reformed and renewed, new professions appear and old ones disappear, which causes disorientation of public and private life of people.

In that regard, the issues of self-organization of society and human adaptation to rapidly changing socio-technological and cultural-intellectual conditions are relevant. Responding to the challenges, humanity in general and everyone in particular seek to master changes, manage them, and humanize the effects of changes. Only by developing critical thinking a person will be able to participate in the “creative destruction” without sinking into the flow of changes, but to determine their priorities.

¹ Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. С. 263.

² Фридмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. Львів: Б.В., 2002. С. 29.

The most important resource of high-tech society is creative people³, who are critically thinking, socially responsible and culturally tolerant. Creative people, above all, defend the freedom of choice and self-realization, respect the choice and individual self-expression of others. And tolerance ensures open communication, which helps to reach an understanding and agreement according to current problems and their solutions.

That is why highly developed countries are transforming the education system, which would prepare capable people to master changes, people who are self-sufficient and creative. The creative potential of students, their attitudinal guidance is formed by the education system. What knowledge and skills should a modern person possess in order not only to adapt to socio-technological changes, but also to anticipate possible consequences and prevent threats?

The successful functioning of a high-tech society, therefore, requires, above all, a philosophical understanding of personal development, human abilities, talents and competencies, which the present and future of mankind depend on.

8.1. High-technological society: the request for creative human

The accelerated development of science and technologies in the 21st century will inevitably affect the well-being of nations and their standard of living. Nations that rely on NBIC technology will prosper economically and be able to compete in the global marketplace. However, high technologies are not neutral. They can both improve people's quality of life and be dangerous, moreover, on a global scale. According to J. Naisbitt, humanity must "learn to live humanely in the age of high technology"⁴ for the sake of self-preservation and dignified life.

Undoubtedly, the real leaders of civilizational progress in the XXI century will be those nations that will strategically invest in science and technologies. In the modern world, according to V. Melnyk, technology has become a determining factor not only in the latest forms of social organization of society, but also a factor in the crystallization and choice of social development goals. New technologies open up previously inaccessible opportunities for social progress. However, the scientist emphasizes that technological innovations should not become an end in themselves, but contribute to the creation of appropriate conditions for the spiritual improvement

³ Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. М. : Изд. дом "Классика-XXI", 2007. С. 19.

⁴ Нейсбит Дж. Высокая технология, глубокая гуманность : Технологии и наши поиски смысла. М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. С. 41.

of person and the institutionalization of humanity of effective social forms of its organization to achieve human goals⁵.

The fast pace of technological changes characterize modern society as innovative. There is no doubt that we live in the world that is changing as fast as ever, and that humanity is facing unprecedented challenges. They are especially true of people's competencies, their ability to constantly update their knowledge to adapt to changes. According to K. Robinson, only creative people can earn a living. He is convinced that the more complex the world becomes, the more creative one must be to overcome its challenges⁶.

There have always been creative people, but their percentage within society has been meager. The fact is that technology has remained the same for centuries. Generations of people changed, and technologies were the same. If there were innovations, the general was not ready to accept them, as well as the people who offered them. Therefore, technical inventions or scientific discoveries, works of art or pedagogical techniques were known to a narrow circle of like-minded people. Creative people have been persecuted for their innovative ideas by a conformist society. There are more than enough examples in the history of the development of ideas. Confirmation of the above are the philosophical ideas of moral virtues proposed by the ancient Greek philosopher Socrates, and the method of acquiring them – dialectics.

A radical change began in the middle of the twentieth century with the development and manufacture of the first electronic digital computer. The speed of dissemination of computer technology over the last 70 years is impressive, as well as the growth of its information capacity. Planetary communication network, the Internet, was subsequently developed. The use of Internet network and computer information technology has not only changed people's activities, but also their organizational forms. Modern technology, argues A. Toffler, causes accelerated change in all spheres of human life. Technology itself serves as a breeding ground for the innovation process. "Technological innovation consists of three stages, which constitute a self-healing cycle. Firstly, there is a creative idea that can be implemented. Secondly, its practical application. Thirdly, its spread in society"⁷. According to the author, technological systems will perform routine tasks, and people will solve intellectual and creative ones. Therefore, technology is the determining

⁵ Мельник В. Науково-технічна раціональність в соціокультурному контексті // Вісник Львівського ун-ту. Серія: філософські науки, 2004. Вип. 6. С. 44.

⁶ Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. С. 19.

⁷ Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО "Издательство АСТ", 2003. С. 40.

factor in the development of civilization, due to which the demand for a **creative person** arose.

A high-tech society, predicted by A. Toffler, will not need millions of illiterate people who agree to work on endlessly repetitive work, will not need people who humbly carry out orders. It will need creative people, those who are able to think critically, who can orient themselves in new conditions, who quickly identify new connections in a rapidly changing reality⁸. In fact, A. Toffler predicted the competence of a creative person, their creative potential.

The competence of a creative person forms the educational process. Firstly, it develops *the ability to learn*, the ability to operate with knowledge, replenish their knowledge and update them. Secondly, the ability to communicate, to establish and maintain useful contacts between people. Thirdly – *the ability to choose*. The transition to the information society will increase the choice and complexity of tasks, so education must solve the problems of excessive choice: to teach people to make the right choice among the possible alternatives⁹.

It should be noted that it is necessary constantly to update knowledge not only in the professional sphere, but also in the socio-humanitarian sphere. The fact is that science not only makes discoveries, but also implements a technological function, opening up hitherto unknown opportunities for innovation. “Today, says M. Kaku, we are close to the epoch-making change from passive observers of Nature, we **can become its active choreographers**”¹⁰. It means that the introduction of technological innovations must take into account the possible consequences for a person and the environment of their existence. Therefore, humanity must develop ethical and environmental control mechanisms. Such mechanisms present socio-cultural practices (traditions, rules, norms) developed by mankind on the basis of socio-humanitarian knowledge.

In the context of the humanization of technological innovations, J. Naisbitt suggested appropriate considerations. Mankind must “recognize that art, literature, drama, religion, science, and time are equal partners in the development of technology... These spheres of human existence express what means to be human and help to apply technology so that it can make fruitful use of its achievements”¹¹. That is why the creative potential of a person should base on quality humanities education. Business, culture and the state are interested in such education.

⁸ Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. С. 436-437.

⁹ Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. С. 450-452.

¹⁰ Кайку М. Візії : як наука змінить ХХІ сторіччя. Львів : Літопис, 2004. С. 19.

¹¹ Нейсбит Дж. Высокая технология, глубокая гуманность : Технологии и наши поиски смысла. М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. С. 41.

Confirmation is the practice of successful companies to hire graduates of humanities schools, rather than students who have received specialized education.

In fact, in today's super-dynamic world, organizations in all over the globe need educated people who can think creatively, communicate and work in a team; be flexible and able to adapt quickly. Instead, says K. Robinson, business structures complain about education that forms people who can't analyze information, can't generate ideas and put them into practice, and do not know how to communicate and collaborate effectively with other people. Educators complain that the culture of standardization and testing suppresses the creativity of both teachers and students. This led K. Robinson to argue that "the great drama of the modern education system is that it, instead of cultivating creativity, destroys it"¹².

It is clear that global technological and economic dynamics are promoting most countries to reform education and rise standards. But the question arises: what are these standards? Do they meet the requirements of a high-tech society? According to M. Nussbaum, in most countries, education reforms are aimed at obtaining economic benefits¹³, rather than the development of creative personality. As for higher education, says M. Kwiek, governments around the world are introducing lifelong learning for everybody, which is constantly focused on the market and its demands¹⁴.

It is well known that educational standards are based on a certain hierarchy of disciplines and their status in the educational process: compulsory or optional. K. Robinson, within the framework of the project for the Council of Europe, analyzed the educational systems of 22 countries and found the following pattern: "At the top of the hierarchy – mathematics, languages and natural sciences. Then there are the humanities – history, geography, social sciences, physical culture, and at the bottom – art... This hierarchy is not accidental: it is based on ideas about market supply and demand, as well as intelligence and academic ability"¹⁵.

A lot of public education reforms have relied on this model. They strengthened the hierarchy of disciplines, imposed a culture of standardized testing, and restricted the freedom of educators to decide how and what to teach. Therefore, reforms, says K. Robinson, suppress exactly the skills and qualities that are needed to overcome modern challenges: creativity, understanding of the cultural context, the ability to communicate, collaborate and solve problems.

¹² Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. С. 19.

¹³ Нуссбаум М. Не ради прибыли : зачем демократии нужны гуманитарные науки. М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. С. 17.

¹⁴ Квек М. Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад // К кн. : Ідея Університету: Антологія. Львів : Літопис, 2002. С. 278.

¹⁵ Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. С. 28.

By the way, Ukraine is no exception. Our educational systems are built on the same hierarchy of disciplines. External independent evaluation (EIE) provides strong support for such hierarchy. A graduate of high school and a future university entrant has a choice without choice: two compulsory subjects – the Ukrainian language and mathematics, and the third subject – a choice in which a foreign language competes with the history of Ukraine, geography or biology. Moreover, passing the external examination is mandatory, since the obtained points are given in the certificate of secondary education.

The preparation of school graduates for the EIE in the last decade has turned into a long marathon of tutoring in four subjects, rather than training and diverse skills development. Tutoring has become the norm of the school life. It does not promote the development of imagination and critical abilities of pupils, as well as conditions of their creativity. Tutoring, as a practice of co-financing the payment of teachers, has a detrimental effect on them. According to M. Nussbaum, this practice teaches teachers that during the school day, they conduct classes in vain. In addition, teachers very rarely use innovations in lessons¹⁶.

Today, according to M. Nussbaum, radical changes take place in many educational systems of democratic societies. They concern the reduction of the study of the humanities and various arts. If this trend does not change, soon all countries of the world will produce generations of useful machines, not full-fledged citizens¹⁷ who are able to go beyond the ordinary, look at the world from a different perspective and offer new ideas and create the future. The humanities develop critical thinking, creative imagination and bold fantasies that create an atmosphere of creative innovation. Instead, neglect of the humanities leads to the narrowing of the world view, horizons of vision for future events and loss of flexibility of thinking. The flexibility of thinking is the advantage of a creative person, as it allows you to adapt your knowledge and skills to new situations. The variability of situations and contexts to which a person adapts, serve the development of its competence: understanding the importance of their own resources (skills, knowledge, beliefs) to achieve new goals. Flexibility of thinking in combination with the worldview, which performs the function of predicting the future with the use of scientific models, historical analogies, social scenarios, role-playing games, etc., allows to predict many options for future development and implement them into reality.

¹⁶ Нуссбаум М. Не ради прибыли : зачем демократии нужны гуманитарные науки. М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. С. 179.

¹⁷ Нуссбаум М. Не ради прибыли : зачем демократии нужны гуманитарные науки. М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. С. 16.

8.2. Creative potential: its essence in the horizon of the future

What does it mean to be creative? Can a person be creative in all spheres of life? In socio-cultural studies of human creativity, according to K. Robinson, there are misconceptions. In particular, creativity is identified with creativeness, linking it to specific areas of knowledge – art, advertising, design or marketing¹⁸. This approach is based on the romantic myth of “creative genius”, its uniqueness, and especially originality. In this approach, creativeness or creativity is inherent in the elected, who are a minority in society or community. There are people of certain professions: musicians, singers, actors, artists, writers, poets, fashion designers and others. Undoubtedly, they create cultural and symbolic spirit of society. However, the author continues, creativity is not limited to creativeness. However, because of such interpretation of creativity a lot of people doubt that they have any creative abilities.

To our mind, it is no less wrong to believe that most people, who have acquired technical, technological, economic, legal professions, etc, are uncreative. In this approach, creativity is limited to technical inventions, the development of new products or new forms related to economics and management. Thus, creativity appears as a rational and pragmatic ability of a person and their society to ensure the progress of civilization, producing and implementing innovations.

“Creativity” or “creativeness”, say K. Negus and M. Pickering, is the most commonly used term, with many meanings and associations. Creativeness was often considered either something sublime and unusual, or, conversely, ordinary and familiar¹⁹. The authors convincingly prove that this dichotomy is also wrong.

We should agree with the opinion of R. Florida that the recognition of creativity as a unique feature has a detrimental effect on ordinary people, in particular on their self-esteem²⁰, and hence on the attitude to themselves, their abilities and talents. Creativity (creativeness) – the universal ability of homosapiens to formulate original ideas that have human dimensional value, and therefore can be developed in each person. “The culture of creativeness, K. Robinson is convinced, should embrace everybody, not a selected few”²¹.

First of all, we note that the concept of “creativity” is of a foreign origin and has two meanings: “creativity” and “creativeness”. In the Ukrainian philosophical,

¹⁸ Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. С. 23.

¹⁹ Негус К., Пикеринг М. Креативность. Коммуникация и культурные ценности. Х. : Изд-во “Гуманитарный центр”, 2011. С. 18.

²⁰ Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. М. : Изд. дом “Классика-XXI”, 2007. С. 45.

²¹ Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. С. 22.

cultural and educational discourse, these concepts have acquired a categorical status and were included into dictionaries at the beginning of the XXI century.

However, in American and Western European philosophical and sociological thought since the 1970s, in the context of the prospects for the formation of a post-industrial society, the phenomenon of homo-creativus is studied, which is future-oriented and creates it. In particular, A. Toffler, analyzing the structure of the Earth's population in time, identifies three types of people: people of the past, present and future. People of the future in percentage make up only 2-3 percent of the world's population. They live in the main centers of technological and cultural changes – in the future, which they create themselves. There are the people of the future super-industrial society, which is characterized by an accelerated pace of life²².

The rate of changes faced by societies directly depends on the introduction of high technology in all spheres of society. At the same time, they envisage an increase in the number of people with high-quality education. The key priority of education and vocational training, says K. Robinson, is “to cultivate our unique abilities: imagination, creativity and innovation”²³.

These abilities characterize the importance of human creative potential and its focus on the future. Creative people have the ability to expand the horizons of modernity, anticipate many options for future development and implement them. Predicting the future, a person develops imagination, analyzes and evaluates future opportunities in the time horizon. “Accelerating the pace of life, says A. Toffler, forces us to increase the horizon of modernity, otherwise we risk being caught unawares by unforeseen circumstances. The faster the environment changes, the more interest should be shown in the future”²⁴.

The image of the future, its social and personal significance for a person, motivates to creativity, socio-cultural development and professional self-improvement. In particular, technological innovations accelerate the change of some professions to others. Such trends require new knowledge and mastery of new professions. By the way, professional mobility has already become the norm.

The high rate of the update of professions is symbolized by a phenomenon that managers call “project” or “operational” management²⁵. This phenomenon presents new forms of activity organization, namely the creation of project or operational groups (ad hoc structures) of creative professionals to solve current problems, the development of startups. As A. Toffler points out, there is nothing new in the idea of

²² Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. С. 50-51.

²³ Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. С. 54.

²⁴ Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. С. 457.

²⁵ Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. С. 152.

creating ad hoc structures to solve a new problem and then “dismantling” it after completing the task. The novelty lies in the frequency with which organizations are forced to create such temporary structures. The fact is that large organizations are updated and function successfully thanks to operational organizational structures²⁶. This is nothing more than a process of “creative destruction” in the face of new problems and the need for non-standard solutions. Therefore, participation in such operational groups serves to develop the creative potential of its participants in the horizon of the future.

It is clear that the creative potential of a person is fueled not only by modern technology, but by the constant acquisition of new theoretical knowledge. Vocational training develops the instrumental mind, its analytical abilities, the ability to find cause-and-effect, generalize and calculate possible outcomes. The instrumental mind sets new goals in the form of ideas, encouraging their meaningful development.

However, as M. Fullan rightly points out, “it is not enough to be aware of new ideas, you need to know where you can use new ideas, and be able to deal with them, not just admire them”²⁷. It is a matter of priority choice of ideas for practical implementation. The rationality of creative potential must be consistent with the human dimension of the predicted results, anticipating possible risks. The consequences of actions must not be destructive. In other words, creative potential must contain moral competencies. After all, only a morally oriented mind protects a person from professional arbitrariness, forcing him to take responsibility.

H. Jonas was the one who substantiates the need for moral responsibility in the context of the introduction of high technology, who had given a person unprecedented power both in terms of changes in the environment and a person himself. “In the experience of previous generations, to which all the former wisdom of proper behavior corresponded, we will not find anything like what a person is able to do today and what he is still able to do”²⁸.

Undoubtedly, the technological power of a person has become excessive. Therefore, as D. Bohler rightly emphasizes, “according to this power, there must be greater human responsibility, which should be extended to permanent responsibility for the organic world, for the future of mankind and for human dignity”²⁹.

Indeed, technology is used for progress, for the permanent improvement of the

²⁶ Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. С. 155-156.

²⁷ Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ. Львів : Літопис, 2000. С. 41.

²⁸ Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. К. : Лібра, 2001. С. 7.

²⁹ Бюлер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. К. : Стилос, 2014. С. 31.

already achieved and desired future. Creative projectivity of the future is not only the creation of ideas, but also their evaluation and selection. The evaluation determines the novelty of the idea, model or project, as well as their realism and possibility of implementation. The function of evaluation is performed by critical thinking, the importance of which grows in the conditions of unstoppable technological innovations, global dangers and challenges. In a situation of threats, the American scientist J. Pelican emphasizes, “the most valuable of all natural resources, especially when all natural resources are under threat, is the critical mind; and the most important of all products of national production, especially when any production is in question, is a trained mind. It is, after all, a resource on which the development and preservation of other resources depends”³⁰.

High-tech activity and its results not only satisfy the interests of present generations, but will also affect future generations. That is why creative thinking must be critically optimistic and socially responsible. According to E. Fermeers, critical thinking must fulfill another important mission: to put an end to the “doctrine of the devil” with its slogan: “What can be done, must be done!”³¹. Critical thinking requires a balanced attitude to scientific and technological progress, innovation and innovativeness. Its self-correcting function is to show that scientific and technological optimism is a bad guide to the future.

Everybody, like humanity as a whole, has a responsibility not only for the present but for the future. The future is a territory, a space for creativity. A creative person formulates ideas from the perspective on the future, and therefore must calculate the risks of implementing innovative ideas and technologies, anticipate possible dangers.

Modern society created by NBIC technologies is a society of risks. In a society of risks, a person takes a new place in relation to their own future. It must be realized and calculated today. Creativity requires confidence and risk. However, the risk should be responsible. Its humanistic orientation is determined by the humanities and art. That is why, M. Nussbaum emphasizes, intellectuals must defend the humanities and arts, otherwise they will disappear because they do not bring money. “However, they do something more valuable: they create a world in which they want to live”³²; a world of creative people who create a humane future.

³⁰ Пелікан Я. Ідея університету : переосмислення. К. : Дух і літера, 2008. 255-256.

³¹ Фермеєрс Е. Очі панди. Філософське есе про довкілля. Львів: Стрім, 2000. С. 17.

³² Нуссбаум М. Не ради прибутку : зачём демократии нужны гуманитарные науки. М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. С. 183.

8.3. Virtual communication environment of the development creative potential

At the beginning of the XXI century humanity has entered an era of high technology, which is also an era of creativity. The core of creativity, according to a study by R. Florida, becomes a research university³³, since the science has a powerful inventive and creative potential. Indeed, universities are centers of advanced research: from software to biotechnology; from philosophical and ideological to cultural and innovative tendencies; from socio-economic to global political transformations. Scientific schools, operating within the university, their paradigmatic traditions in search of truth and openness of research results attract talented scientists, graduate students and students. After all, creativity does not arise by itself, it should be cultivated. In fact, scientific university communities are creative teams that develop the creative potential of students.

It should be noted that creative potential is formed and multiplied in the process of transferring experience. In particular, direct communication with professors has a strong influence on the way of thinking and the way of acting, on the formation of critical and creative thinking of students. After all, creativity is, first of all, the exchange of ideas, the use of the method of brainstorming to generate ideas, clarifying the connections between ideas, assumptions about their application and implementation.

Communication and its socio-cultural context play an important role both in the formation of new ideas and in their implementation. Its radical transformation began in the late 90s of the twentieth century with the introduction of information and computer and Internet technologies in all spheres of society. “The use of the Internet as a communication system and organizational form in the last years of the second millennium is spreading like an explosion”³⁴, – says M. Castells. But it is significant, the author continues, that all activities: economic, social, political and cultural, all over the planet are structured around the Internet and other computer networks. Educational activities based on the priority of communication are no exception.

With the advent of the Internet and shared networks Google, Twitter, Facebook and local social networks, the creative potential of students has received a powerful communication platform – a virtual planetary network. From now on, educational

³³ Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. М. : Изд. дом “Классика-XXI”, 2007. С. 310.

³⁴ Кастельс М. Интернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. К. : Вид-во “Ваклер”, 2007. С. 2-3.

activities are implemented in a completely new communication model of Internet technologies.

It should be noted that in Ukraine over the past ten years, the introduction of new models of communication in education has been too slow. The processes of computerization and internetization of education in Ukraine lag behind primarily technically and technologically due to the lack of high-speed Internet, modern personal computers and licensed software.

In spite of the existing problems, remote Internet network system the Moodle operates in the university education space of Ukraine. Firstly, this system provides students with free access to educational and scientific content. Free virtual communication promotes the exchange of knowledge, experience, creative achievements. Secondly, it provides interactivity of communication in real or chosen by the student time. The ability to build dialogue develops critical thinking, which plays an important role in innovative exchanges, cultural borrowing, etc. Thirdly, the Moodle system provides opportunities for individualization of learning, which develops the flexibility of thinking necessary for the realization of creative potential.

It is clear that the presence of the Moodle system and Internet access does not guarantee the effectiveness of their use. The potential of the Internet, emphasizes M. Castells, can be used only by those who have digital competencies³⁵. Therefore, digitalization in education is a priority task of its reform in Ukraine. The creation of digital content in open access involves primarily the formation of digital, cognitive and language competencies of both teachers and students.

It is important to note, writes J. Baudrillard, that today there is an undisguised attraction to the virtual and related technologies³⁶. From the beginning of the XXI century a significant percentage of students and teachers communicate in virtual Internet networks and use virtual content in the educational process. Through networks, students realize the need to establish contacts with each other and exchange knowledge, information and ideas. At the same time, virtual communities offer completely new ways to spread ideas and collaborate on their development. As R. Florida notes, “We are humans, not Gods, so we cannot create from nothing. For us, creativity is an act of synthesis, and to synthesize and create, we need stimuli – fragments of the old, which we combine into new unusual combinations; existing models that can be reconstructed and tested”³⁷.

³⁵ Кастельс М. Интернет-галактика. Миркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. К. : Вид-во “Ваклер”, 2007. С. 248.

³⁶ Бодриар Ж. Пароли. От фрагмента к фрагменту. Екатеринбург: У-Фактория, 2006. С. 31.

³⁷ Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. М. : Изд. дом “Классика-XXI”, 2007. С. 207.

Similar views according to the creative possibilities and significance of communication were expressed by K. Robinson. Is it necessary to invent something that no one has come up with yet? Common sense tells there is no need to. Creative guesswork comes when we make unusual connections between ideas that were never connected before. All available ideas hide creative possibilities. In general, creative development is closely linked to the improvement of technical skills and the tools and materials that are used. Here, as everywhere, there is a question of balance and synergy. It is necessary to own equipment, but it is not enough for creativity. To be creative means to make assumptions, to explore new horizons and to engage the imagination³⁸.

Therefore, most of the innovative ideas are related to everyday life, to solving practical life problems. In particular, over the last decade, the mobile phone has become the main platform for digital communication and IT innovation. We are talking about the development of software applications that provide a comfortable life: fare in urban electric vehicles, navigation applications for electric vehicles, payment of utility bills and more.

As we can see, there is a synergy between creativity and NBIC technologies. High technology opens up new opportunities for creativity, and the creative use of technology leads to technological innovation. Today, information and computer and Internet technologies provide students and teachers with unprecedented tools not only for personal creativity, but also for educational institutions. Mastering new communication models, computer and Internet networking technologies is an urgent task for university educational communities.

Conclusions

Modern developed societies – high-tech and innovative. NBIC-technologies are the determining factor of civilizational development, due to which the request for a creative person has arisen. Creative potential of a person provides support for the culture of innovation. The ability to innovate and adapt to change is not a luxury but a necessity. The education should promote creativity and innovation, make creativity a constant and unchanging part of everyday life. Humanities education develops the skills that are key to a person's creative potential: a balanced and responsible attitude to technological innovation and innovativeness. The rationality of creative potential must be consistent with the human dimension of the predicted results, anticipating possible risks. The consequences of action must not be destructive. Therefore, creative potential must contain moral competencies. After all, only a morally oriented

³⁸ Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. С. 140.

mind protects a person from professional arbitrariness, forcing him to take responsibility.

Summary

The accelerated development of high-tech societies, their innovative competitiveness in the global market has been considered. It has been proved that high technology is the determining factor in the development of civilization, due to which the request for a creative person has arisen.

Misconceptions in the interpretation of creativity are revealed. Creativity is usually identified with creativeness, which is inherent in the chosen minority. People of artistic professions are considered creative, while most people of technical and economic professions are considered uncreative. In fact, creativity is the universal ability of homosapiens to formulate new ideas that have human-dimensional value and, therefore, can be developed in every person.

It is argued that a person's creative potential should be shaped by education, developing critical thinking, the ability to produce original ideas, the ability to communicate and quickly adapt to changes. Educational standards, their focus on market needs and underestimation of humanitarian knowledge have been considered.

Neglect of the humanities leads to the narrowing of the world view, horizons of vision for future events and loss of flexibility of thinking. The flexibility of thinking is the advantage of a creative person, as it allows you to adapt your knowledge and skills to new situations.

A need to reform education, which would create an atmosphere of cultural and technological innovations, has been stated. Education should provide creative competencies that would allow a person to manage changes, introduce technological innovations, set priorities for personal self-fulfillment and responsibility for the future.

KAPITEL 9 / CHAPTER 9**TRADITION AS A SUBJECT OF SOCIO-PHILOSOPHICAL RESEARCH****ТРАДИЦІЯ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ****DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-012****Вступ**

Орієнтація на традицію існувала на всіх етапах соціальної та культурної еволюції. Одні форми суспільного життя приходили на заміну іншим. Кожен раз під час соціальних трансформацій відбувалися поляризація суспільного настрою, протистояння різних соціальних груп. Одні, прихильники «заповідей батьків», вбачали в нововведеннях те, що загрожувало стабільності та стійкості суспільства, самотності звичного, розміреного життя. Тому руйнування традиції усвідомлювалось як соціальна та духовна катастрофа, втрата особливого духовного центру існування в цьому світі. Інші визначали суспільні зміни як звільнення від закостеніння та застою, що породжують в людини «рабську свідомість». Соціальні трансформації сприймалися як щось нове, прогресивне, те, що виходить за межі буденності, яка руйнує творчу думку та революційну активність людини. Хтось вбачав в традиції самодостатню духовну основу свого буття, інший – не задовольнявся дійсністю, накресленою традицією. В конфлікті з традицією зароджувалась філософська думка як критика суцього з позиції належного, як хвала вільному духу людини. Суперечливе відношення до традиції пронизує всю культурну історію людства. Поліфонічність її смислів, різні функціональні можливості в залежності від конкретних історичних обставин тільки підтверджують той факт, що традиція – один із серйозних та дискусійних предметів дослідження як в зарубіжній, так і у вітчизняній науці. Багатомірність та різноякісність традиції як об'єкта дослідження, розмаїття концептуальних образів в науках, які її вивчають (етнографії, культурології, соціології, педагогії, психології, етиці, релігієзнавстві, лінгвістиці тощо), пояснюється тим, що осмислення традиції не співвідноситься з універсальним, онтологічно сутнісним її розглядом, який є можливим лише на основі філософської методології, що робить це поняття предметом філософського дослідження. Таким чином, ми спробуємо систематизувати та піддати критичному аналізу наявні методологічні підходи до визначення традиції, а також розглянути традицію крізь призму діалектичної єдності з новаторством.

9.1. Класичні підходи до визначення традиції

Що ж таке традиція – повага до всього старого та звичного, наслідування, або ж це до цих пір не досліджена передача неусвідомленої творчої енергії, що набувала особливої форми і змісту в різні періоди людського існування?

Філософське дослідження традиції, на нашу думку, потрібно розпочати з аналізу її розуміння в конфуціанстві, адже його ще називають першою формою традиціоналізму. Конфуціанство покладено в основу строгої системи соціального порядку та моралі, що вимагала глибокої поваги до традиції та культурної спадкоємності. «Лі», поняття, що перекладається як ритуал, церемонія, етикет, моральна поведінка, коректність, втілює для Конфуція та його наступників правильний порядок всіх людських взаємовідносин. На думку китайського філософа, ритуали приводять в стан гармонії небо та землю, змушують світити сонце та місяць, впорядковують пори року, управляють зірками. Вони регулюють пристрасті та фобії людей, визначають, що їм приносить насолоду, а що – ненависне. З точки зору Конфуція, моральні принципи та правильне виконання Лі закладені в стародавній класиці, що містить загальнолюдську мудрість, рекомендації по правильній поведінці, ілюстрації моральних причин успіхів та невдач людських починань. Виконувати Лі – означає слідувати перевіреним часом канонам соціального порядку та моралі. Проповідуючи традицію як основу і концепцію моральної поведінки, Конфуцій заперечує, що він сам вніс щось нове. На його думку, мудрий не той, хто постійно прагне до новизни, а той, хто цінує та оберігає традиції старовини, притримується їх нормативних меж. Він апелював до ідеї визначальної традиції. Тому, з точки зору конфуціанської культури, чинити правильно означає не допускати розриву між минулим та теперішнім. Дотримуватись Лі означає жити в злагоді з принципами, які утворюють китайську історію як культурний закон та світогляд. Традиціоналізм китайської культури – це спосіб ствердження консенсусу відносно моральних та соціальних цінностей за допомогою обґрунтування їх авторитету в минулому та презентації їх ефективності в теперішньому на матеріалі історії. Завдяки такому відношенню до традицій, конфуціанству вдалося створити довговічний нормативний синтез, що регламентував духовне життя та соціальну поведінку людей, включав в себе релігійні, моральні, правові, ідеологічні та політичні приписи.

Перша школа європейського (спочатку католицького) традиціоналізму виникла в кінці XVIII – першій половині XIX століття у Франції,

представниками якої були Л. де Бональд, Ж. де Местр, Л. Ботен, А. де Ламенне, Р. де Шатобріян, пізніше – Ф. де Оліве, Д. Кортес та інші. Оцінюючи традиціоналізм того часу, дослідники приходять до висновку, що він був не тільки ідеологічною та політичною реакцією на розповсюдження лібералізму, але й самостійним цілісним ідеологічним утворенням: базувався на власній концепції суспільства і людини, мав власне трактування держави, влади, політики, релігії та моралі.

В ХХ столітті ідеї традиціоналізму були розвинені та поглиблені в працях Р. Генона, А. Кумарасвами, Ф. Шуона, Ю. Еволи, М. Еліаде. Якщо традиціоналісти ХІХ століття пов'язували поняття традиції з догматикою римсько-католицької церкви, то нова хвиля традиціоналізму відрізняється ідейним багатством, оскільки в своїх філософських положеннях використовує езотеричні вчення Сходу, перш за все ісламу та індуїзму. Відповідно тут розвивається езотеричний підхід до розуміння сутності традиції. Центральною фігурою західної філософії традиціоналізму ХХ століття був Р. Генон. Саме він визначив фундаментальні, основоположні критерії того, що можна назвати «інтегральним традиціоналізмом», тобто позицією тотального та безкомпромісного звернення до духовної Традиції як єдиної та абсолютної берегині Істини. [2, 115.] Р. Генон розумів традицію як метафізичну доктрину (сукупність універсальних та трансцендентних, надлюдських принципів буття), що виводиться шляхом інтелектуальної інтуїції. Вона первинна по відношенню до будь-якого релятивного, емпіричного (історичного) буття. Традиція, на його думку, - це глибинна буттєва причина всіх соціально-історичних явищ, тобто те, що визначає конкретно-історичний спосіб людського буття. Тому відчуження від традиції є однією з причин кризи сучасного світу – це розрив духовного контакту з центром речей та людей, з джерелом істинного життя, з духом. Виступаючи за досягнення істинної сутності традиції, Р. Генон попереджав про те, що невірно ототожнювати її з зовнішнім політико-релігійним консерватизмом. Він підкреслює: «Всі викривлення поняття традиції зводять її до рівня людського, але насправді традиційним є лише те, в чому присутній елемент надлюдського. Саме в цьому й полягає найважливіший пункт, що входить у визначення традиції». [2, 57.] Для традиціоналізму саме цей пункт дозволяє встановити та обґрунтувати межі поняття традиції. Дійсно, якщо виходити тільки з етимології самого терміну «традиція», то, як підкреслює Генон, можна зрозуміти, що це слово, яке позначає лише передачу чогось комусь, можна віднести до будь-якого процесу передачі, надати йому будь-якого профанного змісту. Відтак розуміння поняття «традиція» як процесу

передачі знань, навичок, форм соціального буття, не вкорінених в трансцендентному, з точки зору традиціоналістів, залишається неправомірним. Сучасний ісламський традиціоналіст С.-Х. Наср з цього приводу писав наступне: «До Нового часу в різних мовах не було поняття, яке можна було б назвати синонімом традиції, тому що досучасна (архаїчна) людина була глибоко вкорінена в тому світі, який вона сама створила - і тому не було необхідності давати традиції визначення. Люди не мали уявлення про відокремлення та формулювання самостійного вчення про традицію, яке існує в сучасному світі. Вони знали про мудрість, про сокровенне, вони також знали про періоди занепаду їх цивілізації та культури, але вони не мали уявлення про той повністю секуляризований та антитрадиційний світ, сама секуляризація якого зробила необхідністю дати визначення традиції». [8, 45] Таким чином, в традиціоналізмі традиція – це не те, що розуміють під фольклором, і не успадковані від минулого організаційні структури. Це траєкторія повернення до онтологічного джерела цих структур, що має метафізичне підґрунтя. Традиція – це набагато більше, ніж просто соціальна та культурна даність: це особлива онтологічна реалія, яка наділяє повнотою буття людське існування. В міру модернізації, у житті суспільства зростають негативні тенденції. Пропорційно росту матеріального добробуту та комфорту знижується духовний потенціал суспільства, свідомість людей технізується та атомізується. Історичний процес, який мислиться як сходження від сакрального джерела, поступова профанація та десакралізація соціальності, в контексті традиціоналізму постає як рух від повноти до деградації, як рух до втрати автентичності. Оцінка традиціоналізму як філософського напрямку розгортається між двома полюсами: з одного боку, традиціоналісти ближче ніж будь-хто підходять до розуміння присутності метафізичного плану в основі соціальної організації. З іншого боку, традиціоналістський дискурс знаходиться за межами сучасного наукового стилю мислення. Тому концептуальні положення традиціоналізму складно використати в спробах об'єктивно-наукової інтерпретації феномену традиції. Однак, таке використання можна вважати правомірним і навіть необхідним, оскільки саме традиціоналізм звертає нашу увагу на зв'язок традиції з метафізикою соціального буття. Розуміння традиції як знання визначає специфіку традиціоналізму, орієнтує на пошук сакральних основ соціального буття та передбачає методологію вивчення традиції через деконструкцію соціальних форм модерну та герменевтико-феноменологічну реконструкцію значень символічних структур традиційних міфоритуальних контекстів.

9.2. Сучасне тлумачення поняття «традиція»

Як показує аналіз використання поняття «традиція», загальною суттєвою ознакою традицій є їх стійкість, регулярність, повторюваність в процесі зміни поколінь. Таким чином, поняття «традиції» співвідноситься з категорією історичної спадкоємності. В соціальному житті традиції виступають як форма життєдіяльності членів суспільства, що відрізняється високою стійкістю. Аналіз контексту, в якому вживається поняття традиції, дозволяє зробити висновок про те, що традиції диференціювались як в діахронному, так і в синхронному планах. Різні традиції пов'язувались з різними стадіями розвитку суспільства та різними сферами суспільної життєдіяльності. Хоча питання про структуру системи традицій спеціально не розглядалось, однак в цілому можна сказати, що розрізнялись різні типи традицій. Значне місце, яке традиції займають у суспільстві, обумовлено тими важливими функціями, які вони виконують. Разом з функцією передачі соціального досвіду новим поколінням, традиції виконують ще нормативну та регулятивну функції.

Розглянемо підхід, що ґрунтується на інтерпретаційній герменевтиці. Філософська герменевтика (Г. Гадамер, П. Рікер) приділяє значну увагу механізмам трансляції і методам інтерпретації соціальних явищ. Одним з перших західних авторів, що з усією серйозністю заговорив про традицію, її значення для суспільного життя та її роль в пізнанні, був Г. Гадамер. Його праця «Істина і метод. Основні риси філософської герменевтики» була опублікована у 1960 році, але цій книзі довго довелося чекати свого часу. Адже на той час, кожен, хто писав про традицію, ризикував бути віднесеним до сліпих прихильників пережитків минулого. Для Г. Гадамера традиція – це сам «успадкований» світ – те, що ми отримуємо і передаємо наступним поколінням. При цьому єдиним можливим способом розуміння світу визнається інтерпретація, оскільки все, що пов'язане з мовою, підлягає тлумаченню. Відтак, в акті розуміння предмет ніби твориться заново. Але при цьому традиція – це вже не тільки «передача», а й відтворення соціальних смислів, де новаційна динаміка здійснюється як критика через засвоєння, і навпаки, засвоєння через критику.

При розгляді традиції у філософській герменевтиці існує два підходи. В першому випадку традиція розглядається в контексті філософсько-історичної та культурологічної проблематики, в другому – як спосіб самообґрунтування герменевтичної філософії. Вороже або зневажливе відношення до традиції, на думку Г. Гадамера, викликане небажанням рахуватись з її дієвістю.

Заперечення значимості традиції для суспільно-людського життя або негативна її оцінка випливає з нерозуміння конструктивного характеру її дії, що веде до ілюзії, ніби від традиції можна звільнитися. На противагу такому уявленню Гадамер висуває положення про те, що «ми живемо в традиції», з самого початку занурені в неї, знаходимось «всередині» традиції. [1, 56] Філософська герменевтика зосереджена на демонстрації тієї обставини, що традиція не належить людині, а пронизує її, є невід'ємною частиною самого людського буття. Таким чином, традиція є тією культурою, в рамках якої формується та реалізує себе людський індивід. Поняття «традиція», взяте в такому широкому аспекті, є синонімом поняттю «культура». У цьому контексті теза Г.Гадамера про сутнісну укоріненість в традиції не викликає заперечень.

Г.Гадамер вважав, що на традицію в жодному випадку не слід дивитись як на минуле, що не має відношення до теперішнього. Традиція – це незмінне в мінливому, стійке в непостійному, швидкоплинному. На думку філософа, «за своєю сутністю традиція є збереженням, що супроводжує всі історичні зміни». [1, 78] В якості таких стійких змістів у Г.Гадамера виступають «традиція логосу» та «традиція практичної філософії», які тривають від Платона через Гегеля і від Аристотеля через Канта до сучасності, «риторико-гуманістична» і «містична», «англійська» та «німецька» традиції. Тобто традиція – це інваріантний щодо різних культурно-історичних епох «досвід світу». У свою чергу «досвід світу» трактується філософською герменевтикою як духовно-практичний (морально-естетичний, релігійний, буденний) і пізнавальний досвід, що акумулюється та транслюється всередині широкої спільноти. У якості такої спільноти може виступати і нація (тоді досвідом, що передається традицією, є ті чи інші стереотипи буденної свідомості), і наукове товариство – у цьому випадку під досвідом традиції потрібно розуміти сукупність принципів та конструктів, ідеалів та норм пізнання, що приймаються поколіннями вчених як такі, що не підлягають сумніву. Традиція є не характеристикою передачі досвіду, а характеристикою його відтворення. Відтак культурна традиція зобов'язана своїм буттям не кумуляції та трансляції соціального та пізнавального досвіду, а глибинній самототожності первинному «досвіду світу», завдяки якій людство кожен раз заново породжує приблизно одні й ті самі змісти. Відповідно, традиція не рухається, а перебуває в собі; будь-який рух відбувається лише всередині неї. У цьому сенсі нове у контексті герменевтичного досвіду завжди є відносно новим. Хоча Г.Гадамер намагався показати, що жоден новий досвід не здатний вийти за межі універсуму традиції, але для нього характерна і протилежна тенденція, а саме, демонстрація тієї

обставини, що в будь-якій спробі зберегти традицію міститься велика доля новаторства. На думку філософа, як би не прагнув інтерпретатор традиції розчинитись у традиції та стати простим її коментатором, він не може не співвідносити її зміст з проблемами сьогодення, а відтак, не може не переосмислювати традицію. [1, 89]

Уявлення про соціальне конструювання реальності є центральним також у феноменологічно орієнтованих дослідженнях. Йдеться про соціальну феноменологію (А. Шюц, Т. Лукман, П. Бергер, П. Філмер, Д. Уолш), про етнометодологію (Г. Гарфінкель, Х. Сакс А. Сікурел) і про психологічну школу конструкціонізму (Є. Гофман, К. Джерджен, Р. Харре, Дж. Шоттер, М. Візерел, А. Штраусе). Проблема соціального конструювання реальності при феноменологічному підході розглядається як проблема конструювання системи соціального знання про світ і про себе, за допомогою «обміну смислами» у інтерсуб'єктивних взаємодіях.

При феноменологічному підході традиція розглядається як один з «культурних зразків групового життя», [9, 180] який конститує соціальну групу у будь-який момент її історичного існування. При цьому соціальний досвід складається як схема. «Кожен член, народжений і вихований в групі - пише А. Шюц - приймає готову стандартизовану схему культурного патерну, що передається йому його предками, вчителями і авторитетами як безперечний орієнтир у всіх ситуаціях, що зазвичай трапляються в соціальному світі». [9, 181] Така схема насичена «рецептами» інтерпретації соціального світу, стосунків між людьми і, таким чином, складає «живу історичну традицію» кожної конкретної групи.

Проблема оновлення традиції в цьому випадку розглядається як проблема подолання «кризи», коли окремі люди («чужаки», аутсайдери), групи, або великі соціальні утворення (етнічні, культурно-історичні спільноти) стикаються з іншими схемами інтерпретації, або ж з нездатністю своїх «рідних» схем інтерпретувати інформацію, що знову поступає. Вочевидь, що такий контекст питання проблеми джерела новацій не передбачає. Проблема новацій постає як проблема витіснення індивіда з центру схеми його ціннісно-орієнтованого знання. Як наслідок, виникає ситуація ціннісного зсуву, незрозуміння і дезорієнтації, тобто схема інтерпретації більше не слугує схемою орієнтації в соціальному просторі. Суб'єктивно така ситуація сприймається як нова: підсумком зіткнення з Новим є перебудова усього запасу знання для того, щоб схема інтерпретації і схема орієнтації знов прийшли у стан кореляції. Нова, інакше організована, система значень поступово у процесі «рутинізації» знову

стає звичною, традиційною.

Феноменологічний підхід відмовляється від каузальних пояснень дій на користь «шаблонів» («рецептів» у термінології А. Шюца, П. Бергера, і Т.Лукмана; «правил» і «планів» згідно з Р. Харре), які відображають не причинно-наслідкові зв'язки, а нормативно-конвенційні регулярності. Відтак, соціальна реальність, що прочитується як текст, виявляється сферою не каузальних, а семантичних відношень.

Аналіз традиції неможливий без звернення до інтелектуального досвіду філософії постмодерну. П. Хаттон пише про сучасних, у тому числі й постмодерних мислителів, що звертались до тлумачення феномену традиції: «їхнє розуміння смислу традиції може бути різним, але проблеми, до яких вони звертаються, одні й ті самі: вторгнення потреб сьогодення в спогади про минуле, бажання відновити нерозривний зв'язок з минулим, приховані традиції, які офіційна пам'ять може викривляти, та соціальний контекст, в якому діє політика колективної пам'яті. Різниця в інтерпретації забезпечується обміном ідей по проблемі традиції в сучасному світі і дозволяє побачити зв'язок положень як в минулому (в традиційному світі), так і в теперішньому (в світі постмодерну)». [8, 310-311.] Постмодерна філософська думка ґрунтується на уявленні про неприпустимість та безглуздість будь-якої соціокультурної абсолютизації і культурних визначеностей взагалі. Традиція постає як знакова система. Відтак інтерпретація традиції передбачає розпізнавання її мови, «прочитання», і не тільки прочитання, а й вбудованість отриманої інформації у нашу свідомість. Традиція – це конкретний життєвий світ, що створюється у відповідності з певною метафізикою світобудови. Індивідуальна свідомість знаходить і приймає її як даність, якщо вона здатна до її розуміння.

З позиції постструктуралізму спільні риси, які виявляються між традиціями, мають менше значення, ніж відмінності, які між ними існують, а встановлення єдності якісних характеристик культур не таке важливе, як розуміння їхньої самобутності та неповторності. Ця методологічна позиція визначається відносно структуралізму дещо іншим розумінням сутності знакової системи. У постструктуралізмі знак вже не є чистим і простим зв'язком між тим, що позначається і тим, що позначає. Через велику кількість відмінностей стає неможливим пояснення феноменів культури за допомогою простих аналогій та опозицій, уявлень, що ґрунтуються на ідеї тотожності.

Французький філософ Ж. Деррида, використовуючи метод деконструкції, намагається розвіяти ілюзію системності і показати, що ні людина, ні суспільство не можуть повністю контролювати своє комунікативне

середовище. Він наголошує на принциповій мінливості та неконтрольованості мовленнєвої системи. На думку Ж. Деррида, в дійсності, на противагу ілюзії, чуттєва та умосяжна складові знаку не можуть однозначно відповідати одна одній, з чого випливає варіативність розуміння, неможливість надійної та безпроблемної комунікації. Критичний розгляд культури у Ж. Деррида відбувається у рамках «граматології» і ґрунтується на уявленні про відносність знаку. Знак і його референт, якими б вони не були, несинхронні: знак завжди запізнюється у своєму фіксуванні життя у світі, а будь-яка знакова система – це довільно конструйована опосередковуюча ланка, що не має об'єктивного зв'язку з референтом, не виражає присутності референта. Знакова репрезентація постає «як ланцюг безперервних посилянь та референційних співставлень, де фігурують лише знаки. Світ в тому образі, який тільки й доступний людині, є нескінченною знаковою інтерпретацією або тим, що Деррида називає грою знаку і грою в знакові». [5, 26] Відносність, умовність та фрагментарність будь-якого розуміння та комунікації, на думку Деррида, розповсюджується на розуміння і трансляцію культурних норм, які також підлягають деконструкції, оскільки також умовні. Звідси випливає плюралізм відносно соціокультурних норм та вимог. Кожна культурна традиція – це замкнений універсум, який можна зрозуміти лише зсередини, але який не є ключем до розуміння для спостерігача збоку. Тільки вживаючись в соціокультурний контекст, можна зрозуміти істинні значення символів та знаків тієї чи іншої конкретної традиції.

У цілому, так само як в модернізмі, в постмодернізмі теперішнє цінується більше, ніж минуле, нове більше, ніж старе. Якщо прихильники модернізму розглядали традицію як потужну силу, яку потрібно знищити, то для постмодерністів традиція – це щось цікаве. Несприйняття традиції відійшло в минуле, оскільки вона більше не вважається перепоною для творення та запровадження новацій. Тепер людина може ігнорувати традицію, відкидати її, якщо вона не має цінності, або запозичити в неї щось, але не надаючи цьому запозиченню великого значення. В постмодернізмі образи, взяті з різних культурних традицій, приймаються з ентузіазмом і при цьому не розглядаються як об'єктивний символічний код, який відкриває шлях до високої духовної істини. Якщо ми розглядаємо постмодернізм, то переконуємось в тому, що незважаючи на зовнішню терпимість та широту у визнанні права культур та особистостей на розрізнення та індивідуальність – він ще радикальніше, ніж модернізм, звільняється від впливу традиції. Хоча деякі аспекти постмодернізму свідчать про повернення до традиції. Наприклад, мистецтво та архітектура звертаються до образів минулого, а в літературі і музиці

використовуються старі форми. Але це повернення не має реального зв'язку з минулим, оскільки метою постмодернізму є не забезпечення спадкоємності, а вияв різних фрагментів у традиційному контексті, довільне використання або інтегрування цих фрагментів в нові контексти. У результаті первинні елементи втрачають свій сенс і набувають нового постмодерного змісту. Специфічні риси традицій можуть зберігатись, але лише за рахунок повної відсутності тієї сили, яку вони мали колись.

Традиція з погляду постмодернізму – це текст, тобто послідовність знаків, форма комунікації. Він інтертекстуальний – може включатися й містити в собі інші тексти (звичаї, обряди, ритуали). Традицій безліч, вони пов'язані між собою, переплітаються, впливають, а тому є прекрасним «робочим матеріалом». Постмодернізм справедливо поставив під сумнів можливість породження людиною дійсно нових речей. Таким чином, різні теорії інтертекстуальності показали, що нове завжди будується зі старого: із цитат, з відсилань до традиції, з модифікацій та інтерпретацій уже наявного. Звідси виникає думка про те, що в культурі взагалі немає нового й немає автора: оскільки культура займається винятково варіюванням того, що вже є, вона не має потреби для свого пояснення в чомусь зовнішньому для себе, наприклад, в ідеї людини-творця – звідси відома «смерть людини», проголошена вже неодноразово в рамках структуралістсько-постструктуралістській традиції. Традицію як спосіб соціально-культурної комунікації відрізняють деякі принципові особливості: селективність відносно культурного матеріалу, стійкість і повторюваність, дієвість (націленість на реальні вчинки й практичні потреби культурного життя), багатозначність, авторитарність. Однак, «постмодернізм відмовляється від глибинного усвідомлення змістів, які несе в собі традиція. Він грається з нею, іронізує, реконструює». [3, 67-78]

Відтак, філософія постмодернізму бачить традицію як символічну система варіативних, довільно конструйованих, обраних та інтерпретованих значень. Ключова методологічна роль розрізнення в постмодернізмі виявляється в абсолютизації поліваріантності конкретних культурних традицій, у розумінні соціокультурного відтворення як гри розрізнення та повторення в постійному копіюванні знаків, що не мають об'єктивного референта. Постмодерністська концепція традиції спирається на ідею умовності будь-якої культурної визначеності, а також на уявлення про креативну безмежність суб'єкта конструювання, який своєю інтерпретацією творить власне минуле.

Якщо раніше пов'язана з традицією тематика при вивченні процесів модернізації залишалася непомітною, то тепер її висунуто на перший план.

Таке зміщення акцентів не випадкове: традиція стала частіше тлумачитись як основа, стержень змін, і велика зацікавленість традицією - вивчення її внутрішніх видозмін та виявлення потенцій до розвитку - сприяла більш глибокому розумінню самої сутності змін.

Аналізуючи сучасних українських вчених, варто зазначити, що дослідження проблематики традиції і новаторства акцентовані на внутрішньому, ціннісному аспекті суспільного розвитку. Зокрема, український вчений В. Огнев'юк розглядав освітні традиції в контексті цінностей сталого людського розвитку. Він підкреслював, що «генеза освіти у ХХ столітті, як і більш далекі у часовому вимірі етапи її становлення, нові трансформації (скажімо – на зламі другого й третього тисячоліть) та взаємозв'язок з розвитком громадянського суспільства, ринковою економікою, соціальною сферою, наукою, культурою, духовним світом людини, глобальними перетвореннями у життєдіяльності сучасної цивілізації, дають можливість скристалізувати новітнє бачення взаємозумовлених впливів в системі «людина – освіта – суспільство - природа».[7, 3] На думку вченого, аналітична ретроспектива різних періодів та аспектів розвитку освіти в Україні та стратегічний прогноз дозволять визначити взаємозумовленість її становлення із суспільними перетвореннями та обґрунтувати логічність переходу до інноваційної освіти як важливої складової підготовки людини до самостійної діяльності в динамічно змінюваному суспільстві, спрямованої на часткове випередження суспільно-економічних трансформаційних процесів.

Проблему традиції в контексті творчості розглядав в своїх працях Б. Новіков. Вчений стверджував, що «лише актуалізація евристичного та методологічного потенціалу принципу співпадіння історичного та логічного в змозі виявити генетичну (а тому – і логічну) послідовність етапів, послідовність конкретних історичних форм та динаміку творчого процесу в цілому, дає можливість адекватно відтворити діалектику процесу та результату творчості, діалектику об'єкта та суб'єкта творчості, діалектику старого та нового, традиції і новаторства, продуктивного і репродуктивного в ній. Лише його послідовне проведення дає змогу усвідомити кінечність і минуцність тих визначених (безпосередніх) історичних форм, в яких здійснюється перманентний процес творчості, а, отже – дозволяє «пробитись» крізь товщу емпіричного багатоманіття творчих актів до субстанційних характеристик власне творчості».[6, 7-8] Відтак, вільне здійснення діалектичної суперечності є нормою існування кожного, багатьох і всіх.

Зміна поколінь є важливим компонентом поступального розвитку історії.

Специфічним для історичної свідомості молоді, на думку українського вченого Л. Губерського, є її ставлення до традицій, які «прямо звернені до духовного світу людини, соціальних груп, виконуючи роль стабілізації та відтворення соціальних відносин».[4, 569] Інноваційність – це характерна риса свідомості молоді. Вона фіксує якісні зміни, що відбуваються в стереотипах національно-культурної творчості і, насамперед, духовної.

Висновки

Взявши до уваги все вище сказане, можна зробити наступні висновки. Не зважаючи на значну кількість філософських праць, присвячених традиції, визначення її сутності залишається досить суперечливим і відкритим для дискусій питанням включно до сьогодення. Це пов'язано з проблемою вибору критерію, який був би найефективнішим для здійснення аналізу традиції. В соціальній філософії сформувалися різноманітні методологічні підходи, що породжують протиріччя в трактуванні традиції окремо взятими авторами, присутність у всіх визначеннях функціональних характеристик, а іноді й повну підміну ними родовидової ознаки. На нашу думку, недостатнім є ототожнення традиції з більш широкими за об'ємом поняттями: процесом спадкоємності, що властивий природній і соціальній формам руху матерії, і соціокультурною спадщиною, яка акумулює увесь накопичений досвід у ході історичного розвитку суспільства. Розуміння традицій як самостійних видів суспільних відносин або рівнів суспільної свідомості не розкриває її сутність, а є відображенням багатоманітності форм дії традиції в системі соціальної життєдіяльності. Ототожнення даного явища зі сферою суспільної психології без урахування матеріального аспекту буття традиції досить вузьке. Процеси соціальної пам'яті, соціального досвіду та зв'язку у своїй взаємодії формують механізм функціонування традиції (за рахунок цих процесів вона діє), але всі вони ширші, ніж саме поняття традиції. Спостерігаються серйозні відмінності і в спрямованості досліджень у залежності від переважання духовної чи матеріальної компоненти традиції. В цілому потрібно визнати, що стан наукової розробки проблематики, пов'язаний з традицією та традиційністю, можна назвати неоднозначним. З одного боку, у вітчизняній та зарубіжній літературі є велика кількість праць, де розглядалися генеза, сутність та динаміка традицій з різних методологічних позицій і в рамках різних парадигм. З іншого боку, плюралізм підходів свідчить не тільки про наукову значимість теми, але й про недостатню визначеність самого поняття. Більшість сучасних робіт, у яких розглядаються традиції, свідчать про те, що наукове осягнення цього поняття

залишається на рівні постановки проблем та дискусій. Відтак, необхідне комплексне та багатостороннє дослідження традиції та її сутності.

KAPITEL 10 / CHAPTER 10

THE GLOBAL CRISIS AND THE HUMANITIES

ГЛОБАЛЬНЫЙ КРИЗИС И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-004

Введение

Уже давно специалисты указывают на то, что современная цивилизация подошла к опаснейшей черте, переступив которую человечество неизбежно погибнет. Гибельную черту называют еще «полным миром». Термин ввел американский эколог и экономист Герман Дэйли. Имеется в виду заполненность жизненного пространства цивилизации продуктами производства и его отходами. Когда ресурсов было много, а продуктов переработки мало, человек жил в «пустом» мире. Теперь мир заполнен до краев, но человечество продолжает жить по правилам пустого мира. Если так будет продолжаться, то неизбежен коллапс [8]. Цивилизационные кризисы не редкость в истории. В прошлом локальные цивилизации гибли, но человечество сохранялось. Современная цивилизация общечеловеческая, глобальная, и ее колапс означает гибель человечества, причем от любой из глобальных проблем, не говоря уж об их «букете».

Антисциентистские концепции подчеркивают, что цивилизационный кризис, вызванный глобальными проблемами, который переживает современное человечество, во многом спровоцирован научно-техническим прогрессом, который запустили естественные науки. Поэтому решить указанные проблемы на том пути, который к ним привел, весьма сомнительно. В таком рассуждении есть смысл. Однако очевидно, что без науки, прежде всего, без естествознания решить глобальные проблемы не удастся. И также очевидно, что в одиночку естествознанию не справиться с «полным миром». Отсюда следует, что лидером в процессе спасения человечества должны стать гуманитарные науки, если выйти из цивилизационного кризиса можно только гуманитарным способом, рассматривая природу как цель, а не как средство. Но беда в том, что многие гуманитарные дисциплины не соответствуют или не вполне соответствуют требованиям научности.

К гуманитарным дисциплинам сложилось противоречивое отношение. С одной стороны, признается их важность, причем не только в мировоззренческом или идеологическом аспектах, но и в плане разработки моделей гуманитарных технологий, а также гуманитарных экспертиз, которым должны подвергаться научные и научно-технические проекты. С другой, выражается недоверие к ним и отмечается их недостаточность, своеобразная

«второсортность» по сравнению с естественными и техническими дисциплинами. Действительно, многие сферы гуманитарного знания не решают важные прикладные задачи так эффективно, как это делают естественные и технические науки.

В этой связи возникает ряд вопросов, из которых выделим два. Как оценить те сферы гуманитарного знания, обычно также именуемые науками, которые строгим канонам не вполне соответствуют? Что мешает доводить гуманитарное знание до научных стандартов?

10.1. Научное, не вполне научное и вненаучное гуманитарное знание

По мере развития самой науки, развертывания дифференциации и интеграции научных дисциплин, расширения и переплетения предметных, проблемных и методологических сфер научной деятельности, становится все труднее как развести естественнонаучное и гуманитарное знание по самостоятельным отделам, так и объединить их на основе единой методологии, единой рациональности, единых общенаучных идеалов и норм. В русле этих процессов развились представления о смягчении довольно жестких классических научных идеалов. Неклассический и постнеклассический этапы эволюции науки повысили роль и статус гуманитарного знания и к его критике классических канонов научности стали прислушиваться. В частности, приобрел распространение аргумент в пользу особенности гуманитарных наук, связанный со «стрелой времени». Некоторые гуманитарные науки, например, история или филология, имеют дело с необратимо эволюционирующими объектами. К таким объектам не применимы традиционные математические модели, требующие симметрии, скажем симметрии прошлого и будущего, как в случае с моделями солнечных или лунных затмений. А в последнее время и естествознание нередко сталкивается с подобными объектами со стрелой времени [15], некоторые из которых стали предметом изучения синергетики. Соответственно приходится думать о корректировке научных идеалов и норм, оправданием чему является их историчность [14].

В этой связи полезно различать в гуманитарных дисциплинах два типа научного знания [2, с.126-156]

Первый тип объединяет теории, которые включают в себя законы, в том числе и из других наук, правила и нормы, выполняющие роль законов, а также такие нарративы, которые либо включают в себя законы, либо могут быть преобразованы в законы. В целом, теории первого используют математические,

статистические и другие строгие методы, обнаруживают объективное знание, строят классические объяснительные модели и вообще ориентируются на жесткие научные требования. К ним относятся, например, математическая лингвистика, количественная история, некоторые разделы литературоведения и др.

Теории второго типа используют нарративы, тенденции, лингвистические фигуры, языковые структуры, а к классическим законам не апеллируют, поскольку, например, фиксируют случайно, необратимое, непредсказуемое. В естествознании также обнаруживаются подобные процессы. Синергетические и другие неклассические естественнонаучные идеи необратимости и «законности» случайности и непредсказуемости могли бы найти применение к объяснению необратимых социокультурных феноменов, но пока специалисты не могут описать эти процессы в математических моделях, приходится причислять их ко второму типу теорий, не лишая статуса научности. Теории второго типа не всегда строго организованы, активно используют философские идеи, имеют нарративную объяснительную способность, где отсутствует апелляция к законам, применяют нестрогие методы или расширительное понимание методов, и вообще они не вполне соответствуют классическим общенаучным канонам. Но они имеют внутреннюю непротиворечивость и логическую связность, соответствуют другим канонам научности, таким, например, как проверяемость. Их продуктивные идеи позволяют им успешно функционировать, обеспечивая оригинальный подход, давая возможность по-новому сконструировать рассматриваемый объект, иначе увидеть ту реальность, которая стоит за ним. Это позволяет им носить название научных, хотя и с некоторыми оговорками.

Третья важная сфера, которую, в отличие от научного знания, можно назвать гуманитаристикой, является ненаучной, в том смысле, что сознательно отказывается от ряда требований науки: от объективности, как литературная или театральная критика, от естественности в объяснении, прибегая к признанию высших сил как теология, от эксперимента как философия. Сосуществование под одной рубрикой вненаучности столь разных дисциплин подчеркивает лишь одно: сознательное несоответствие каким-то общепринятым стандартам науки. Это отнюдь не умаляет их достоинств, наоборот, делает более свободными и менее связанными ограничениями. Вторая сфера тяготеет к первой, также претендует на научный статус, имеет резервы совершенствования. Третья сфера противоположна науке и является дополнительной по отношению к ней [2, с.16-30].

10.2. Резервы научности гуманитарного знания

Но существует значительное количество гуманитарного знания, претендующего на научность, даже называемое науками, но не отвечающее многим даже ослабленным критериям научности. Примером могут служить традиционные и новейшие дисциплины, особенно имеющие прикладную направленность: педагогика, теория социальной работы, гелотология, психология, этика, некоторые разделы истории и литературоведения и т.д. [18; 5; 4; 1].

Достичь научного соответствия им мешает несколько факторов. Отметим некоторые.

Во-первых, сказывается отсутствие разработанной методологической составляющей и, соответственно, методологическая неподготовленность специалистов, которая тянет за собой непонимание общенаучных требований. Ведь уровень научности определяет довольно узкое профессиональное научное сообщество, которое присуждает степени и звания, отбирает материал для публикаций и тому подобное. Некоторые из таких сообществ, особенно на постсоветском пространстве, достаточно закрыты, консервативны и не спешат пересмотреть свои представления о нормах научности выбранной специальности. Они не ставят вопрос соответствия своих профессиональных критериев общенаучным идеалам. Не потому ли отечественным гуманитариям, в отличие от «естественников» и «технарей», гораздо труднее пробиться в признанные научные зарубежные издательства?

Во-вторых, бросается в глаза непонимание единства науки многими гуманитариями, в том числе авторитетными. Так продолжается тенденция противостояния гуманитарных и естественных дисциплин, преувеличивается специфичность гуманитарных научных специальностей. Некоторые гуманитарии считают, что специфика гуманитарного знания непреодолима, и оно несравнимо с естествознанием, здесь нужны другие критерии [19].

Эта тенденция зародилась и получила развитие в работах Ф. Шлейермахера, И. Дройзена, В. Дильтея, Г. Зиммеля. Названные мыслители оформили концепцию специфичности гуманитарных наук, как наук о духовной жизни и соответствующих им социальных, культурных, исторических феноменах. Они получили название наук о духе, в отличие от наук о природе. Соответственно, идеалы естествознания были отстранены от гуманитарной сферы. Поэтому в гуманитарных теориях утвердился психологизм, среди методов - интуитивизм, вживание, понимание. Важно также, что такие

концепции были больше философскими, чем научными. Впрочем, следует отдать должное: сам факт философского анализа гуманитарной сферы свидетельствовал о попытках выявления рациональных оснований гуманитарного знания, то есть, это был большой шаг в сторону науки.

Дальнейшее развитие гуманитарного знания обнаружило две тенденции. Первая тяготела к общенаучным идеалам, вторая - к идее непреодолимой специфики гуманитарного знания [2, с.9-15]. Указанную специфику одни видели в предмете исследования [9], другие в методах [17], третьи - в целях [3], четвертые – в близости к искусству [7].

В свое время большие надежды онаучивания гуманитарного знания связывались с математическими методами. Так лингвистика встретила с математикой в XX веке, правда, только после того, как в XIX веке математика стала строить неколичественные абстрактные модели. Одним из результатов этой встречи было возникновение математической лингвистики, предметом которой стала разработка математического аппарата для лингвистических исследований [6]. В то же время выяснилось, что математический аппарат применим только к устойчивым структурам языка, а устойчивые далеко не все из них, благодаря чему язык эволюционирует. Пожалуй, к подобным эволюционным процессам имеющиеся математические методы не применимы. Для описания присущей языку эволюции нужны другие, возможно, не математические средства. Но именно четкое выяснение роли математических моделей, и вообще стремление к классическому идеалу теории, позволило бы ясно отделять в языке «фантастическое» от «математического» и находить те сферы, где нужны другие методы. Это важный путь научного роста гуманитарного знания. Кроме того, строгие и нестрогие методы в гуманитарных дисциплинах способны выявить разное, взаимоисключающее видение гуманитарных объектов. В таком случае их можно было бы рассматривать как взаимодополняющие в духе методологических идей Н. Бора. Но все равно, проблема научности гуманитарного знания с нестрогими методами остается.

В-третьих, многие гуманитарные концепции, особенно теоретические, слишком тесно, порой неразрывно связаны с философией. Это касается, в первую очередь истории, литературоведения, психологии и др. Метаисторические схемы или литературоведческие и психологические доктрины часто инициированы философскими концепциями [18; 11]. Разумеется, в этом нередко обнаруживаются известные достоинства, особенно касательно новых плодотворных идей, неожиданного ракурса рассмотрения,

мировоззренческой значимости и пр. Однако, с другой стороны, часто тем самым перекрывается выход в специально-научные сферы, где требуются количественные методы, математическое моделирование и множество специфических методов, дающих именно научный результат.

Связь с философией особенно характерна для теоретического литературоведения, что обусловило известный бахтинский феномен. В философско-методологических работах Бахтина переплетены научно-исследовательские и философские области. Провести там разделительную линию весьма сложно. Такую попытку предпринял М. Гаспаров, указывая, что не следует смешивать Бахтина-философа и Бахтина-филолога. Бахтин как философ создавал новые картины мира, вносил новые ценности, особенно в работах о Достоевском и Рабле. По тематике это филологические работы, а по сути – философские. Его следует считать философом, а не филологом, не ученым-исследователем [4, с. 8]. И далее: «Так Бахтин, сочинитель небывалой литературы, вступал в конфликт с Бахтиным, пытающимся исследовать реальную литературу; этот конфликт в его творчестве так и остался не разрешенным, а лишь затушеванным» [4, с. 10].

Однако важно отметить, что творчество Бахтина произвело на свет весьма интересную форму литературного и гуманитарного исследования, которую мы относим ко второй группе гуманитарных теорий, не задающих четких методов исследования, но обеспечивающих новый взгляд на предмет, а то и обновление последнего. Они обычно довольно яркие, привлекательны и популярны. Их эффективность доказали также и последователи Бахтина, в том числе относительно продуктивности бахтинских идей, например, термина «мениппея» [13]. Возможно, размежевание с философией и выход в научно-исследовательскую область филологии еще впереди.

В-четвертых, росту научности гуманитарных дисциплин мешает недостаточная осознанность важности нового Просвещения и той роли, которую должны сыграть в этом процессе гуманитарные науки.

Римский клуб в своем юбилейном докладе «Come on!» [20] призвал к новому Просвещению, поскольку в современном-старом мире с нынешним мировоззрением, просвещением и образованием, потребительски ориентированной экономикой, идеологическим и политическим противоборством человечество просто погибнет, причем очень скоро. Планетарная цивилизация и альтернативная экономика требуют соответствующих моделей, построенных на новых просветительских и мировоззренческих идеалах.

Во все просветительские и образовательные программы необходимо внедрить идею целостности: целостного мира, целостного человека, целостной науки. Ведь сегодня все человеческое знание состоит из частей, которые не поддаются интеграции. Идеи междисциплинарных и трансдисциплинарных стратегий слишком медленно переходят в практическую плоскость. Существующая система образования и подготовки специалистов по узким направлениям с узкими специализированными знаниями в лучших своих проявлениях дает высококвалифицированных специалистов, прекрасно подготовленных к существующей системе производства и науки. Но она в целом не соответствует стратегии выживания человечества, в частности, из-за отсутствия целостности получаемого знания.

Очевидно, что без узкой специализации в вузах не обойтись, поскольку широкая специализация непосильна для нормального студента. Но также очевидно, что узкая специализация не может быть основой образования. В этом смысле образование не должно быть дисциплинарным и специализированным. Дисциплинарными и специализированными могут быть только узкие профессиональные знания, вписанные в систему широкого, разностороннего образования.

Образование должно напоминать пирамиду: внизу широкий фундамент из общего образования, где в рамках целостности интегрированы знания о культуре, истории, философии, литературе, прежде всего с точки зрения общечеловеческих гуманитарных проблем. На этом базисе должны основываться целостные представления о науке, а на нем – специализированные знания из отдельной научной дисциплины или соответствующего их комплекса.

Отсюда следует важный вывод для вузовской деятельности. Следует формировать хорошо образованного человека, в образование которого будут вписываться его специальные знания, а не наоборот: не в специальное знание должно вписаться образование. Просветительскую и образовательную миссию призваны выполнять гуманитарные науки. Разумеется, и другие, внеучные сферы гуманитарного знания здесь могут сыграть свою роль, но гуманитарные науки это сделают эффективнее.

В-пятых, только гуманитарные науки, как науки, смогут эффективно противостоять лженауным и псевдонаучным «теориям», которым весьма подвержено гуманитарное знание, особенно на постсоветском пространстве.

Последнее обстоятельство частично обусловлено советским наследием, когда студенты, особенно гуманитарии, готовились не столько к

профессиональной и научной работе, сколько к идеологической борьбе, что отнюдь не вело к повышению уровня подготовки специалистов. Из-за этого не сформировались нужные традиции, что существенно мешает повышению уровня научного профессионализма на постсоветском пространстве. В результате не все профессионалы, не говоря уже о любителях и несвязанных с наукой людях, могут четко разделить науку и ненауку. Не случайно, что именно на постсоветском пространстве возникли различные варианты патристических псевдоисторий или псевдонаука «Новая хронология» [10], различные варианты фолк-истории и пр. Некоторые лженауки типа экстрасенсорики, гомеопатии или торсионных полей непосредственно инспирированы не гуманитариями, но не без их попустительства [16].

Методологическое невежество некоторых гуманитариев спровоцировало появление нескольких почти анекдотических по своей сути попыток применить Бахтинскую идею мениппеи [2, с.150-153]. Весьма удручающими выглядят результаты «метода мениппеи» в работах, где мениппеизируют «Евгения Онегина» А.Пушкина, «Мастера и Маргариту» М.Булгакова или детские сказки про Буратино или Мойдодыра. Так, в мениппеизации «Приключений Буратино» А. Толстого, Мальвина оказывается гражданской женой Горького М. Андреевой, Буратино - самым Горьким, кукольный театр - МХАТом, страна дураков - Советской Россией и т. д. [12]

Смещению науки и ненауки порой неявно способствуют и серьезные ученые, преувеличивающие специфику отдельных дисциплин, например, настаивающих на особых критериях гуманитарных наук. Нередко непрофессионал именно там находит лженаучную нишу и выдает ложные концепции за особую творческую специфически научную позицию. В результате под видом гуманитарных наук порой процветают далекие от науки псевдотеории.

Выводы

В качестве вывода отметим следующее. Цивилизационный кризис, вызванный глобальными проблемами, угрожает самому существованию человечества. Справиться с ним естественным и техническим наукам помогут гуманитарные дисциплины, но для этого они должны соответствовать идеалам научности. На пути научного роста им необходимо: развивать собственный методологический аппарат, не терять ориентации на общенаучные идеалы, отпочковаться от философских метанарративов, активно участвовать в Новом Просвещении, эффективно противостоять псевдонауке.

KAPITEL 11 / CHAPTER 11

MULTI-PARADIGMAL INVESTIGATIONS OF TERM SYSTEMS (BASED ON THE GERMANIC, ROMANCE AND SLAVIC)

ПОЛИПАРАДИГМАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМИНОСИСТЕМ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЕРМАНСКИХ, РОМАНСКИХ И СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ)

DOI: 10.30890/2709-2313.2021-06-06-023

Введение

В первые декады XXI века весьма актуальными в лингвистике и лингвистической типологии стали полипарадигмальные исследования языкового материала. Не исключение в этом и терминосистемы. Как комплексный подход, основанный на разностороннем изучении объекта анализа с дополнительным привлечением данных междисциплинарного подхода, полипарадигмальное исследование позволяет разносторонне изучить не только так называемые «статические» характеристики анализируемого языкового материала, но и рассмотреть его «динамику», т. е. особенности функционирования в языке (и речи как его реализации), что весьма значимо для изучения такого неоднородного материала исследования, как термины.

Полипарадигмальный анализ, как известно, представляет собой комплексное исследование языковых единиц и категорий, нацеленное на определение их концептуально-семантических, собственно языковых (лексико-грамматических, функционально-семантических и др.) и психолингвистических особенностей языковых репрезентаций тех или иных понятий / концептов³⁹ с дополнительным привлечением научных данных междисциплинарного подхода [8, с. 90; 10]. Несмотря на то, что данная методика была разработана изначально для исследования абстрактных языковых категорий (референции, дейксиса, анафоры [8; 10]), впоследствии она вполне успешно была применена и для изучения отдельных групп языковых единиц (см. работы Н.Ю. Годоровой, Н.Д. Ткаченко, М.И. Бойчук и др.). Полипарадигмальное исследование терминосистем еще только начато (см. работы М.Ю. Авдониной, Н.И. Жабо, Н.Г. Валеевой [1; 13] и др.).

Цель данной публикации – систематизировать и обобщить существующие наработки отечественных и зарубежных лингвистов в области полипарадигмального исследования языка, описать его методологическую основу и базовую методику, а также варианты современных расширенных методик полипарадигмального анализа, появившихся на протяжении последних

³⁹ Принимая во внимание неоднозначное определение термина *концепт* исследователями, заметим, что в нашей работе концепт следует понимать как «сердцевину», основу понятия.

двух десятилетий в общем языкознании, лингвистической типологии, германистике, романистике, славистике.

Рассмотрим детальнее потенциал методологии полипарадигмального анализа для изучения терминосистем⁴⁰ как объекта лингвистики.

11.1. Методология полипарадигмального подхода в контексте изучения терминосистем

Методологической основой сопоставительного полипарадигмального исследования терминосистем английского, русского и украинского языков послужили труды по лингвистической типологии В.Г. Гака, С.А. Крылова, С. Рахимова, В. Скалички, Б.А. Успенского, М.П. Кочергана, В.Н. Манакина, А.А. Тараненко, В.Г. Таранца, А.Э. Левицкого и др.; концепции когнитивной лингвистики и концептуальной семантики Е.С. Кубряковой, С.А. Жаботинской, коммуникативной и прагмалингвистики Ф. С. Бацевича, лексической семантики А.А. Уфимцевой, З.Д. Поповой, И.А. Стернина, Д.Н. Шмелева, функциональной семантики А.В. Бондарка, М.А. Хмелевской, Р.С. Помирка, грамматики В.В. Виноградова, Н.М. Шанского, психолингвистики А.А. Леонтьева, А. Залевской, Т.В. Горошко и др.

Полипарадигмальный подход, как следует из приведенного выше его определения, опирается на понимание парадигмы не как гносеологического понятия, а как онтологического явления – класса языковых единиц, которые противопоставлены друг другу и, вместе с тем, объединены на основе как минимум одного общего признака [6, с. 366] или вызывают одинаковые ассоциации [8, с. 89-90]. При изучении терминосистем применение междисциплинарного подхода позволяет достаточно полно охватить материал исследования посредством привлечения в качестве его источников не только профессиональных, узкоспециальных словарей, но и узкоспециальных текстов, что в значительной мере обогащает толковые словари и другие тезаурусы, содержащие довольно скудный набор терминов. Использование терминов в смежных научных отраслях в одном значении и дальнейшее развитие семантического объема термина посредством расширения сферы его функционирования в языке позволяет утверждать, что многие термины по своей природе полипарадигмальны; они изначально ориентированы на

⁴⁰ Терминосистемы представляют собой объект исследования разных отраслей науки (логики, терминоведения, философии, лингвистики, типологии, герменевтики и др.), поэтому требуют обязательного привлечения междисциплинарного подхода в рамках полипарадигмального (лингвистического) исследования.

употребление в разных научных парадигмах, нередко – это интернационализмы, что позволяет говорить об их мультидисциплинарности.

Для определения особенностей функционирования терминов в языке и как единиц коммуникации, минимальных смысловых единицах языка, и как элементов мультидисциплинарных терминосистем было проведено исследование с такой процедурой:

1) определены ключевые термины исследования, собран его материал методом сплошной выборки из словарей, справочников, узкоспециальных научных и публицистических текстов, изучены наработки и научные концепции ученых-предшественников, на основе чего была разработана методика и процедура анализа;

2) термины классифицированы на основе 16 критериев (по семантическому признаку, по их семантической структуре, по стилистическим свойствам, по оценочным характеристикам, по типам номинации и функционально-семантической принадлежности, по синтагматическим характеристикам, по лексико-грамматическим признакам, синтаксической функции, прагматическим признакам и функциям, по степени адекватности, по соотношенности с языковыми ярусами, по деривационным и словообразовательным свойствам, по частотности употребления, гендерным признакам, типу ассоциирования) и систематизированы как элементы функционально-семантического поля (ФСП);

3) были определены концептуально-семантические свойства терминов и особенности их ментализации в сознании носителей, для чего смоделирована концептосфера терминов;

4) изучены и описаны лексико-грамматические, функционально-семантические и функционально-грамматические свойства терминов и их парадигм в составе ФСП как терминосистемы;

5) был проведен психолингвистический анализ – свободный ассоциативный эксперимент, – на основе которого были установлены типы ассоциирования исследуемых терминов носителями трех сопоставляемых языков – русского, украинского и английского, а также специфика ассоциирования и восприятия исследуемых терминов носителями вышеупомянутых языковых систем; полученные данные были соотнесены с данными ассоциативных соответствующих словарей и верифицированы дополнительно на контрольной группе респондентов; данные ассоциативного эксперимента представлены ниже в протоколе:

Протокол свободного ассоциативного эксперимента

№ n\n	Параметры	Описание эксперимента	
1.	Название эксперимента	текущий	контрольный
2.	Объем выборки	850 чел., 66 % женщины, 34 % мужчины	30
3.	Количество стимулов	170	170
4.	Характеристика информантов	специалисты и студенты ВУЗов, природные носители языка, возраст – 17-65 лет, жители городов и сельской местности	специалисты и студенты ВУЗов, природные носители языка, возраст – 17-65 лет, жители городов и сельской местности
5.	Время проведения, год	2018-2020	2020-2021
6.	Контрольные параметры	основные мультидисциплинарные термины естественных и гуманитарных наук	основные мультидисциплинарные термины естественных и гуманитарных наук

Таблица 1. Общая схема проведения свободного ассоциативного эксперимента⁴¹

б) на основе систематизации и обобщения полученных результатов исследования были определены типы изучаемых языков и их терминосистем по типологическим признакам, а именно: а) терминосистемы с существенно развитыми отношениями грамматической (частеречной) омонимии, полисемии, полифункциональности как следствие слабо развитой флективности и суффиксального словообразования; к такому типу относится терминосистема английского языка из числа изучаемых нами; б) терминосистемы с умеренно развитыми отношениями грамматической омонимии, полисемии, полифункциональности; к ним относятся терминосистемы русского и украинского языков.

Таким образом, онтологические и гносеологические преимущества полипарадигмального подхода в лингвистике и лингвистической типологии очевидны. Данная методика приемлема для изучения как простых моно- и полисемантических номинаций, так и сложных абстрактных категорий языка.

Проанализируем генезис и дальнейшее развитие методики

⁴¹ Поскольку в современной психолингвистике нет единой схемы подготовки протокола ассоциативного эксперимента, за основу была взята общая схема проведения ассоциативного эксперимента Е.И. Горошко [5, с. 335-338].

полипарадигмальных исследований терминосистем современных германских, романских и славянских языков.

11.2. Современные терминосистемы европейских языков в свете полипарадигмального анализа: ретроспектива и новые тенденции исследования

Полипарадигмальные исследования в лингвистике и лингвистической типологии как комплексные научные разработки, апеллирующие к данным междисциплинарного подхода, восходят к началу XXI века, хотя парадигмы научных знаний, используемые в их комплексе, были сформированы преимущественно во второй половине XX века.

Полипарадигмальная методика исследования изначально нацелена на комплексное решение сложных научных проблем и анализ абстрактных логико-семантических категорий, абстрактных категорий языка. В частности, первые разработки сопоставительного полипарадигмального анализа были нацелены на исследование абстрактных междисциплинарных категорий референции, анафоры, дейксиса [10]. Благодаря многогранности комплексного, многоуровневого анализа языкового материала, соотнесения его с категориями логики, концептуальными и национально-культурными языковыми картинами мира стало возможным системно анализировать функционирование абстрактных единиц языка в их сопоставлении с эквивалентами в других языках, что при так называемых, «линейных» (семантико-стилистических, системно-структурных, структурно-семантических, лингвокогнитивных, прагмасемантических, коммуникативно-прагматических и др.) методиках анализа не представляется возможным в полном объеме.

Полипарадигмальный анализ в его изначальном, «базовом» варианте – это комплексное, многоуровневое исследование языковых парадигм ..., которое охватывает концептуальный (логико-семантический), функционально-семантический, лексико-грамматический и психолингвистический аспекты анализа с дополнительным использованием языковых данных, полученных посредством применения междисциплинарного подхода [8, с. 90]. Впервые этот подход был применен для сопоставительного исследования русского, украинского и английского языков [8; 10]. Важным в изучении терминосистем в этом исследовании было не только обновление и более глубокое изучение фактического материала (в т. ч. терминов, реализующих значение разных видов

референции), но и более четкое определение терминов метаязыка исследования: термин *референция* предложено понимать в широком и узком значении; лингвистическая типология получила не только унифицированную систему классификаций, универсальную для однозначных языковых единиц, но впервые были определены и новые языковые типы по способам выражения и типам репрезентаций ориентационной референции в них [8; 10].

В последствии другими авторами были предприняты не совсем удачные попытки применения полипарадигмального анализа для изучения, как они отмечают⁴², «концептов в языке», что считаем не обоснованным, поскольку концепт, как известно, является единицей ментальной деятельности человека, а не языковой, соответственно, в языке можно исследовать только репрезентации концепта, их типы и речевые реализации, а не концепты как таковые.

В 2015-2018 гг. имела место более удачная попытка исследовать структуру концепта в соотношении с языковым материалом, что было весьма успешно осуществлено в рамках полипарадигмального анализа фразеологических репрезентаций категории пространства в украинском и английском языках [12]. Как отмечает Н.Ю. Тодорова, новым в развитии методики сопоставительного полипарадигмального анализа было добавление этапов идеографического и лингвокультурологического исследования. Это позволило автору разработать идеографическую, структурную, семантическую и мотивационную классификации анализируемых фразеологизмов [12], определить аломорфные характеристики исследуемого материала, языковые и экстралингвистические факторы, под влиянием которых они свормировались в украинском и английском языках. В работе также были представлены новые аспекты понимания междисциплинарного термина *пространство*.

В плане применения лингвокультурологического анализа как составляющей полипарадигмального анализа не менее значимым стало исследование Н.Д. Ткаченко, проведенное в 2013-2020 гг. на материале британского и американского вариантов английского языка [11]. Автор более глубоко структурирует лингвокультурологический анализ, определяет его методику (что весьма значимо и актуально, поскольку четко прописанной методики его проведения не было представлено в лингвистике, а ранее существующие ее варианты представляют собой маргинальные комплексы структурно-семантических исследований, нацеленных на описание реалий). Автор также привлекает элементы дискурсного анализа для определения лингвокультурологической специфики исследуемого материала в текстах

⁴² Из этических соображений ссылку на конкретных персоналий и их труды опустим.

разных жанров. В процессе анализа лингвокультурологических репрезентаций ФСП «space» Н.Д. Ткаченко разработала и уточнила ряд терминов и категорий лингвокультурологии [11].

Однако наиболее значимыми в плане полипарадигмального исследования терминосистем как предмета анализа в наши дни стали научные разработки Н.И. Жабо и М.И. Бойчук. Остановимся на них более предметно.

Исследование Н.И. Жабо является первым в отечественной и зарубежной лингвистике полипарадигмальным изучением терминов экологического дискурса. Сложность его определяется, прежде всего, маргинальностью самого предмета исследования, ведь термины экологии в большинстве своем – это мультипарадигмальные термины-интернационализмы или узкоспециальные термины смежных отраслей науки (медицины, геологии, географии, ... – естествознания в целом). Тем не менее, в рамках кандидатской диссертации автор вполне успешно не только составила типологию (совокупность классификаций) и словарь терминов экологического дискурса, систематизировала их в виде ФСП в русском и французском языках, но и впервые применила для их сопоставительного исследования комплексный, полипарадигмальный подход [3]. На основе данного исследования Н.И. Жабо был также разработан спецкурс по экологическому терминоведению и переводу, учебное пособие по устному переводу экотерминов и методике их преподавания [4].

Идеи применения полипарадигмального подхода к изучению терминов продолжила развивать М.И. Бойчук. В своем исследовании, посвященном полипарадигмальному анализу религиозной лексики английского языка автор структурирует концептосферу «религия», рассматривает детально ее базовую модель и концептуальное наполнение самого термина *религия* и как составляющей менталитета обыденного носителя языка, и как основного термина религиоведения, проецирует концептуально-семантический анализ на языковой материал и, таким образом, систематизирует ФСП религиозной лексики, размещает ее в структуре ФСП на уровнях микрополей «spiritual» «person», «material», тематических групп «God», «angels», «heaven», «paradise», «church», «religious holidays» и др., синонимических парадигм и оппозиций [2]. Важным аспектом данного исследования является описание семантических замен, семантических и функционально-семантических процессов в религиозной лексике английского языка, что стало возможным в рамках комплексного, полипарадигмального исследования. В плане обогащения методики полипарадигмального анализа автор дополнила ее не только

лингвокультурологическим параметром, но и дополнительно применила структурно-семантический, семантико-стилистический, словообразовательный анализ языковых единиц, типологизировала словообразовательные модели их построения в английском языке [2].

Среди новых тенденций применения полипарадигмального подхода следует отметить и сферу переводоведения, а именно – переводческий анализ текста. В 2014-2016 гг. была разработана и описана методика комплексного, полипарадигмального анализа текста [7; 9], а позже – полипарадигмально изучены способы перевода терминов (на материале терминов экологического дискурса французского и русского языков [3; 4]).

Выводы

Полипарадигмальный анализ терминосистем русского, украинского и английского языков позволил определить алломорфные и изоморфные свойства анализируемых терминосистем и их составляющих, классифицировать термины согласно 16 критериев и на этой основе типологизировать анализируемые языки и их терминосистемы.

Новыми тенденциями в применении полипарадигмального анализа как в сопоставительном изучении языков, так и на материале одного языка, является расширение методики полипарадигмальных исследований посредством добавления в нее этапов и / или элементов лингвокогнитивного, лексико-стилистического, дискурсного, словообразовательного и лингвокультурологического видов анализа языкового материала, что детерминировано целью, задачами исследования, а также спецификой материала исследования; оптимальная модель его систематизации – ФСП.

В исследовании терминосистем полипарадигмальный подход позволяет всесторонне изучить анализируемые термины на концептуально-семантическом, лексико-грамматическом, функционально-семантическом, психолингвистическом уровнях анализа, при необходимости дополнив их лингвокультурологическим, дискурсным, словообразовательным и другими аспектами исследования.

Выработанная в процессе типологических исследований в рамках полипарадигмального подхода универсальная типология (совокупность 16-ти классификаций [8]) языковых единиц может быть применена для лексико-грамматического материала любого природного языка.

Важными новшествами полипарадигмальных исследований стали (1) открытие мультидисциплинарных терминов в современных германских,

романских и славянских языках, (2) разработка полипарадигмального переводческого анализа текста.

Полученные результаты требуют дальнейшего осмысления терминосистем с позиции комплексной интеграции современных научных парадигм, теорий и концепций исследования языка и речи, что определяет потенциал и востребованность полипарадигмального подхода, его перспективы применения, дальнейшие разработки в области концептуальной семантики, функциональной семантики, семасиологии, прототипической семантики, психолингвистики, возможности использования методики полипарадигмального анализа на языковом материале других европейских языков, в т. ч. и в их типологическом сопоставлении.

Verweise / References

Chapter 1.

1. Horbenko S. Rozvytok muzychnoi osvity i vykhovannia v Ukraini v konteksti humanistychnoi spriamovanosti. Ridna shkola. 2003. № 3 (878). S. 38 – 42.
2. Entsyklopediia osvity / holov. red. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 1040 s.
3. Kyrychok V. A. Problema formuvannia tsinnisnykh oriiantatsii osobystosti. Vsebychnyi rozvytok osobystosti studenta. Irpin, 2001. S. 115–120.
4. Kostyk Ye. V. Vykhovannia dukhovno-moralnykh tsinnosti u studentiv pedahohichnykh universytetiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.07. Luhansk, 2011. 20 s.
5. Mystetstvo. 1-4 klasy. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (data zvernennia 08.07.2021).
6. Mystetstvo. 5-9 klasy. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (data zvernennia 08.07.2021).
7. Mystetstvo. 10-11 klasy. Navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (data zvernennia 08.07.2021).
8. Moskalova L. Yu. Teoretyko-metodychni zasady vykhovannia u maibutnykh uchyteliv moralno-etychnoi kultury: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ped. nauk: 13.00.07. Kyiv, 2011. 40 s.
9. Muliar Nataliia. Moralno-etychni tsinnosti yak vykhovnyi potentsial ukrainskoi rodyny (druga polovyna KhIKh – pochatok KhKh stolittia). URL: <http://dspu.edu.ua/hsci/uploads/2017/12> (data zvernennia 08.06.2021).
10. Psykhohohiia i pedahohika zhyttietvorchosti : navch.-metod. posib. / red. rada V. M. Donii, T. M. Nesen, L. V. Sokhan, I. H. Yermakov ta inshi. Kyiv : IZMN, 1996. 792 s.
11. Sukhomlynska O. Kontseptualni zasady formuvannia dukhovnosti osobystosti na osnovi khrystyianskykh moralnykh tsinnosti. Dukhovno-moralne vykhovannia ditei ta molodi: zahalni tendentsii y indyvidualnyi poshuk. Kyiv, 2006. 35 s. URL: <http://lib.iitta.gov.ua> (data zvernennia 05.06.2021).

12. Chernilevskiy D.V. Dukhovna kultura osobystosti: navch. posibnyk. Vinnytsia : AMSKP, 2010. 460 s.

Chapter 2.

1. Alekseenko T.F. Pedagogical problems of a young family: textbook manual K.: IZMN, 116 p.(1997)

2. Bielenka G. Preschool and family: cooperation for the sake of the child. Preschool education. 2. P. 3-6. (2019)

3. Bicaaj A., Bytyqi A., Azizi T. and Xhemajli. A. Cooperation of preschool institutions with parents toward early childhood education. Thesis. Vol. 7. Iss. 2. Pristina: AAB College. P. 75-101 (2018).

4. Bykov Yu. V.: Means of information and communication technologies of the unified in formation space of the system of education of Ukraine. Pedahohichna dumka, Kyiv (2010) [in Ukrainian].

5. Kovalenko O., Yakivchuk I. To catch up modernity. Kindergarten 12 (860), P. 37-39 (2019) [in Ukrainian].

6. Kovalenko O., Shestopal S. Virtual board. An alternative means of communication in the preschool educational institution. Kindergarten 19 (858), P. 36-39 (2019) [in Ukrainian].

7. Litichenko O. Communicate with parents of children online: six useful services. Educator-methodologist of preschool institution. 1. P.34-36 (2021) [in Ukrainian].

8. Mitchell D. Generation Z-striking the balance. National Center for Biotechnology Information. 37(8). P 665-667. (2008) <https://www.racgp.org.au/afpbackissues/2008/200808/200808mitchell.pdf>, last accessed 2021/10/05.

9. Pavlichenko T. Four services that will help organize distance learning. <https://nus.org.ua/articles/chotyry-servisy-yaki-dopomozhut-organizuvaty-dystantsijne-navchannya/>, last accessed 2021/10/05.

10. Posnick-Goodwin, Sherry. Meet generation Z. California Teachers Association. 2010. <http://www.cta.org/Professional-Development/Publications/Educator-Feb-10/Meet-Generation-Z.aspx>, last accessed 2012/12/04.

11. Recommendations of hearings in the Verkhovna Rada Committee on Education, Science and Innovation: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u137/rekomendaciyi_sluhan_07_02_20.pdf, last accessed 2021/10/05. [in Ukrainian].

12. Schmidt L., Hawkins P. Children of the tech revolution. Sydney Morning Herald. 2008. <https://www.smh.com.au/lifestyle/children-of-the-tech-revolution-20080715-gdsma9.html>, last accessed 2021/10/05.

13. Sheridan S. M. Establishing healthy parent-teacher relationships for early learning success <https://earlylearningnetwork.unl.edu/2018/08/29/parent-teacher-relationships/>, last accessed 2021/10/05.

14. Shynkar T., Bielienka A., Kovalenko O. ICT as a Tool for Improving the Quality of Methodical Work in the First Link of the System of Education CEUR Workshop Proceedings of the 16th International Conference on ICT in Education, Research and Industrial Applications. Integration, Harmonization and Knowledge Transfer. Volume I: Main Conference Kharkiv, Ukraine, October 06-10, 2020. P 334-341.

15. Site "Preschool and primary education" <http://dpo.ippo.kubg.edu.ua>, last accessed 2021/10/05. [in Ukrainian].

16. Soldatova G. Digital aborigines, or the humanitarian challenge of the XXI century for all adults. Teacher's newspaper. 26. (2017) <http://www.ug.ru/archive/70517> , last accessed 2021/10/05. [in Ukrainian].

17. Stets N. Briefly about the theory of generations <http://iqholding.com.ua/articles/korotko-pro-teoriyu-pokolin>, last accessed 2021/21/03.

18. Survey on National Education Responses to COVID-19 School Closures <http://tcg.uis.unesco.org/survey-education-covid-school-closures/>, last accessed 2021/10/05.

19. Sysoeva S., Reypolska O. The education concept of children of early and preschool age: new look: scientific report at the meeting of the Presidium of the NAPS of Ukraine 27.02.2020. Bulletin of the NAPS of Ukraine. 2(1). 2020. P.1-10.

20. TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and school leaders as lifelong learners, OECD, 2019 https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1d0bc92a-en/1/2/2/index.html?itemId=/content/publication/1d0bc92aen&_csp_=1418ec5a16ddb9919c5bc207486a271c&itemIGO=oecd&itemContentType=book, last accessed 2021/10/05.

21. UNESCO-UNICEF-World Bank joint database, May–June 2020 <https://infogram.com/final-unesco-education-covid-19-data-1hke60d1x7m525r?live>, last accessed 2021/10/05.

Chapter 3.

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : нав.-

метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ, 2016. 188 с.

2. Зимівець Н. В. Збереження та зміцнення репродуктивного здоров'я підлітків та молоді : потенціал громади : метод. матеріали до тренінгу. Київ : Наук. світ, 2004. 205 с.

3. Зимівець Н. В. Соціально-педагогічні технології формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівської молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2008. 247 с.

4. Концепція загальнодержавної програми «Репродуктивне та статеве здоров'я нації на період до 2021 року» URL : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20170316_0.html.

5. Корпушевська Л. Р. Виховання статевої культури старшокласників шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07, Київ, 2014. 291 с.

6. Лещук Н. О., Савич Ж.В., Голоцван О.А., Сивохоп Я.М. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. Київ, 2014. 136 с.

7. Мудрий Я. Сучасна сім'я як інститут формування репродуктивної поведінки молоді. «Сучасна молодь: крок у майбутнє». Матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів. Суми, 2005. С.100–104.

8. Нагорна А. М., Беспалько В. В. Репродуктивне здоров'я та статеве виховання молоді : монографія. Київ : Європ. ун-т, 2004. 407 с.

9. Особливості розповсюдження інфекцій, що передаються статевим шляхом, з урахуванням впливу ВІЛ-інфекції в Україні / Г. М. Бондаренко, Г. І. Мавров, Т. В. Осінська, Ю. В. Щербакова, І. М. Нікітенко, С. В. Унучко, В. Б. Чирва, С. В. Тесленко, Л. І. Барсукова. *Дерматологія та венерологія*. 2017. № 1. С. 8–14. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dtv_2017_1_3

10. Організація об'єднаних націй (1998) Програма Дій на Міжнародній Конференції з питань народонаселення та розвитку. Каїр, 5–13 вересня 1994 р. К. : Фонд Народонаселення ООН, 1997. 114 с.

11. Слободян Т., Гончарова М. Репродуктивне здоров'я та відповідальна поведінка учнівської молоді. Посібник для тренера. Видання друге, оновлене. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2018. 133 с.

12. Цушко І. І. Формування навичок захисту і збереження репродуктивного здоров'я учнівської і студентської молоді. Київ, 2013. 105 с.

Chapter 4.

1. Словник української мови: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980): в 11 т. Т. 10 / редкол. : І. К. Білодід (голова), А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. К. : Наук. думка, 1979. 659 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / голов. ред. : В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. Москва : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д : Изд. центр «МарТ», 2005. 448 с.
4. Сурмін Ю. П. Майстерня вченого : підр. для науковця. Київ : НМЦ «Консорціум з удосконалення менеджменту освіти в Україні», 2006. 302 с.
5. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике. Москва : Высш. шк., 2004. 512 с.
6. Лодатко Є. О. Педагогічні моделі, педагогічне моделювання і педагогічні вимірювання: that is that? *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис*. У 2-х тт. 2011. Вип.3. Т. 1. С. 339–344.
7. Карась О. Д. Мовленнєва культура – основа розвитку і становлення української мовної особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Випуск № 28. С. 120–127.
8. Кузнецова Г. П., Карась О. Д. Теоретичні основи мовленнєвої культури в дослідженнях вітчизняних учених. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Збірник наукових праць*. 2020. Випуск 74. С. 59–65.
9. Карась О. Д. Теоретичні основи мовленнєвої культури в зарубіжній професійній лінгводидактиці. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2020. Випуск 3 (44). С. 78–85.
10. Карась О. Д. Складники мовленнєвої культури майбутніх бакалаврів професійного навчання із документознавства. Збірник матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів загальної середньої, передвищої і вищої освіти аспірантів, молодих учених. Частина 2 (здобувачі ОНС «Доктор філософії») (м. Глухів, 11-12 березня 2021 року). 2021. С. 97–100.
11. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

12. Фіцула М. М. Вступ до педагогічної професії : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. 2-е вид. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. 136 с.

13. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. 3-тє вид., стер. К. : Академвидав, 2009. 560 с.

14. Деркач Т., Деркач О. Лекція-візуалізація як форма активізації пізнавальної діяльності студентів коледжу. *Освіта. Технікуми, коледжі*. 2016. 3,4 (41). С. 59–62.

15. Решетілова О. М. Методи навчання української професійної лексики майбутніх документознавців. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 4. С. 99–103.

16. Кучерук О. А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі : словник-довідник. Житомир : Рута, 2010. 184 с.

Chapter 5.

1. Аніскевич С.В. Особливості професійної підготовки викладачів фізичного виховання в Україні. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2016. № 1 (11). С. 141–146.

2. Антошкіна Л.І. Компетентнісний підхід в сучасній освіті. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2014. № 3. С. 14–16.

3. Арефьев В.Г. Здоров'я підлітків і рухова активність. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. 2014. Вип. 118 (3). С. 6–10.

4. Безкопильний О.О. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної діяльності в основній школі: теорія та методика : монографія. Черкаси : ЧНУ ім.Б. Хмельницького, 2020. 522 с.

5. Гнезділова К.М., Касярум С.О. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи: навч. посіб. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2011. 124 с.

6. Дутчак М.В. Теоретико-методологічні засади формування системи спорту для всіх в Україні: монографія. Київ: Олімпійська література, 2009. 457с.

7. Єфімова В.М. Здоров'язбережувальні технології у контексті педагогічних досліджень. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2010. №1. С. 57–60.

8. Зайчук В.О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої

політики. Педагогіка і психологія. 2009. № 1. С. 56–78.

9. Захаріна Є.А. Сучасні підходи до підготовки майбутніх учителів для проведення позакласної роботи з фізичного виховання. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2013. № 1. С. 54–57.

10. Інноваційні педагогічні технології у системі неперервної професійної освіти : монографія / ред. С.С. Вітвицька. Житомир : Полісся, 2015. 358 с.

11. Кадемія М.Ю., Шахіна І.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі : навч. посібник. Вінниця: ТОВ «Планер», 2011. 220 с.

12. Клімова Г.П. Забезпечення якості вищої освіти як пріоритетна детермінанта становлення інноваційного суспільства в Україні. Вісник Національного університету "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого" . Серія : Політологія. 2017. № 2. С. 65–73.

13. Концепції розвитку педагогічної освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konserciji-rozvitkupedagogichnoyi-osviti> (дата звернення 21.08.2021).

14. Лісова С.В. Проблема забезпечення якості вищої освіти з позицій системного підходу / Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія; за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 160–172.

15. Методичні рекомендації з розробки складових галузевих стандартів вищої освіти (компетентнісний підхід) / В.Л. Гуло, К. М. Левківський, Л.О. Котоловець та ін. Київ : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2013. 127 с.

Chapter 6.

1. Артамонов, С. В. Теоретико-методические основы организации тренировочных и соревновательных нагрузок в микро-, мезо- и макроциклах подготовки юных дзюдоистов / С.В. Артамонов, В.Г. Никитушкин, Г.Н. Германов // Культура физическая и здоровье. – 2012. – № 2 (38). – С. 49-52.

2. Белых-Силаев Д.В., Иванков Ч.Т. Современное применение мультимедийных средств в обучении технико-тактическим действиям борцов вольного и греко-римского стилей / Д.В. Белых-Силаев, Ч.Т. Иванков // Инновационные технологии в спорте и физическом воспитании подрастающего поколения: материалы 4-ой науч.-практ. конф. с межд. участием ПИФКиС МГПУ, 15-16 мая 2014 г. – М.: МГПУ, 2014. – С. 70-73.

3. Белых-Силаев Д.В., Иванков Ч.Т. Мультимедиа технологии в образовании ВУМО. // Инф. бюллетень УМО ВВУЗов по образованию в

области военного управления ВС РФ по гуманитарно-социальным специальностям. –М., 2013, №7. – С. 28-33.

4. Белых-Силаев Д.В., Буторин И.И., Мишуткин И.В., Цырков А.П. Современное применение мультимедийных технологий на юридических факультетах ВВУЗа // Военно-юридический журнал. М., 2013, стр. 2-6

5. .Белых-Силаев Д.В., Германов Г.Н., Иванков Ч.Т. Визуализация действий юных борцов греко-римского стиля на основе мультимедийных технологий в процессе выполнения заданий технико-тактической подготовки // Научно-теоретический журнал «Ученые записки» Национального государственного университета физической культуры, спорта и здоровья им. П.Ф. Лесгафта. – СПб, 2014. –С. 34-39

6..Германов, Г. Н. Методология конструирования двигательных заданий в спортивно-педагогическом процессе: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Германов Геннадий Николаевич. – Волгоград, 2011. – 56 с.

7. Иванков, Ч. Т. Технология совершенствования технико-тактического мастерства юных спортсменов на основе модульно-ситуационной организации соревновательной деятельности в спортивной борьбе : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Иванков Чингис Тагирович; Всерос. науч.-исслед. ин-т физ. культ. – М., 2001. – 44 с.

8. Иванков Ч.Т., Тихомиров Ю.Н. Средства становления соревновательной надежности юных борцов 13-14 лет.// Физическая культура, воспитания образование, тренировка. М. -2007.- №1.- С.47-48 .

9. Иванков Ч.Т., Литвинов С.А. Технология использования модельно-ситуационных характеристик технических действий восточных единоборств для совершенствования физической подготовки студентов педагогических вузов. // Физическая культура, воспитания образование, тренировка.М. - 2008.- №10.- С. 5

10. Иванков Ч.Т., Зенченко И.С.,Костин Г.Д., Арустамян М.В. Моделирование соревновательных ситуаций на занятиях по единоборствам на основе тренажерных устройств). // Ученые записки Университета имени П.Ф. Лесгафта. СПб. - 2014.- №6(111). - С. 79-82 .

11. Иванков Ч.Т.Васильев В.В.,Жуков Ю.Ю.Методы образно–ситуационного мышления в технико-тактической подготовке юных спортсменов // Международная научно- практическая конференция. М.: МПУ, - 2011. - С. 34.

12. Иванков Ч.Т. Костин., Г.Д., Арустамян М.В, Желтоухов С.В. «Нейтрализация экстремальных ситуаций в прикладных видах спорта при сочетании физических нагрузок и технической подготовки в тренировке юных

спортсменов» //Теория и практика прикладных и экстремальных видов спорта.

М. - 2012.- №3. – С. 6-9

13. Иванков Ч.Т. Теоретические основы методики физического воспитания: Учебное пособие. – М.: ИНСАН, 2000. – 352 с.

14. Иванков Ч.Т., Сафошин А.В., Габбазова С.Ч. Теория, методика и практика физического воспитания:– М: МПГУ.- 2014. – 392 с.

15. Иванков Ч.Т., Литвинов А.С. Технология физического воспитания в высших учебных заведениях: Учебное пособие. – М.: ВЛАДОС, 2015. – 352 с.

16. Иванков Ч.Т. Динамическая ситуация как способ воспитания и понимания соревновательной деятельности // Проблемы физического воспитания и спорта в современных условиях: Тез. докл. науч.прак. конференции. - Калининград,1997 – С.49-50.

17. Иванков Ч.Т. Сафошин А.В Рационализация техники атакующих действий в спортивной борьбе на примере дзюдо /Иванков Ч.Т., Сафошин А.В., Гасанов Р.Г.,Умаров. М.К. Наука и школа. 2016. № 2. С. 207-212.

18. Иванков Ч.Т. Сафошин А.В Повышение технико-тактической подготовки юных дзюдоистов с учетом динамических ситуаций в соревновательной деятельности /Иванков Ч.Т., Сафошин А.В., Гасанов Р.Г.// М. - Наука и школа. 2016. № 2. С. 207-212.

19. Никитушкин В.Г. Метаучение о воспитании двигательных способностей: Монография/ Никитушкин В.Г., Германов, Г. Н.,Купчинов Р.И. –Воронеж: Эист. - 2016. – 506 с.

20. Сабирова И.А. Метапредметный подход к тренировочному процессу стрелков в системе спортивной подготовки /Сабирова И.А. С.И.Филимонова, Г.Н. Германов , А. А.Володин / Культура физическая и здоровье. М - 2014 –Т.51. - №4 - С. 32-34

21.Таймазов В.А. Прогнозирование успешности соревновательной деятельности спортсменов с учетом генетических основ тренируемости / В.А. Таймазов, С.Е. Бакулев // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. СПб - 2005. - № 18. - С. 81-90.

Chapter 7.

1. Лызь Н. А. и др. Разработка опросника субъективных представлений о безопасности. *Прикладная психология и психоанализ*. 2015. Т1. URL: <https://www.ppip.idnk.ru/index.php/2011-02-24-13-44-24/9-2011-02-24-12-27-14/-3-2011/625-2011-09-28-06-11-46#linkc> (дата звернения: 08.09.2021).

2. Молокоедов А., Слободчиков И., Франц С. Психологическая

безопасность личности. Основы комплексного анализа. – Litres, 2018.

3. Родіна Н. В. Опитувальник WOCQ в адаптації СІ Хаїрової. Психометричний аналіз і альтернативна факторна модель. *Актуальні проблеми психології*. 2010. Т. 12. №. 10. С. 340-350.

4. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: монографія. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2011. 364 с.

5. Родіна Н.В. Розвиток копіngu на протязі життєвого шляху особистості. *Вісник Одеського національного університету*. 2014. Т. 19, № 31. С. 279-289.

6. Хажуев И. С. Интенсивный стресс и копинг-стратегии с учетом тяжести травматического опыта в контексте психологической безопасности личности. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2017. Т. 12. № 66. С. 78-82.

7. Хажуев И. С. Специфика выработки копинг-механизмов и психологическая безопасность личности на отдаленном этапе чрезвычайной ситуации. *Проблемы современного педагогического образования*. 2019. №. 62. С. 325-329.

8. Хаирова С. И. К созданию адаптированного варианта методики WOCQ (ways of coping questionnaire). *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. Т. 1. С. 9-16.

9. Clark T. R. The 4 stages of psychological safety: Defining the path to inclusion and innovation. – Berrett-Koehler Publishers, 2020.

10. Cooper C., Quick J. C. (ed.). The handbook of stress and health: A guide to research and practice. John Wiley & Sons, 2017.

11. Frazier M. L. et al. Psychological safety: A meta-analytic review and extension. *Personnel Psychology*. 2017. Т. 70. №. 1. С. 113-165.

12. Lazarus R. S. Folkman S . Stress, appraisal and coping. N. Y.: Springer Publishing House, 1984.

13. Libin E. Coping intelligence: efficient life stress management. *Frontiers in psychology*. 2017. Т. 8. С. 302-306.

14. Robinson M. D., Eid M. (ed.). The happy mind: cognitive contributions to well-being. Springer, Cham, 2017.

Chapter 8.

1. Бодрияр Ж. Пароли. От фрагмента к фрагменту. Екатеринбург: У-Фактория, 2006. 200 с.

2. Бьолер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. К. : Стило, 2014. 157

с.

3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. К. : Лібра, 2001. 400 с.

4. Кайку М. Візії : як наука змінить XXI сторіччя. Львів : Літопис, 2004. 544 с.

5. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. К. : Вид-во “Ваклер”, 2007. 304 с.

6. Квек М. Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад // К кн. : Ідея Університету: Антологія. Львів : Літопис, 2002. С. 269-294.

7. Мельник В. Науково-технічна раціональність в соціокультурному контексті // Вісник Львівського ун-ту. Серія: філософські науки, 2004. Вип. 6. С. 41-48.

8. Негус К., Пикеринг М. Креативность. Коммуникация и культурные ценности. Х. : Изд-во “Гуманитарный центр”, 2011. 300 с.

9. Нейсбит Дж. Высокая технология, глубокая гуманность : Технологии и наши поиски смысла. М. : АСТ : Транзиткнига, 2005. 381 с.

10. Нуссбаум М. Не ради прибыли : зачем демократии нужны гуманитарные науки. М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 192 с.

11. Пелікан Я. Ідея університету : переосмислення. К. : Дух і літера, 2008. 360 с.

12. Робінсон К. Освіта проти таланту. Сила творчості. Львів : Літопис, 2017. 256 с.

13. Тоффлер Э. Шок будущего. М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. 557 с.

14. Фермеерс Е. Очі панди. Філософське есе про довкілля. Львів : Стрім, 2000. 65 с.

15. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. М. : Изд. дом “Классика-XXI”, 2007. 421 с.

16. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. Львів : Б.в., 2002. 624 с.

Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ. Львів : Літопис, 2000. 269 с.

Chapter 9.

1. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Основні риси філософської герменевтики/ Г.-Г.Гадамер. – К.:Юніверс, 2000. – Т.1. – 464 с.

2. Генон Р. Очерки о традиции и метафизике./Р.Генон. – СПб.: «Азбука», 2010. – 320 с.
3. Гройс Б. Утопия и обмен/Б.Гройс. – М.: «Знак», 2013. – 113 с.
4. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз/ Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – К.: Знання України, 2009. – 580 с.
5. Гурко Е. Тексты деконструкции. Деррида Ж Difference/Е.Гурко. – Томск: Издательство «Водолей», 2019. – 160 с.
6. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму/Б.В.Новіков. – К.: «Парапан», 2006. – 332 с.
7. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку/В.О.Огнев'юк. – К.:Знання України, 2003. – 450 с.
8. Хаттон П.Х. История как искусство памяти/П.Х.Хаттон. - Санкт-Петербург: «Владимир Даль», 2016. – 423 с.
9. Шюц А. Чужак: социально-психологический очерк/ А.Шюц // РЖ «Социология».- 1998, №3 – С. 180.

Chapter 10.

1. Автономова Н. С. Открытая структура: Якобсон – Бахтин – Лотман – Гаспаров. Москва: РОССПЭН, 2009. 503 с.
2. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки. Одесса: Бахва, 2013. 288 с.
3. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи – СПб.: изд. Д. Е. Жуковского, 1904.– 374 с.
4. Гаспаров М. Л. Бахтин в русской культуре XX века / Избранные труды. В 3 т. Москва: МГУ, 1997. Т. II. С. 494-496.
5. Гинзбург К. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю / Современные методы преподавания новейшей истории. Москва: ИВИ РАН, 1996. С. 207–236.
6. Гладкий А.Ф. Размышления о взаимодействии лингвистики и математики. URL: <http://elementy.ru/lib/164549>
7. Гумбрехт Х.-У. Ледяные объятия «научности», или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts». Журнальный зал «НЛО». 2006. №81. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/gu1.html>
8. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. Київ, Ішелсфера, 2002. 298 с.

9. Дильтей В. Описательная психология. Санкт-Петербург: Алетея, 1996. 160 с.
10. Зализняк А. А. Из заметок о любительской лингвистике. Москва. Русский Мирь, 2010. 240 с.
11. Каллер Дж. Теория литературы: краткое введение. Москва. Астрель: АСТ, 2006. 158 с.
12. Маслак П. и О. Народный учитель страны Дураков. URL: <http://burik.com.ru/?p=298>
13. Махлин В. Л. Мениппея // Литературная энциклопедия терминов и понятий. Москва.: ИНИОН РАН, Интелвак, 2003. С. 525-529
14. Порус В. Н. Рациональность, наука, культура. Москва: УРАО, 2002. 351 с.
15. Пригожин И, Стенгерс И. Время, хаос, квант. Москва: URSS. 2020. 240 с. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/vrema-haos.html>
16. Примаченко И. Другой мир. О страшной ситуации с лженаукой в Украине. URL: <https://nv.ua/opinion/druhoj-mir-o-strashnoj-situatsii-s-psevdonaukoj-v-ukraine-2499417.html>
17. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. Москва: Республика, 1998. 413 с.
18. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2002. 528 с.
19. Шапир М. И. «Тебе числа и меры нет». О возможностях и границах «точных методов» в гуманитарных науках / Вопросы языкознания, 2005. № 1. С. 43-62
20. Come On!: Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. URL: <https://www.clubofrome.org/report/come-on/>

Chapter 11.

1. Авдоница М.Ю., Жабо Н.И., Валеева Н.Г., Терехова С.И. *Терминосистемы экологического дискурса в английском, французском и русском языках : полипарадигмальный подход к исследованию, переводу и обучению* : монография. М. : РУДН, 2016. 204 с.
2. Бойчук М.І. *Функціонально-семантичне поле релігійної лексики англійської мови (поліпарадигмальне дослідження)* : автореф. дис. ... канд. філол. н. / 10.02.04. Львів, 2021. 24 с.
3. Жабо Н.И. *Экотерминосистема французского и русского языков : структура, семантика, особенности и способы перевода* : автореф. дисс. канд.

філол. н. / 10.02.20. М., 2015.

4. Жабо Н.И. *Экотерминосистема французского и русского языков* : учеб. пособ. по устному переводу. М. : РУДН, 2015.

5. Горощко Е.И. *Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента*. Х., М. : РА – Каравелла, 2001. 320 с.

6. *Лингвистический энциклопедический словарь* / АН СССР, Ин-т языкознания ; гл. ред. В.Н. Ярцева. М. : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.

7. Терехова С.І. Поліпарадигмальність як характерна ознака сучасного перекладознавства. В : *Лингвистка и межкультурная коммуникация – инновационные подходы и пути развития* : колектив. монографія / Афинская З.Н., Зайцева С.Е., Мамедова А.В. и др. В 2-х кн. Одесса : КУПРИЕНКО С. В., 2013. Кн. 2. С. 61–74.

8. Терехова С.І. *Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження)* : дис. ... докт. філол. н. / 10.02.17. Донецьк, 2012. 529 арк.

9. Терехова С.И. Современные подходы в лингвистике и теории перевода: полипарадигмальный переводческий анализ текста. В : *IV Международная научная конференция «Русский язык в языковом и культурном пространстве Европы и мира: человек, сознание, коммуникация, Интернет»*. Лёвен (Бельгия), 22-25 мая 2014 г. : Сб. стат. Лёвен, 2014. С.1755–1764.

10. Терехова С.І. *Типи референції в системі просторових, часових та особових координат (на матеріалі української, російської та англійської мов)* : монографія. К. : КСУ ; ТОВ «Альфа Реклама», 2010. 340 с.

11. Ткаченко Н.Д. Функціонально-семантичне поле «space» у британському та американському варіантах англійської мови : лінгвокультурологічний підхід : автореф. дис. ... канд. філол. н. / 10.02.04. Львів, 2020.20 с.

12. Годорова Н.Ю. Фразеологічні одиниці просторової семантики в українській та англійській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. н. / 10.02.17. Львів, 2018. 20 с.

Avdonina M.Y., Terekhova S.I., Valeeva N.G., Zhabo N.I. Creating new environmental terms. В : *Люди. Наука. Инновации в новом тысячелетии* : сб. науч. тр. Международной научно-практической конференции : В 2-х ч. Москва, 23-25 нояб. 2015 г. Москва : РУДН, 2015. С. 529–534.

SCIENTIFIC EDITION

MONOGRAPH
INTELLEKTUELLES KAPITAL - DIE GRUNDLAGE FÜR INNOVATIVE
ENTWICKLUNG
PÄDAGOGIK, SPORTUNTERRICHT, PSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE,
PHILOSOPHIE, PHILOLOGIE

*INTELLECTUAL CAPITAL IS THE FOUNDATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT
EDUCATION, PHYSICAL EDUCATION, PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY, PHILOSOPHY,
PHILOLOGY*
MONOGRAPHIC SERIES «EUROPEAN SCIENCE»
BOOK 6. PART 6

Authors:

Afanasiev A. (10), Atashkadeh R. (9), Chernov Y.I. (6), Fokin A. (7), Gilev G. (6),
Ievtushenko O. (5), Ivankov C.T. (6), Karas O.D. (4), Kovalenko O.V. (2),
Litichenko O.D. (2), Martyniuk T. (1), Mehem O. (3), Nosachenko T. (1),
Pleshakov A.A. (6), Rodina N. (7), Ryzhak L.V. (8), Sopova D.O. (2),
Terekhova S.I. (11), Vasilenko I. (10), Volkova N. (3)

The scientific achievements of the authors of the monograph were also reviewed and recommended for publication at the international scientific symposium
« **Intellektuelles Kapital - die Grundlage für innovative Entwicklung '2021 / Intellectual capital is the foundation of innovative development '2021** »
(August 30-31, 2021)

The monograph is included in
International scientometric databases

500 copies
August, 2021

Published:
ScientificWorld-Net, Akhat AV
Lußstr 13,
Karlsruhe, Germany

in conjunction with Institute «SELE»

Monograph published in the author's edition

e-mail: orgcom@sworld.education
www.sworld.education

ISBN 978-3-949059-34-6

9

783949

059346

